

„Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus”

Baráti ajándék Farkas Gábor Farkasnak

Budapest, 2015

2015 szeptemberében volt 24 éve, hogy Farkas Gábor Farkas, az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárának vezetője a könyvtárosi pálya rögös útjára lépett – ebből az alkalomból köszöntik most pályatársai és barátai. A szokatlan évforduló kapcsán joggal merülhet fel az olvasóban a kérdés, hogy miért éppen ezt a sajátos számot választottuk. Nos, Farkas Gábor Farkas azon tudós könyvtárosok sorába tartozik, akiknek széles érdeklődési körébe sok minden belefér: írásaiban találkozunk a könyv- és csillagásztörténet a nagy nemzeti kataklizmákkal, s mindez időnként akár filmtörténeti narratívába is helyeződik. Aki ismeri őt, tudja, hogy Farkas Gábor Farkas ez utóbbi területen milyen szívesen és otthonosan mozog, ezért adta magát, hogy kedvenc filmsorozatának ikonikus címét használjuk kötetünk apropójaként. Ez ellen talán Jack Bauer sem emel majd kifogást...

A Szerkesztők

Tabula gratulatoria

Bakos József
Bene Sándorné
Boka László
Boross Klára
Földesi Ferenc
Gálffy László
Hoffmann Gizella
Hum István Balázs
Granasztói Olga
Heltai János
Jobbágy András
Káldos János
Kasza Péter
Kertész Balázs
Keveházi Katalin
Kovács Attila
Mikó Árpád
Rácz Ágnes
Sarbak Gábor
Stemler Ágnes
Szebelédi Zsolt
Sóspataki Viktor
Váradi Miklós
Zöld Anna
Zsupán Edina

valamint a Szerzők és Szerkesztők

Foreword

It is a pleasure to acknowledge Dr. Farkas' scholarship and in particular his extensive survey of copies of Copernicus' *De revolutionibus* in the Carpathian basin. Not only has he located copies missing from my world-wide census, but he has ferretted out earlier records of copies now missing. In my census I described in detail the important copy of the first edition in Debrecen, and one other in Hungary, but Dr. Farkas has found two more in this geographical area. I listed only one copy of the second edition, and he has added three more. In addition, he has worked diligently to establish their context in the past centuries. For all this he deserves our hearty congratulations.

Owen Gingerich
Professor of Astronomy and History of Science, Emeritus
Harvard-Smithsonian Center for Astrophysics
Cambridge, Massachusetts, USA

Köszöntő

Gábort az Egyetemi Könyvtárban történt megismerése után közel két évtizeddel később az OSZK-ban mint az RNYT vezetőjét üdvözölhettem, aki mögött addigra már jelentős tapasztalat és számos publikáció állt a régi nyomtatványok terén. Különösen csillagásztörténeti írásaival tűnt ki. Az OSZK-ban újszerű megoldásokkal kovácsolta össze osztálya munkatársait, ahol az érdeklődése is igazodott a számára új gyűjteményhez. Így a 2013. évben rendezett – sajnos rövid időre szabott – mintaszerű Hess-kiállításhoz készült írásai már teljes felkészültséget tükröznek e speciális területről is.

Mély benyomást keltett bennem a 90. születésnapommal kapcsolatos sokoldalú tevékenysége: az üdvözlők „tabula”-jának sokoldalú megszervezésétől Hess krónikája valamennyi ismert példányának korszerű másolatát tartalmazó ízléses dobozig személy szerint is lekötelező számomra. Előregedésem során már nem tudtam bejárni rendszeresen az OSZK-ba, ezért íróasztalomat kiürítettem. Ezekkel volt tele mindkét kezem, amikor az utolsó estén rossz fényviszonyok között botorkáltam le a lépcsősoron a Dózsa-szoborhoz. Sajnos elcsúsztam és szétrepültek a holmijaim. Mögöttem a sötétben két alak tűnt fel éppen akkor: az egyik Gábor volt. Azonnal nekiálltak a holmik összeszedésének, amellyel azután lekísértek a buszmegállóig. Ezért őt nem csupán szakmailag, de emberileg is nagyra becsülöm.

Kívánom, hogy eddigi könyv- és nyomdatörténeti munkásságát további számos, értékes publikációval jó egészségben folytassa!

Borsa Gedeon

Farkas Gáborról, a szavakat nehezen formálva

Műfajok: Ha egy pályázati anyag kiegészítéseként, megerősítéséhez ajánlást kell írni, biztos fogódzó pont az, hogy ki kell domborítani a jelölt erényeit, erősségeit, a gyengeségeire legfeljebb úgy illik utalni, hogy mely tulajdonsága változik pozitív irányban, ha elnyeri a pályázatot. Egy jubileumi kötetben köszöntő írni azonban más dolog. Elsősorban rögtön (helyből) megtiszteltetés. Ha valakinek ilyen kötetet szentelnek, akkor az az ember *celebris* – vigyázzunk: nem *celeb*, akkor is megvannak a tisztelendő tulajdonságai, amikor az őt „ünnepeltetőknek” az anyagi érdekei már nem kívánják azt, hogy más annak higgye –, és akit arra kérnek, köszöntse az illetőt, önmagában is megtisztelő dolog.

Egyszer egy Volvo kereskedő azt mondta nekem, hogy Volvót olyan emberek vesznek, akik tudják, honnan van a pénzük, és nem baj, ha más is megtudja. Vagyis van az életükben egy biztos pont, biztos alap, magabiztosságukat ez adja – és ezt fejezi ki maga az autójuk is –, mindamellet roppant szerények, csak abban biztosak, ami az övéké (tudásban, alkotásban, és az ezt biztosító háttérben). Bizonyos értelemben sztoikus autó, hiszen (parafrazálva) „vannak dolgok, amik hatalmunkban vannak, és vannak, amelyek nincsenek”. Amelyek hatalmunkban vannak, abban a legjobbak vagyunk, és tudjuk, vannak, akik másban jobbak, és tudjuk azt is, hogy az egész „... miserentis Dei”.

Persze, az idő nem csak ellenünk dolgozik. Egy jó bölcész 50 éves kora körül kezd jó lenni. Addig olvas. Forrásokat, és mások véleményét. No és persze él, tapasztal, és ehhez hozzáolvasa a történelmet, mások tapasztalatát. Ha visszagondolok arra a csaknem 30 esztendőre, amióta ismerem Farkas Gábort, mindig kettős arcát látom. Az egyik arca a szerény, az ismereteit mindig gazdagítani akaró, és ehhez az alapokat is megszerző, sztoikus, az *ügyek iránti* alázattal élő emberé, a másik egy roppant határozott, igazát sohasem harsányan, de megkérdőjelezhetetlennek hitt érvekkel kifejtő szakemberé. Akiktől tanult, azoktól tiszteletből talán kicsit túl távol tartja magát, mintha saját gondjaival nem akarná zavarni őket. Akiket meg nem tisztel, azokat azért nem zavarja saját gondjaival, mert nincsen közük hozzá. Így egy kicsit egyedül marad a társadalomban, biztosan nem a családban.

A könyvtáros, a régi könyves szakmába a jó oldalról érkezett, vagyis a régi könyvek tartalma oldaláról. Ma már tudja persze, hogy van nekik sok arcuk, és mind-mind értékes, de igazából történésznek, irodalmárnak, filológusnak készült. Másképpen fogalmazva, a régi könyvekkel kapcsolatos minden részlet – a kötés, vagy a betűformák is stb. – tartalmi kérdés. A könyvvel kapcsolatban semmi sem véletlen, és ha nem az, akkor megfeythető az oka. Amely ok lehet, hogy prózaian, hétköznapiasan egyszerű, és így egyszerűségében tanulságos. Ráadásul olyan közegbe került rögtön a felsőfokú tanulmányai befejeztével, amely még a sztoikusságon túlmenően szkeptikus is. Szkeptikus, abban az értelemben, hogy a 16–17. század fordulójának szkepticizmusa, hihetetlenül termékeny, saját alapvetésének ellentmondóan produktív. Úgy ad választ alapvető kételyére, hogy az eredményben is kételkedik. Nekem ez így, nagyon Farkas Gáboros. Ha komolyan hinnék elrendeltetésekben, akkor azt is mondanám, hogy nem véletlenül lett Gábor érdeklődve szemlélt évszázada éppen a 16. Ebben az évszázadban az emberiség felnőtt (többször volt ilyen, talán ezért is mondja többes számban Arnold Hauser a manierizmust).

Az érdeklődés nem a Mohács-kérdéssel kezdődött. Fontos ezt leszögezni, ahogy azt is, hogy Magyar Királyság függetlenségének (ma már tudjuk, mindedig örökre) elvesztése sem abból következett, hogy a teljes európai tudás-hagyomány viszonylagossá vált, és ettől kénytelen volt ez a nyugati-keresztény kulturális közösség egész múltját újraértelmezni. Farkas Gábor persze magyar, kicsit fatalista is a lelke mélyén (mint mindannyian), így a nagy változások egyik alapvető kérdése

iránt kezdett érdeklődni (régí könyvek, új csillagok). Kopernikusz csak mellékes témája, igazából a csillagokban, vagy a sárkány barlangjában is a magyar sorskérdéseket keresi. Ahogy egykori honfitársaink is a különféle égi jelenségekből véltek tanulni dolgokat.

Frédéric Barbier az egyetemes könyvtártörténetében a bevezető fejezetnek talányos címet adott: „Szavak és dolgok”. Azt hiszem az olyan könyvtárosok értik ezt a címet, akik számára minden könyv. Ilyen Farkas Gábor is. Bármit tartunk a tékában, az könyv, ha volumen (tekercs), vagy ha digitálisan őrzött adatsor, akkor is könyv az, és ami magába foglalja, az könyvtár. Ami pedig ebben a tárban történik, az kulturális transzfer. Ha a történeti időkben, akkor a megőrzéssel, és a potenciális továbbadás lehetőségével, ha naprakészen, akkor pedig az eszmék áramlásának anyagiasításával. Aki könyvtáros szakember, az ebben a tudatban dolgozik. Gábor a könyvtárba, a módszer világába, a tartalom felől érkezett. Bármit is tesz a könyvtárban, annak a tárolt és a közvetített tartalom a célja, és nem egyszerűen a tárolás és a közvetítés. A közvetítés, a módszer persze, ahogy az idő, változik. És mi nem változunk vele, elég gyorsan nem (vagy a módszer változása a túl gyors, de van egy diszkrépancia köztünk). Ezért is kell egyre több időnket a módszernek szentelni. A módszer persze azt a helyzetet is magába foglalja, amelyben vagyunk a könyvtáron belül. Tudom, nem ünnepi felvetés, de talán Farkas Gábor, a könyvtáros, ezt a felvetést is megfontolhatná. És bízom abban, hogy ő pontosan érti, miért írtam ezt ... szeretettel.

Monok István

Bakonyi Zsuzsanna

Majd' három évtized a város élén:

Kalmár Imre Nagyszombat bírása (1547–1576)

„Ez leuel Adassek az en tiztelende Vramnak Kalmar Imrenek Kiral w felsege zabad Varassaban nag' zombatban fe Bironak es Mind az w kegielmes tanachinak tulaidon Kezwkben nekem tiztelende Vramnak”¹ – olvashatjuk megannyi alkalommal a 16. század második felében kelt és Nagyszombat város bírójának címzett levelekben. Ki volt a nevezett „főbíró”, Kalmár Imre? Mi nek köszönhetette, hogy neki címezték a korszakban a legtöbb misszilit?

Nevéhez méltóan és több családtagjához hasonlóan (akik közül Kalmár Ambrust, Kalmár Bertalant és Kalmár Benedeket találhatjuk meg az egykorú forrásokban) Kalmár Imre a kereskedelemben vállalt aktív szerepet. Személyével kapcsolatos első adatunk tanúsága szerint – mely a harmincadnaplók bejegyzéseire támaszkodik – 1542-ben már közepes forgalmú kereskedőnek számított és főképp állatkivittel foglalkozott,² a nagyszombati kalmár céh tagjai között azonban csak 1566-ban olvashatjuk a nevét.³ Sikeres tevékenységének eredményeképpen Nagyszombat város legelőkelőbb részében, a Felső-Nagy utcában sikerült házat vásárolnia, ahol több vagyonos és befolyásos polgár birtokolt ingatlant.⁴ Kapcsolatban állt a korszak nagykereskedőivel is; az egyik legnagyobb forgalmat lebonyolító nagyszombati tőzsér, Baráti Fábán testamentumosának választotta 1568-ban.⁵

Látható, hogy ahogy vagyona gyarapodott, Kalmár Imre úgy játszott egyre meghatározóbb szerepet Nagyszombat város életében. Először 1547-ben – majd a későbbi években több alkalommal – olvashatjuk nevét a tanácsülési jegyzőkönyvekben, az évenként felsorolt tisztségviselők között, mégpedig a tizenkét tagú (belső) tanács tagjaként. Vezetésre való alkalmassága hamar kiderülhetett, amit az bizonyít, hogy gyorsan felért a városi hierarchia csúcsára: már 1554-ben bíróvá választották, s ezután még összesen négy alkalommal.⁶ Ez egyedülálló teljesítménynek számít, amit a század folyamán más tisztségviselőnek nem sikerült elérnie. Sikereit valószínűleg személyes tulajdonságainak, rátermettségének és kapcsolatrendszerének köszönhetette, mert hasonló vagyoni helyzetű városi tanácstagot többet is ismerünk, akik nem emelkedtek tovább a ranglétrán. Bírói működésével kapcsolatos érdekesség, hogy szolgálati ideje alatt az egyébként latin nyelven vezetett városi tanácsülési jegyzőkönyveket magyar nyelven írták. 1564-ben – tíz évvel első városvezetői megbízatását követően – Kalmár Imre sokrétű tehetségének újabb oldalát mutatta meg, amikor a város hadnagyává választották.

S hogy került börtönbe Nagyszombat város e kiemelkedő életutat bejárt polgára? A választ a század és a város vallási életében kell keresnünk. Esztergom elestével a katolikus egyház a védettebb területen fekvő Nagyszombatot akarta a katolicizmus védőbástyájává kiépíteni, s Oláh Miklós, majd Telegdi Miklós személyében legharcosabb képviselőit küldte a városba. Nem ok nélkül, mert a reformáció sok követőre talált a polgárok között, és a különböző hitbéli meggyőződés alapot adott a konfliktusok állandósulására. Számos kisebb-nagyobb összeütközés után 1576-ban – Kalmár Imre ötödik bíróságának idején – ismét fellobbant a viszály, amikor a város a

1 Szabó András Kalmár Imrének, Nagyszombat város bírójának, Zólyom 1554. március 31., Štátny Archiv v Bratislave, Pobočka Trnava (a továbbiakban SAB PTr.) Missiles Nr. 1937.

2 EMBER Győző, *Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1988, 511.

3 BÉKESI Emil, *A nagyszombati kalmár czéh szabályai 1574 és 1604-ből és régi jegyzőkönyve 1556–1651-ből*, Történelmi Tár, 1883, 175.

4 MÁRIA BOTT'ÁNKOVÁ, *K topografii mesta Trnavy v 16. storočí = Trnava, okres a mesto. Štúdie*. Zostavil Jozef Šimončík, Bratislava, 1980, 103.

5 NÉMETH Gábor, *Nagyszombati testamentumok a XV–XVII. századból*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1995, 57.

6 1554/1555, 1557/1558, 1560/1561, 1566/1567, 1575/1576, SAB PTr., Magistrát mesta Trnavy, Liber protocolli fassionalis II./1–3.

protestáns német és tót prédikátorok mellé harmadiknak, a magyarok prédikátorának meghívta Sibolti Demetert.⁷ Telegdi az uralkodóhoz fordult, aki parancslevelében megtiltotta a városnak új prédikátor alkalmazását. II. Rudolf császár, aki Miksával ellentétben buzgó katolikus volt, megparancsolta a városi tanácsnak, hogy a prédikátort utasítsák ki Nagyszombatból. Abban az esetben, ha ezt megtagadják, a város elveszti privilégiumait. Az előjogok elvesztése a marhakereskedőket érintette volna a legfájóbban, akik között a legtöbb követője volt a reformációnak, és így a császári fenyegetés hatására, a többségük nem állt a prédikátor mellé. Siboltit így is csak a következő év végén – Slegel György bírósága idején – tudták eltávolítani a városból. Kalmár Imre azonban a Sibolti mellett mindvégig kiálló kisebbséghez tartozott, így hat társával együtt II. Rudolf császár parancsára börtönbe zárták. Itt azzal a ritka esettel találkozunk, amikor a vallási viszonyok közvetlen módon hatottak a gazdasági életre.⁸

Kalmár Imre életéről fogsága az utolsó eddig feltárt adat, az eddigiek alapján azonban megállapítható, hogy nem alaptalanul állt oly sokáig Nagyszombat város élén a 16. század második felében. Tehetsége, szorgalma, világnézete mellett való hűségese kiállása tette követni való példává kortársai előtt.

7 Róla lásd: Szinnyei, XII, 968–969.

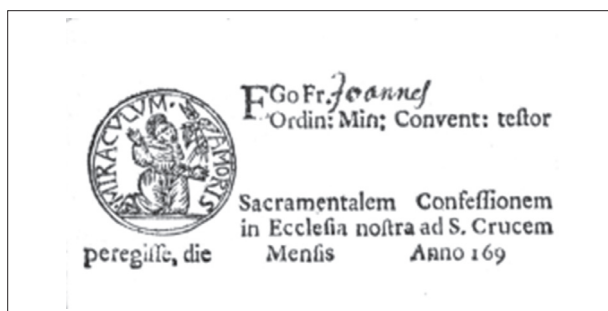
8 BESSENYEI József, *Menekültek: A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében*, Miskolc–Bp., Miskolci Egyetem, 2007, 49.

Bánfi Szilvia

A sztropkói Szent Kereszt plébánia 17. századi, gyónást igazoló úrlapjáról

Az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában őrződött meg az az alkalmi nyomtatvány,¹ amely az 1690-es évek körül azzal a céllal készült, hogy igazolást adjon a hajdani katolikus hívek számára gyónásuk megtörténtéről. Ezen olvasható: „Ego Fr. Joannes ordin. min. convent: testor sacramentalem confessionem in Ecclesia nostra ad S. Crucem peregrisse die ... mensis anno 169...”. E pici, 97 x 64 milliméteres úrlap azért maradhatott meg, mert egykori tulajdonosa azt bekötötte az 1709. esztendőre Neubart János által írt és Komáromban, a megelőző évben Töltési István által kinyomtatott kalendárium „E” füzetének 3. és 4. levelei közé.²

Az ellenreformáció sikerre vitele érdekében a ferences szerzetesek Felső-Magyarországon már a 17. század elejétől megkezdtek tevékenységüket. Központjuk, a tartomány- és missziófőnök székhelye, a Gersei Pethő család birtokán, az egykori Zemplén vármegye területére eső, a

A Sztropkón alkalmazott gyónást igazoló úrlap

lengyel határhoz közeli, az Ondava folyó partján fekvő Sztropkóban (ma Stropko, Szlovákia) volt. Gersei Pethő István és fivére Ferenc, jászóvári prépost 1609-ben kolostort építtetett számukra, és rájuk bízta az elhagyott Szent Kereszt plébánia igazgatását.³

A gyónást igazoló úrlap megrendelője az az olasz Giovanni Battista Reggiani da San Felice, az olasz konventuális ferencesek provinciálisa volt, akit a Hitterjesztő Szent Kongregáció bízott meg térítő és szervező tevékenységgel Magyarországon az apostoli misszióban. A bolognai rendtartományból érkező Reggiani 1664-ben jött első alkalommal hazánkba. Nevéhez fűződik az olasz és a lengyel szerzetesek mellett a magyar szerzetesekkel együtt a provincia újbóli felállítása, és a Magyarországi Szent Erzsébet rendtartomány megszervezése.⁴ 1675-ben rövid időre Itáliába utazott, de hamarosan visszatért Magyarországra, ahol haláláig, 1693-ig tevékenykedett. Missziós munkája során volt gvárdián és kétszer tartományfőnök.⁵

¹ *Testimonium confessionis*, [Kassa városi nyomda, typ. Stephan Bosytz, 1689–1690], jelzete: RMK II. 1981b.

² Sztipszky I. 2235/441, jelzete: RMK I 1760a.

³ KNÁISZ Mihály, *Chronologo-Provinciale Ordinis FF. Minorum S. Francisci Conventualium Provinciae Hungariae et Transsylvaniae*, Posonii, 1803, 317. – Tóth István György, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Bp., Balassi, 2007, 135.

⁴ Tóth, i. m., 151.

⁵ GALLA Ferenc, *Ferences misszionáriusok Magyarországon: A Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*, sajtó alá rendezte FAZEKAS István, Bp.–Róma, 2005, II, 109, 201–218. – Szinnyei, X, 670.

Reggiani (magyarosan János,⁶ Joannes Baptista Reggianus⁷) 1673-ban Lőcsén a lutheránusokkal szemben vitairatot adott ki.⁸ A Wesselényi-összeesküvést követően számos templomot viszszaalapító ferencesek térítése ellenállást váltott ki, amely esetenként erőszakba torkollott. A Thököly vezette harcok idején a ferencesek menekülni kényszerültek, de a kuruc hadvezér vereségét követően visszatértek, és növelték befolyásukat. A kiváló szónokot és író, Reggianit 1691. év végén Poeti József váltotta a magyar tartomány élén.⁹

A fennmaradt gyónást igazoló űrlap üres, nem szerepel rajta annak a személynek a neve, aki a megbánás és javulás szándékával bűnvallomást tett, csak az esemény megtörténtét igazoló *Joannes* rendfőnök kézjegye látható a kicsi nyomtatványon. Ebből pedig arra következtetnek, hogy a sztropkói Szent Kereszt plébánia rendelkezett e formanyomtatványnak olyan példányaival, amelyet Reggiani előre aláírt. Vagyis a gyónást igazoló űrlap nyomtatása 1689 vége és 1690 eleje között történhetett meg, de mindenképp Poeti József 1692. évi kinevezése előtt.

A megállapított időszakban sem a közeli Eperjesen, sem Bártfán épp nem működött tipográfia. A szóba jöhető legközelebbi nyomdahely Lőcse, illetve Kassa volt. A tipográfiai vizsgálatok a kassai városi nyomda közreműködését igazolták. Ekkor e nyomtatóműhelyt az a Stephan Bosytz irányította, aki egyetlen kiadványt leszámlálva kizárólag a kassai jezsuitáknak dolgozott. Felszerelése bővült az 1674. augusztus 22-i tűzvészben leégett kassai jezsuita nyomda csekély betűkészletével.¹⁰ Ezt a gyónást igazoló űrlap kezdő E betűje igazolja.¹¹ Az űrlapon látható szövegtípus viszont a pozsonyi Gottfried Gründer nyomda 97 milliméteres betűsorával mutat azonosítást.¹² Ennek a szövegtípusnak jellegzetessége a nagy- és kisbetűk egymáshoz viszonyított szokatlan aránya. A nagybetűk méretükkel szinte alig-alig emelkednek ki a kisbetűkhöz viszonyítva, amint az a többi betűtípus esetében általánosan megszokott volt. További érdekesség, hogy a pozsonyi Gründer nyomda készletének 1672 utáni sorsáról eddig nem volt ismerete a szakirodalomnak. Tehát betűkészlete a kassai városi nyomdába került.

A gyónást igazoló űrlapon látható még az a duplán keretezett, kör alakú fametszet, amely a Szeráf képében megjelenő, keresztre feszített Jézust és az elsőként stigmatizált, hat sebet viselő Assisi Szent Ferencet ábrázolja. Rajta körben olvasható az ismert ferences jelmondat: *Miraculum amoris*, azaz *A szeretet csodája*. Ennek közkeletű képi ábrázolása látható a fametszeten. A Szeráfi Szentet ikonográfiailag megjelenítő dúc pecsét gyanánt szolgálhatott a sztropkói ferences misztérió számára, amelyet nagy valószínűséggel helybeli mester készíthetett el.

Összegzésül tehát megállapítható, hogy ezt az igen ritka alkalmi kiadványt Giovanni Reggiani rendfőnök a sztropkói Szent Kereszt plébánia számára 1689 vége és 1691 között rendelhette meg, a katolikus szerzeteseknek dolgozó, kassai városi nyomdát vezető Stephan Bosytztól. A nyomtatvány 1689/1690. évi megjelenését erősíti még, hogy Stephan Bosytzt 1691-ben Johann Klein váltotta a kassai tipográfia irányításában. A könyvkötő Klein 1694-ben bekövetkezett halálát követően a nyomdát özvegye a kassai református egyházközségnek adta el.

6 Szinnyei, 670.

7 Wix Györgyné, *Régi magyarországi szerzők*, Bp., OSZK, 2007, 664.

8 *Anticatechica seu errores a Conrado Dieterico in institutionibus catecheticis ...* címmel, lásd RMK II 2038.

9 1692. február 5-én iktatták be: „P. Josephus Poëti Minister Provinciális”-t. Közli: KNÁISZ, i. m., 392.

10 PAVERCSIK Ilona, *A Schultze-nyomda és a városi nyomda Kassán (1623–1700–)*, HungTyp. II. 2/1, 50.

11 HungTyp. II. 2/2, 674; 188, IX/2A.

12 HungTyp. II. 1, 97, IX/11A. A Gründer nyomda e típusa keveredett a kassai városi nyomda betűkészletével.

Berkes Katalin

Enyedit megtévesztette egy csillag?

Héliodórosz (Kr. u. kb. III–IV. sz.) *Aithiopikájának* Enyedi György (1555–1597)¹ által készített 1592-es latin fordítása igazi humanista vállalkozás, melyben híven követi a görög eredetit. Egyetlen kézirat alapján ismerjük, sajnos ez sem autográf, csak ennek egy viszonylag nehezen olvasható 17. századi másolata.² Másolója, Némay István³ nem határozza meg pontosan, hogy milyen szöveg szolgált alapul a fordításhoz, de mivel az olvasóhoz írt előszóban kétszer is kiemeli: „s szabadidő és javított kódex sem állt rendelkezésemre”, majd pár sorral lejjebb „de ha tekintetbe veszik, hogy csupán egy görög kódex, még hozzá hibákkal teli kódex állt a rendelkezésemre ...”,⁴ ezért egy újabb adalékkal szeretném alátámasztani, hogy a forrás nem volt más, mint az 1534. évi bázeli kiadás⁵, vagyis az editio princeps.

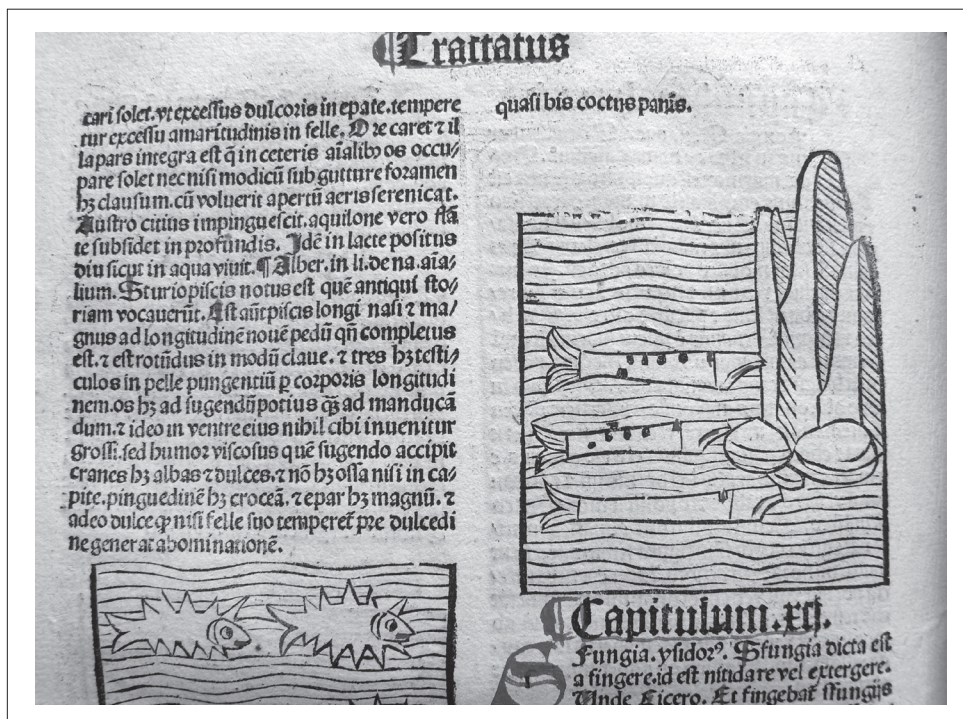
Héliodórosz modern kritikai kiadásában⁶ a II. könyv 25. bekezdésében a következő szerepel: „ἀστέρος ἐπιβρίσαντος” (‘baljós csillagzat befolyása’). Ez a rész Enyedi latin fordításában „urbi imperabat” (‘városnak parancsolt’). Hogyan lett csillagból város? Először azt hittem, hogy tévesen az „ἀστέρος”-t „ἄστρος/ἄστωρ”-nak, azaz ‘város’-nak olvasta. Ezt követően összevettem a bázeli kiadással, és rájöttem, hogy nem történt tévedés, illetve nem Enyedi tévedett, mivel azt fordította, amit olvasott, azaz „ἄστρος ἐπιβρίσαντος”.⁸

Megjegyezném, hogy Stanislaw Warszewicki (1530?–1591), akinek *Aithiopika*-fordítása először 1552-ben, Bázelen jelent meg⁹, is hasonlóan oldja meg ezt a helyet: „in urbem vim faciente” (‘ránehezedett, nyomást gyakorolt a városra’), mivel ő is ugyanezt a forrást használta. Azt is hozzátenném, hogy az 1596-ben megjelent Commelinus-féle Héliodórosz-kiadásban¹⁰ – amely már négy kézirat felhasználásával készült, és amely párhuzamosan közli az eredeti szöveget és a Warszewicki-fordítást –, a görög rész már helyesen „ἀστέρος”-ként (‘csillag, csillagzat’) szerepel, ám latinul itt is a hibás fordítás olvasható.

-
- 1 Életéről, műveiről, műveinek recepciójáról részletes bibliográfiai leírás: György Enyedi = *Bibliotheca Dissidentium XV, Ungarländische Antitrinitarier II*, von János KÁLDOS unter Mitwirkung von Mihály BALÁZS, Baden-Baden–Bouxviller, 1993, 105–111.
 - 2 HELIODORI *Aethiopiae historiae libri decem. Nunc primum in Latinam linguam conversi interprete Georgio Eniedino Transilvano*. Lelőhely: Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Reipublicii Române, Anexa III., Kolozsvár, Jelzete: MS. U. 1089. (mikrofilm-másolat MTAK, jelzete: Mikrofilmtár 167).
 - 3 A kézirat végén, az utolsó [372.] oldalon olvasható: „Finis huius operis mercedem sumpsit laboris. Sanctogratiae mense Octobri anni 1647. Stephanus Nemay Urbanus, manu propria”.
 - 4 „nec emendato codice essem instructus”, „sed si me unicum et quidem mendosum habuisse Graecum codicem ... considerent”, az előszóból vett idézeteket magyarul LATZKOVITS Miklós fordításában közlöm: *Enyedi György válogatott művei*, vál. BALÁZS Mihály, KÁLDOS János, Bukarest–Kolozsvár, 1997, 36.
 - 5 HELIODORI *historiae Aethiopiae libri decem, nunquam antea in lucem editi*, ed. Vincentius Obsopoeus, Basileae, ex officina Hervagiana, 1534.
 - 6 HÉLIODORE, *Les Éthiopiennes [Théagene et Chariclée]*, eds. Robert M. RATTENBURY, Thomas W. LUMB, trad. Jean MALLION, Paris, Budé, 1935–1943, (2. kiad., Paris, 1960).
 - 7 Magyarul SZEPESSY Tibor fordításában közlöm: HÉLIODÓROSZ, *Sorsüldözött szerelemesek: Etiópiai történet*, ford. SZEPESSY Tibor, Bp., Magyar Helikon, 1964.
 - 8 HELIODORI *historiae Aethiopiae*, i. m., 5. jegyzetben, 48.
 - 9 HELIODORI *Aethiopiae historiae libri decem, nunc primum e Graeco sermone in Latinum translati Stanislao WARSZEWICZKI Polono interprete, adiectum est etiam Philippi MELANTHONIS de ipso autore et hac eiusdem conversione iudicium*, Basileae, per Ioannem Oporinum, 1552.
 - 10 HELIODORI *Aethiopicorum libri X. collatione Mss. Bibliothecae Palatinae et aliorum emendati et multis in locis aucti*, ed. Hieronymus COMMELINUS, trad. Stanislaw WARSZEWICKI, [Heidelberg], apud Hieronymum Commelinum, 1596.

Bíró Csilla

Szivacs a középkorban

Hortus sanitatis

[Strasbourg, Johann Prüss, 1497 körül]

2°, 360 fol.

OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 413

CIH 1742; HC *8942

Papír, fatáblás vaknyomásos egész bőr kötés 2-2 csat helyével, számos fametszet.

A példány metszetei és nagybetűi több helyen vörös tintával díszítve.

A középkor nagy természetkönyve, a *Hortus sanitatis* (Az egészség kertje) hat nagy témakörben (Füvek és növények; Szárazföldi állatok; Repülő állatok; Víz állatok; A föld belsejében keletkező kövek; A vizeletek és fajtái) csoportosítja mindazt, amit az akkori orvoslásról és a természettudományokról tudtak. A kötet a természeti jelenségeket egy-egy fametszettel illusztrálja, bemutatja, majd tárgyalja felhasználásuk körét (*Operationes*). A megfigyeléseken alapuló valóság, mítoszok és babonák keverednek itt, de külön érdekességet jelent a „középkori rendszertan”, amely elsősorban az élőhelyeik alapján csoportosítja az élőlényeket, egy-egy fejezeten belül abc-sorrendben.

A kötet összeállítója, feltehetőleg első közreadója, Jakob Meydenbach mainzi nyomdász lehetett, célja pedig egy olyan nyomtatvány megjelenítése volt, amely népszerűségének köszönhetően sok pénzt jövedelmezett számára. 1491-ben készült el a mű első, latin nyelvű kiadása¹, melyet számos másik, közöttük több német nyelvű kiadás is követett. A *Hortus sanitatis* szövege nagyrészt a

1 HC *8944

német nyelvű *Ein Gart der Gesundheit* (Mainz, Schöffer, 1485)² kibővített latin nyelvű átdolgozása, fametszeteinek egy része is innen származik. A *Hortus sanitatis*-nyomtatványok töretlen népszerűségét mutatja, hogy manapság több digitalizált változatban megtalálhatóak a világhálón.³

Az érdeklődő bárhol nyitja fel a kötetet, azonnal természetrajzi kuriózumokra bukkan. Így tettem magam is, mikor találomra belelapoztam, s a kötet a *Vízi állatok* 91. fejezeténél (*Tractatus de piscibus* c. XCI.) nyílt ki. Azonnal megakadt a szemem a furcsa, furulyára emlékeztető, egymás mellett párhuzamosan lebegő vízi élőlényeken. A kép alatti szöveg tanúsága szerint nem a zenészeket szállító hajó rakománya borult a tengerbe, hanem sfungiáról, azaz a tengeri szivacsról van szó. Az élőlény biológiai ismertetése Sevillai Szent Izidor (556–636) *Etymologiarum libri* című népszerű enciklopédikus művének XII. könyvéből, a 6. fejezet 60–62. része, illetve Plinius *Természettudományi* 31. könyvének 124–138. részei alapján készült. Mivel sem a *Hortus sanitatis*-nak, sem fő forrásainak nincs teljes magyar fordítása, ezennel egy rövid részlet magyar változatát szeretném közreadni.

✱

A szivacs

Izidor: Sfungiának nevezik a *fingere* ('elrendez'), azaz megmos, tisztára töröl szó után. Innen Cicero: És szivaccsal szedték rendbe a vért, azaz törölték le. Az állatról pedig azt tanítják, hogy vérrel tapad rá a kövek. Ezért mikor leszakítják, vért bocsát ki. Ugyanis némelyik vízi élőlény mozog, mint például a halak, mások az aljzathoz rögzülnek, mint a kagyló, a tengeri sün és a szivacs. A szivacsok közül némelyiket himneműnek mondják, mert vékony síp alakúak és tömöttebbek. Másokat nőneműnek mondják, amelyek tágabbak és hosszabb síp alakúak. Mások érdesebbek, ezeket a görögök bakkecskének (*tragosz*) nevezik. Ezeket a szivacsokat mi is mondhatjuk bakkecske-szerűnek durva felületük miatt. Legkülönösebb fajtájukat pamacsoknak nevezzük, mivel alkalmasak a szemdaganatok gyógyítására és hasznosak a gyulladt szemek törlésekor. A szivacsok mesterségesen kifehéreíthetőek, ha nyáron kitesszük őket a napra. Így, miként a pun viasz, magukba szívják a fényt. Plinius: Campaniánál a tengerbe dobott kenyeret elragadják, és ugyanitt semmi olyan élelemhez nem közelednek, melyben horog található.

Felhasználása

Plinius, a fent említett könyvben: Az északi szivacsokat a többi szivacsfajtánál jobbnak tartják az orvosok, és azt tanítják, hogy semelyik másik faj nem tudja tovább visszatartani a lélegzetét. Leglágább fajtájuk, a pamacs a szem duzzadását csillapítja, ha sokáig rajta tartják. Ez a gyulladt szem letörlésére is igen hasznos. A szivacsok szemvádék megszüntetésére is alkalmazhatóak, és a fejfájásra is, hűvös ecetbe mártva. A friss szivacs megszünteti, enyhíti és csillapítja a fájdalmat, a régebbi pedig összehúzza a sebet. A nedvedző és időskori fekélyeket szárítják, a töréseket és sebeket kiválóan ápolják, mivel a szivacs a vágásból felszívja a vért, amint ez a gyógyászatban megfigyelhető. A gyermekek napszúrását, azaz fejfájását a nedves, hideg szivaccsal való borogatás gyógyítja.

✱

A részlet fordítását nehezítette a *Hortus sanitatis* szövegének romlása forrásainak eredeti szövegéhez képest, valamint sok fejtörést okozott az alapvetően ókori biológiai és orvosi megfigyelések értelmezése. Mindemellett érdekes és hasznos lenne, ha akár a *Hortus sanitatis* részletei, akár forrásainak teljes szövege elérhető lenne magyar nyelven is.

² CIH 1744; H *8948

³ <http://www.biodiversitylibrary.org/item/125465#page/24/mode/1up> (Utolsó letöltés: 2015.07.17.)
<http://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&lv=1&bandnummer=bsb00027852&pimage=00027852&suchbegriff=&l=en> (Utolsó letöltés: 2015. 07. 17.)

Domokos György

Trombitások, orgonisták, énekesek, dobosok, cigányzenészek a reneszánsz Esztergomban

Néhány újabb adat a Modenában őrzött

számadáskönyvek alapján¹

Aragóniai Beatrix királynéval, majd unokaöccsével, a gyermekként érsekké lett Estei Hippollal nagyszámú olasz kíséret érkezett Magyarországra. A XIX. század közepén elkezdődött szisztematikus kutatások óta ismerjük azt a tényt, hogy ebből az időszakból Esztergomban keletkezett számadáskönyvek és levelek szép számban maradtak fenn, és hogy ezek a XVI. század végétől a Ferrarát kényszerűen elhagyó Este hercegek új székhelyén, Modenában találhatók, a ma már Állami Levéltárban. E gyűjtemény felépítése, rendszere nem teszi könnyűvé a kutató számára az eligazodást. A Vestigia-projekt nevű, öt éve tartó kutatás keretében arra vállalkoztunk, hogy felmérjük a magyar forrásokat, és elkezdjük rendszeres digitalizálásukat és feldolgozásukat.

A források első csoportját a diplomáciai levelek és beszámolók, a másikat a kiskorú Hippolit által vezetett esztergomi (később egri) érsekség gazdálkodására vonatkozó számadáskönyvek alkotják. A dokumentumok kereshetőségét név- és helynév-index (adatbázis) megalkotásával igyekszünk növelni. Ennek az adatbázisnak alapján tudjuk akár a foglalkozásuk szerint is csoportosítani a reneszánsz Esztergomban az érseki udvarban fizetett személyeket, köztük a zenészeket is.

Lockwood alapvető munkája² áttekinti a ferrarai zene történetét, különös tekintettel Ercole herceg és Eleonóra hercegné időszakára nézve, s a Rajeczky Benjámin által szerkesztett *Magyarország zenetörténete* c. kötet³ alaposan feltárja az egykorú magyar helyzetről a szórványos adatok alapján tudható elemeket. Ismert például Beatrix levelezéséből, hogy Budán járt Pietro Bono, a kor kiváló zeneszerzője.⁴ A részleteiben már Nyáry Albert által ismertetett, s most teljes egészükben hozzáférhetővé tett modenai iratok⁵ tanúsága szerint azt is tudhatjuk, hogy Eleonóra hercegnő fiát, Hippolitot elkísérte Magyarországra a XV. század ferrarai zenei életének kiemelkedő személyisége, Giovanni Martini. A névváltozat *Zammartino* (Giammartino), és a *cantore* (énekes) megjelölés nem hagy kétséget, hogy ő maga érkezett Esztergomba a kiskorú főpappal. A számadáskönyvek tartalmi vizsgálata során számos énekes nevét tudhatjuk még meg, akik fizetést kaptak rajta kívül Hippolittól: *Antonichino*, *Bartolomio*, *Janizio* (1495, Archivio di Stato di Modena, Amministrazione dei Principi, 705), *Martino*, *Mochin* (*Monichino*), *Nicolò de Brugies*. Az ő szerepük és pontos személyazonosságuk további kutatás tárgya lehet még.

Általában zenészként (*musico*) a számadáskönyvek szerint két személy kapott ellátmányt Esztergomban Hippolit érseksége idején: a velenceiként idézett *Johannes de Raguso* ferences barát és káplán, és egy bizonyos *Mechino*, akit Beatrix királyné zenészeként tartanak nyilván.

Más forrásokból ismerjük már az esztergomi székesegyház német (osztrák) orgonistájának ne-

1 A rövid beszámoló a Vestigia-program (OTKA 81430 sz. kutatás) keretében és támogatásával készült. Külön köszönetet mondok az esztergomi számadáskönyvek szorgos feltárójának, Kuffart Hajnalkának és a zenetörténeti szakirodalomért és támogatásért Bali Jánosnak.

2 Lewis LOCKWOOD, *Music in Renaissance Ferrara; 1400–1505: The Creation of a Musical Center in the Fifteenth Century*, Oxford, Oxford University Press, 2009.

3 *Magyarország zenetörténete*, szerk. RAJECZKY Benjámin, Bp., Akadémiai, 1988, 106–131.

4 KIRÁLY Péter, *A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig*, Bp., 2011, 95–96.

5 Casa e Stato 386, fasc. III carte sciolte.

vét, akit *frate Zoanne*-ként említ legtöbbször a számadáskönyvek sorozata. Rajta kívül orgonistát kettőt találunk: egy *maestro Paolo*, és egy *Farkas (Farcas)* nevűt, aki szintén németajkú lehetett, mivel neve mellett fel van tüntetve: *todesco*.

Bizonyosan inkább a katonákhoz, semmint az urakat szórakoztató zenészek kategóriájához tartoznak a trombitások (*tubicen, trombettiere, trombeta*): *Albertus Ruppel (Reppel, Roppel)*, *Cristofallo (Cristoforo/Cristofano/Cristoforus/Christoforus)*, *Dionisio de Wyfflw* (vagyis Újfalu), *Fretter Ropertus*, *Georgius, Giure (Giurco/Giurcho/Georgius, vagyis Gyurka)* *Tott, Gregorio/Gregorius, Laczo/Laczko/Ladislaus, Simon/Simone/Symone, Thomas Selpokar és Valentinus, Zohane/Zohanne/Johannes/Johane* (ez utóbbiról annyi kiderül ugyan, hogy Hippolit szolgálatában áll), és szintén katona lehetett a dobos (*tamburino*) is: *Guglielmo*.

A Hippolit kíséretét felsoroló dokumentum 2015 januárjában került látókörünkbe, s ez arról tanúskodik, hogy talán az újabb zenei divatoknak is hódoltak Hippoliték. Vele tartott ugyanis nem csupán a híres Giovanni Martini, hanem *Messer Pietrobuono dal chitarino és el suo tenorista*, vagyis egy gitáros egy tenor énekessel és *Zanpauolo da la violeta, Andrea suo fratello e Rainaldo tenorista*, vagyis egy violán játszó zenész a testvérével és egy másik tenor énekessel.

Az esztergomi számadáskönyvek ráadásul még egy 1489 márciusára⁶ datált zenei adatot rejtenek. Először a napi kiadások rovatában találjuk meg: *per extraordinarie, ducato uno: dato a zingani qualli sonono de lauto al isula di la Maestà di Madama, como in questo apare a carta 71, ducati 1, dinari 0,*⁷ majd a kódex vége felé, a főkönyvi résznél, a megfelelő kereszthivatkozással: *ditto per gradi a zingani ducati uno, qualli sono ala isolla di la Maestà di Madama, e fu a di 3 mazo, per mano di Francesco Bagnacavallo, como per le suo squarze apare, et in questo apare a carta 190, ducati 1.*⁸

A kettős könyvelés szabályai szerint feljegyezve azt látjuk itt, hogy Beatrix királyné az esztergomi szigeten (vagy Csepel szigetén)⁹ cigányzenét hallgathatott, s ezért fizetett ki Hippolit (Francesco da Bagnacavallo familiárisa által) egy dukátot. Vélhetőleg ez a legkorábbi adat azonban arra nézve, hogy egy uralkodó cigányzenészeket alkalmazott, talán a XV. század végi Esztergomban.

6 Nyáry Albert munkássága nyomán, aki Modenában a számadáskönyveket még a XIX. században megvizsgálta és azoknak a lemásolását is javasolta, az adat nem ismeretlen a hazai kutatás számára. Vö. NYÁRY Albert, *A modenai Hippolit-kódexek*, Századok 8(1874) 81.; GOMBOSI Ottó, *Music in Hungary* = Gustave Reese, *Music in the Renaissance*, New York, 1954, 717. A szerző az adatot 1483-ra datálja; KIRÁLY i. m., 94.

7 Archivio di Stato di Modena, Amministrazione dei Principi 689 (anno 1489), 94v. *Az isolla di la Maestà di Madama* valóban utalhatna Csepel szigetére, ám akkor a tételnek nem volna létjogosultsága az esztergomi számadáskönyvben, Hippolit kiadásai között.

8 Uo., 215r

9 Horváth Richárd szerint 1489 első felében Mátyás (és valószínűleg Beatrix) tartózkodási helyéről ezt tudjuk: jan. 16–márc. 12.: Wien, márc. 18–20.: Pozsony, márc. 31.: Komárom, ápr. eleje–aug. 26.: Buda, lásd HORVÁTH Richárd, *Itineraria regum et reginarum Regni Hungariae II. Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*, Bp., História–MTA Történettudományi Intézete, 2011, 129.

V. Ecsedy Judit

Csillagász a naptáron

A 18. század legkedveltebb ábrázolása hazai, negyedréti alakú naptárainkon az a fametszet, amely téglalap alakban elhelyezett szobabelsőt jelenít meg, asztalnál ülő csillagászt éggömbbel, körzővel és más eszközökkel, míg a nyitott ablakon át a csillagos égbolt látszik. Ennek a jelenetnek számos hazai változatát ismerjük. Legkorábbi az a fametszet, amelyet a pozsonyi Dominik Spaiser kiadó negyedréti, német nyelvű naptárain 1726 és 1738 között visszatérően láthatunk.¹ A képen a kerek sapkában ábrázolt csillagász bal kezével körzőt fog, jobbával az éggömbre mutat, az asztalon távcső, könyv, papírlap. A háttérben a Holdat és csillagokat látni a nyitott ablakon át. Ennek a képnek módosított változata Royernél 1739-től jelent meg, és a továbbiakban ezt használta, nemcsak ő, hanem időnként utóda, Johann Michael Landerer nyomdász is. A naptár kiadója továbbra is Dominik Spaiser maradt.

A pozsonyi Landerer azonban a képnek egy másik változatát is használta 1755 és 1768 között, amely az előbbinél finomabb kidolgozású, részletgazdagabb. Itt a csillagász fején barettszerű kalap van, karosszékből ül, kezének mozdulata az előbbivel azonos, a nyitott ablakon dombos táj, Nap, Hold és csillagok koszorúja látszik. A több hasonló ábrázolás közül ez az egyetlen szignált: a kép bal alsó sarkában S. K. betűk olvashatók.²

Pozsony, 1727

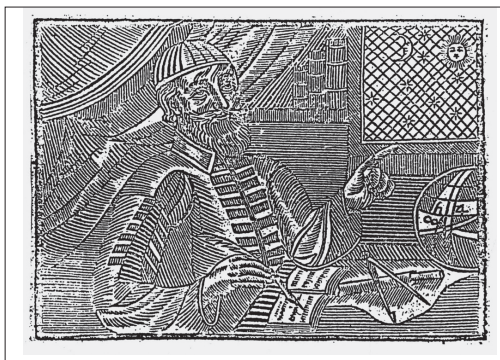

Pozsony, 1768 (S.K. monogram)

¹ Johann NEUBARTH, *Crackauer Schreib-Calender auf 1727*, Pressburg, Spaiser–Royer. – A metszet mérete 85 x 114 mm. Ugyanezzel a metszettel jelent meg a kalendárium magyar változata az 1731-es esztendőre *Krakói Házi és Őrni-való kalendárium* címmel.

² Johann NEUBARTH, *Crackauer Schreib-Calender auf 1769*, Spaiser–[Landerer]. – A metszet mérete 68 x 110 mm.

Hamarosan a pozsonyi Royer után rokona, a budai Landerer is ehhez hasonló metszettel jelentette meg német nyelvű naptárait. Az erősen elnagyolt kidolgozású fametszeten a csillagász jobb kezével ír, baljával a csak félig látható éggömbre, vagy talán az ablak rostélyán át látható Napra és Holdra mutat.³ Érdekes, hogy ennek a jelenetnek jobban kidolgozott előképét egy bécsi, 1718-ra szóló kalendáriumban sikerült megtalálni, amelynek kiadója B. Bruckner.⁴

Buda, 1729

Sopron, 1744

A kép további változatát Sopronban, Johann Philip Rennauer nyomdász kalendáriumain is látni 1744 és 1748 között.⁵ Ezen a képen, a többitől eltérően, a csillagászt szemből látjuk, nem profilból vagy félsprofilból, bal kezét az éggömbön nyugtatja, jobbjával pedig a nyitott ablakon át látható csillagos égre mutat.

A további kutatás talán újabb hazai változatokat is felszínre hozhat.

³ Stainslaus POLDURANOWSKI, *Best-gestellter Crackauer Schreib-Calender auf 1730*, Buda, Landerer. – A metszet mérete 83 x 115 mm.

⁴ Nicolaus SMIRNODOWSKI, *Crackauer Schreib-Calender auf 1718*, Wien, Bruckner. – Lelőhelye: Wien, Wienbibliothek, A-24201

⁵ Wenceslaus MIRONOWSKY, *Neuer Schreib-Calender auf 1745*, Oedenburg, Rennauer. – A metszet mérete 75 x 115 mm. – A szerző kutatásait az NKFI (OTKA) 104231 programja támogatta.

Horváth Csaba Péter

Égi jelenségek és időjárási viszontagságok

Telegdi Miklós egy szentbeszédében

A kora újkorban Magyarországon használt, az egyházi év vásár- és ünnepnapjaira rendelt perikópákat magyarázó posztillás könyvekben gyakorta találkozhatunk a természet erőinek és szélsőségeinek exemplumként történő bemutatásával. Ehhez autentikus szövegkorpuszt implikál az advent második vasárnapján olvasott evangélium (Lk 21, 25–33), amely az utolsó ítéletet megelőző égi, földi és tengeren való jelek exegézisét előlegezi meg.¹ Telegdi Miklós e napra írott prédikációjában kortársainál hosszabban és mélyebben taglalja az 1574 előtti évek időjárási viszontagságait, és konkrét természeti katasztrófákat említ, melyekkel célja a bűnbánatra és igaz megtérésre való ösztönzés, mivel ezek „a uilag uigezetinec el közelgeteset iegyziç”.²

1572-ben az akkori asztrológia számára addig ismeretlen jelenséget figyeltek meg az égen.³ Sokan üstökösnek – éppen ezért baljós előjelnek⁴ – vélték a ma Tycho Brahe-féle szupernóvának nevezett csillagrobbanást.

Az chillagokis gyakorta choda keppen meg bantatnac, ugyannira hogy lattatnac neha az egből le esni: neha megint oly chillagoc ielenec, kic az elöt nem uoltanac, auagy chac nem lattattanac, Mint nem regenis az el mult időkben ielenec egy chillag, kit az tudos emberec az elöt nem esmerteneç, es annacokaert soc kilömb kilömb uelekedesec voltanac uadnackis felöle.⁵

A leírások alapján az 1561 februárjában lezajlott Pest környéki földrengés volt a korszakban a legsúlyosabb, Réthly Antal számításai szerint a megrázott terület nagysága közel 22.000 km² volt.⁶ Telegdi erről és a közelmúlt nagy árvizeiről,⁷ éhínségeiről és pestisjárványairól is említést tesz.⁸

Ehsegeketis nagyokat ertunc az el mult esztendőkben, de chac isten tudgya minemük lesneç meg ez utan. Az föld indulasoc gyakrabban a tengerhez közel ualo helyeken szoktac lenni, de ittis uala nem igen regen 1561. esztendöbe, ha iol emlekezem rolla. A döç halal peniglen alig szakad ki közzülünc.⁹

E rövid példákbl következik, hogy a kora újkori kegyességi- és prédikációirodalomnak nemcsak (a legtágabban értelmezett) irodalomesztétikai és művelődés-, valamint liturgia-történeti, hanem történeti földrajzi szempontú vizsgálata is indokolt.

1 A perikópahasználat és az értelmezési tradíció összefüggéseiről: HORVÁTH Csaba Péter, *Hogyan írt prédikációt Telegdi Miklós és Pázmány Péter? = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat, 2013, 183–191, 183.

2 TELEGDI Miklós, *Az evangéliomoknac [...] magyarázattyanac elseo resze*, Bécs, Michael Apffel, 1577, 21. (*Masodic Aduent vasarnap*, 15–30.), (RMNy 374).

3 E felfedezés nagyban hozzájárult heliocentrikus világképünk kialakulásához. FARKAS Gábor Farkas, *Régi könyvek, új csillagok*, Bp., Balassi–MTA ITI–OSZK, 2011 (Humanizmus és Reformáció, 32), 11–32.

4 „az üstökös csillagok ugyan semmi jót nem szoktanak jövendöllyi, iegyezni”, Johannes Amos COMENIUS, *Orbis sensualium pictus trilinguis ...*, Nürnberg, Michael und Johann Friedrich Endter, 1669, 310, (RMNy 3587).

5 TELEGDI, i. m., 19–20.

6 RÉTHLY Antal, *A Kárpát-medencék földrengései (455–1918)*, Bp., Akadémiai, 1952, 34, 1. t.

7 TELEGDI, i. m., 22.

8 Az 1574. évet megelőző időszak időjárási anomáliáit lásd: RÉTHLY Antal, *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig*, Bp., Akadémiai, 1962, 25–92.

9 TELEGDI, i. m., 21.

H. Hubert Gabriella

A Podmaniczky–Degenfeld Csillagda Könyvtára

A kiskartali kastélyban élő házaspár, Podmaniczky Géza (1839–1923) és Degenfeld Schomberg Berta (1843–1928) gondos gazdákként hagyományozták tovább gyűjteményeiket. A Podmaniczky László-féle grafikai gyűjteményt 1917-ben ajándékozták el a Szépművészeti Múzeumnak.¹ Két főúri könyvtárat is megmentettek az enyészettől, majd gyarapították azokat: az aszódi Podmaniczky Lajos-féle és a tóalmási Prónay Sándor-féle könyvtárat. Haláluk után ezt a mintegy 30.000 kötetnyi gyűjteményt örökösök, Degenfeld Pál útján a Magyarországi Evangélikus Egyházra hagyományozták.²

1886-ban felépítették Kiskartalon az obszervatóriumot.³ A refraktort 1922-ben, a csillagászati könyvtárat pedig az örökös, Degenfeld Pál révén 1928-ban a svábhegyi csillagvizsgálónak ajándékozták.⁴ A csillagászati könyvtár a középső oszlop és kupola bal oldali szobájában helyezkedett el.⁵ A könyvtár méretéről és tartalmáról Degenfeld Berta könyvalakú, kéziratos katalógusa ad tájékoztatást. A grófnő mindenhol feltüntette, ha egy adott könyv a csillagdában található. Eszerint 704 cím (ennél több kötet) került a svábhegyi intézet könyvtárába, közte értékes kéziratok is.⁶

A könyvtár majdani elemzése rámutathat arra, hogy a 19. század második felében milyen szakirodalmat tekintettek nélkülözhetetlennek a műkedveléstől a szakszerű megfigyelések irányába elmozduló amatőr csillagászok számára.

		Forrási szám	1. sz. szing.	2. sz. szing.	3. sz. szing.
<i>Assal, Abbildungen zu — Nachrichten über die</i>					
<i>früheren Einwohner von Nord-Amerika</i>	4745	24614	19	1	H
<i>Astronomia deutsch. 1601</i>	—	22929	1	2	H
<i>Astronomie, L'. Publ. par Flammarion</i>	—	23132	1	5	H
<i>Astronomische Mittheilungen</i>	—	23134	4	3	H
<i>Nachrichten</i>	—	23136	4	4.5	H
<i>Astronomischen, Catalog der — Gesellschaft</i>	—	22931	1	1	H
<i>Astronomischer Kalender</i>	—	22935	1	2	H
<i>Aszalay József. Vellenni omnibus</i>	11.962-I-II	10073			H
<i>Vellenni könyvtár</i>					H
<i>Vellenni könyvtár</i>	11.964	10073			H

Részlet a Podmaniczky-Degenfeld Könyvtár kéziratos katalógusából

1 BÁLINT Aladár, A Podmaniczky-gyűjtemény, Nyugat, 10(1917), 21, 743–744.

2 Ma az Evangélikus Országos Könyvtár különgyűjteménye.

3 Legújabb ismertetése: ZSOLDOS Endre, Egy csillagászati kézirat a kiskartali Podmaniczky-Degenfeld Könyvtárból, MKSz, 130(2014), 1, 85–89.

4 KELÉNYI Ottó, A magyar csillagászat története, Bp., 1930, 33–42.

5 KÖVESLIGETHY Radó, A kis-kartali csillagvizsgáló toronyról, Természettudományi Közöny, 21(1889), 237, 188.

6 Ma: MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet Könyvtára.

Katona Anikó

„Üstököscsillag tűnt fel az égen”¹

Faragó Géza *Képes Ujság* plakátja

Évszázadokkal ezelőtt különleges jelentőséget tulajdonítottak a különböző égi jelek és üstökösök megjelenésének, mindig valamilyen katasztrófát vagy legalábbis nagy változást jeleztek. Faragó *Képes Ujság* plakátján megjelenő üstököse szimbolikus motívum, és bár a plakát a huszadik század első nagy katasztrófája idején készült, a szimbólum mégsem erre utal. A hullócsillag itt nyilvánvalóan a betlehemi csillag variánsa, vagyis a remény, az új élet szimbóluma. A kompozíción az ábrázolt jelenet egésze, a havas táj, a csillagos ég mind a karácsonyi hangulat megidézésére szolgál.

A plakát kereskedelmi reklámként készült, az első világháború idején. A világháború megjelenítésére hivatott a kiskatona csukaszürke egyenruhája, és az a viszonylag realiztikus ábrázolásmód, ahogy kitámaszkodik a lövészárók szélére (ami éles helyzetben igen veszélyes ötlet lehetett). A háború idején készült kereskedelmi plakátok jellemző módon szépítik, idealizálják a frontéletet és a harcot. Faragó plakátja egy idilli, romantikus kép, békés téli tájban kedves fiatal fiú a csillagos ég alatt. Annak ellenére az, hogy a hidegben egyedül örködő katonafigurát a háborús képzőművészet inkább a gyötrelmek, a hazáért vállalt szenvedés és a hősiesség kitartás megjelenítőiként ábrázolja, példa erre Margó Ede *Őrt álló katona* című faszobra 1916-ból, vagy Vaszary János *Katonák hóban* című festménye.² A plakát, és különösképp a kereskedelmi plakát ábrázolásmódja a funkcióból adódóan egészen más, így Faragó művén az őrség többé nem magányos és nem is szomorú, a kiskatona számára (mintegy karácsonyi ajándékként) vigaszt nyújt a *Képes Ujság*. A plakát népszerűségét jelzi, hogy fém díj érmet is készítettek belőle, amelyet a lap pályázatának győztesei kaptak.³

Faragó Géza korának egyik legjobb plakátgrafikusa volt Magyarországon, a hazai szecesszió nagymestere. Művészete az élet naposabbik oldalát jeleníti meg: dekoratív, könnyed, humoros. Égre tekintő szimbolikus alak feltűnt korábban egyik főművén, az 1910 körül készült *Tungsram* plakáton, amelyen a felfelé tekintő nő valójában az utcai lámpa fényébe mered. Mindkét plakátra jellemző, hogy finom, szimbolikus jeleneteket emel a kereskedelmi reklám profán világába, így válik újság és villanykörte is lényegesen többé, mint ami.

1 *Historia Augusta, Vita Commodi*, 16, 1. – *Historia Augusta*, ford. TERÉNYI István, vál. FERENCZY Endre, bev. HAHN István, Bp., 1968. 95. Idézi: FARKAS Gábor Farkas, *Régi könyvek, új csillagok*, Bp., Balassi–ITI–OSZK, 2011, 13.

2 A két műalkotás képe megtalálható: *Művészet és Művészek az első világháborúban, Kiállítási katalógus*, szerk. RÓKA Enikő, SZÜCS György, Balatonfüred, Vaszary Galéria, 2014, 62, 63.

3 Az érmet lásd: *Uo.*, 83.

Kiss Farkas Gábor

„Venus domina anni”: 1526, Vénusz éve

1525 októberében még minden jel arra utalt, hogy 1526 Vénusz éve lesz, és béke köszönt a világra a nagy konjunkciók miatt. Amikor Nicolaus Shadkovius (Mikołaj z Szadka), a krakkói egyetem asztrológiaprofesszora az 1526. évről szóló *Judicium*-ában¹ papírra vetette jóslatait, gondos számítások után arra jutott, hogy a csillagok csupa jót ígérnek. A gabonahozam bőséges lesz, a bányák árasztják majd az aranyat és a rezet, csak az ólom- és higanybányák termelése csappan majd meg. Ha háború lesz amiatt, mert a Mars a Saturnus és a Nap fölé lép, akkor az mindenképp tavasszal, a Kos jegyében fog bekövetkezni. „Emiatt jönni fog egy harcos férfi a Kos felosztásáról, akinek vezetésével nép nép ellen fékevesztett küzdelemben indul, és véres háborúban emészti egymást, mégpedig tavasszal.”² Hogy honnan érkezik vajon ez a harcos férfi? A csillagok ezt 1525 őszén még nem árulták el. Azonban szinte bizonyosnak tűnt, hogy Magyarországot nem fenyegeti a veszély. Ott a tavasz és a nyár csupa boldogságot ígért. Onnan származott sok diákja is (köztük egyik kedves tanítványa, Petrus de Varadino), emiatt egyáltalán nem bánta, hogy számításai főleg békét és gazdagságot jósoltak: „Magyarország igen gazdag lakói békésen és boldogan fogják a tavaszidőt eltölteni barátaik támogatásával és birtokaik gyarapításával. Nyáron aztán fel is magasztaltatnak nagy tisztességgel, mivel bölcsen intézték az állam és a hit ügyét. Összel a jól kezdett dolgaikban megbotlanak, mert háború akadályozza őket. Télen a javaik miatt házi perpatvart szítanak.”³

Shadkovius mester adott arra, hogy jóslatai igazak legyenek. Nem csak az időjárás, hanem a politikai és gazdasági prognózisai teljesülését is figyelemmel kísérte. A folyó évi *judicium*-ból egy példányt mindig keze ügyében tartott, és ha úgy adódott, hogy beteljesült vagy megcáfolódott egy jóslata, feljegyezte a margóra. Elvégre minden tudomány arról ismerzik meg, hogy állításai ellenőrizhetők – ki venné komolyan az asztrológiát, ha nem lehetne rajta számonkérni jóslatait? Amikor azonban 1526 utolsó hónapjaiban Shadkovius mester szerkeszteni kezdte az 1527-re szóló jóslatokat, nem hagyhatta szó nélkül az 1526. augusztusi eseményeket. Egy évvel korábban kerek perec leírta, hogy Magyarországot nyáron nem érheti baj. Ő tévedett? Vagy a csillagok? Rövid gondolkodás után mindkét lehetőséget kizárta. Alighanem mégiscsak a magyarokkal volt a baj. És írni kezdte: „Magyarországról: Ha bármit is mondok az igen gazdag Magyar Királyságról, amely Isten engedelmeivel bűneink ostorának prédájául esett, sokaknak úgy tűnik majd, hogy csak szalmát csépelek és üresen fecsegek, és ha a jóslás mesterségéhez és lényegéhez elégséges lenne tudásom, e királyság inepcióját, azaz nativitását, amelyet egyedül Isten ismer, tudnom kellett volna. A Nyilas jegyéből és a Jupiter állapotából fogom felfejteni az általános megoldást, ahogy a többi királysággal kapcsolatban is. Mert amit az elmúlt nyárra mondtam, hogy [a magyarok] megdicsőülnek a keresztény közösséggel szembeni jótetteik miatt, bizonyosan valóra vált volna, ha azt ellenségeskedésükkel, és az engedetlenségük folytán támadt hirtelen harci támadásukon keresztül meg nem akadályozták volna. Mert az őszre megmondtam, hogy harci zűrzavar fogja akadályozni őket, amely mivel rossz volt, kétségtelenül bekövetkezett őszertünk is. Figyelj hát, hogy mind a jó, mind a bajjóslatokra előrelátóan és szorgalmasan fel kell készülni. Szánja meg a kegyelmes Isten a rajuk esett csapást, könyörüljön mindannyiunkon, és változtassa meg a keresztény fejedelmek lelkületét, akiknek erős védőfala lobbant most lángra.”⁴

1 *Iudicium Cracouiense astronomicum Magistri Nicolai Shadkouiani vniuersalis studij Cracouiensis Astrologi ordinarij: super annum domini 1526*, Krakko, Vietor, 1525, példány: Krakko, Bibliotheca Jagellonica, jelzete: Cim. 96.

2 Uo., D1r.

3 Uo., D3r.

4 *Iudicium astronomicum ad annum Dni. M. D. XXVII. Magistri Nicolai Shadkouiani celebris Crac. litterarij studij Astrologi*, Krakko, Vietor, 1526, 18r, példány: Krakko, Bibliotheca Jagellonica, jelzete: Cim. Qu. 4276. – A Jagelló-könyvtár *Iudicium*-példányaiban részletes jegyzetek találhatók; talán magától Shadkoviustól, akinek hagyatéka az egyetemre került.

Kovács Eszter

A nagyszombati jezsuita könyvtár bohémikumai 1690-ben¹

A nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárában az 1690-ben készült katalógus alapján több, mint száz Csehországban kiadott könyv volt, ebből 22 cseh nyelvű.² A fehérhegyi csata utáni időszak Csehországban a nemzeti nyelvű katolikus irodalom virágkora, amelynek legfontosabb alkotásait a magyarországi jezsuiták is beszerezték. Rendelkezésre állt cseh nyelvű Biblia, a Szent Vencel-bibliának nevezett katolikus fordítás mellett az utrakvista ún. Melantrich Biblia első kiadása.³ Ugyancsak beszerezték a cseh nyelv elsajátításához szükséges szótárakat és Jiří Konstanc cseh nyelvtanát.⁴

A cseh szerzők közül népszerűek voltak Bohuslav Balbín művei. A legfontosabbat, az *Epitome rerum Bohemicarum*ot nem találjuk a katalógusokban, de hivatkozásokból tudjuk, hogy volt belőle példányuk.⁵ Lehetséges, hogy az említett mű körül kialakult felségsértési botrány⁶ miatt hallgattak róla, vagy később került az állományba. Bejegyezték viszont a Mária-kegyhelyekről írott műveit, tankönyveit⁷ és *Examen melissaeum* című verseskötetét.⁸ Matěj Tanner művei közül a jezsuita vértanúkról írott könyvét ismerték,⁹ pedig *Societas Jesu Apostolorum imitatrix*... című munkájának is számos magyar vonatkozása van.¹⁰ Tomáš Pešina művei közül csak a prágai káptalan története szerepel, annak ellenére, hogy *Mars Moravicus*... vagy *Ucalegon Germaniae*... *Hungaria, flamma belli Turcici ardens*... című műveinek sokkal több magyar vonatkozása van, és művelődéstörténeti jelentőségük is nagyobb.¹¹ A protestáns cseh szerzők közül Pavel Stránský államtörténeti¹² és Jan Amos Komenský tankegyháza szerepelnek a katalógusban.¹³

A 17. század végére bár szerény mértékben, de a cseh barokk remekművei megtalálhatók voltak a jezsuita könyvtárakban. Ezeknek hatása a 18. század jezsuita irodalmában jelentkezik.

1 A nagyszombati és a többi 17. századi jezsuita könyvjegyzék ilyen szempontú elemzését lásd Kovács Eszter, *Stopy vzájemnosti českých a uherských jesuitů v katalózech uherských jesuitských knihoven* [Cseh-magyar kapcsolatok nyomai a jezsuita könyvtárak katalógusaiban] = *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2009*, ed. Rostislav KRUŠINSKÝ, Olomouc–Brno, Vědecká knihovna–Sdružení knihoven, 2010, 209–215. Jelen írás ennek kivonatolt változata.

2 Uo., 211–212.

3 *Biblia Bohemica*, Praga, 1549, (FARKAS Gábor Farkas, *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig II.: Nagyszombat 1632–1690*, Szeged, Scriptum Kft, 1997, 187, Knihopis 1101).

4 *Dictionarium Bohemico-Latinum*, Olomouci, 1560. (KNIHOPIS 1812) – *Dictionarium Latino-Bohemicum*, Praga, 1579. (KNIHOPIS 2402, FARKAS, i. m., 215.) – *Bohemica Grammatica*, Praga, 1667. (FARKAS, i. m., 187.)

5 Kovács Eszter, *Timon Sámuel cseh történelmi olvasmányai. = Crescit eundo: Tisztelgő tanulmányok V. Ecsedy Judit 65. születésnapjára*, szerk. SIMON Melinda, PERGER Péter, Bp., Argumentum, 2011, 124–125.

6 Balbín ebben a műben kétségbe vonta, hogy a morvamezei csatával a Habsburgok örökös jogot szereztek a cseh trónra. Jan P. KUČERA–Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha, Vyšehrad, 1983, 93–94.

7 *Ernesti Archiepiscopi Pragensis Vita*..., Praga, 1664. (FARKAS, i. m., 221.) – *Historia Beatissimae Virginis Turzanensis, Coloniae*, 1658. – *Diva Wartensis*, Praga, 1655. (FARKAS, i. m., 180.) – *Aloisius Bohuslaus [Balbín] S. J. de humaniorum disciplinis*, Praga, 1666. (FARKAS, i. m., 166.)

8 Uo., 150.

9 *Tanneri Matthiae S. J. Societas Jesu ad sanguinem usque militans*, Praga, 1675. (FARKAS, i. m., 327.)

10 Kovács Eszter, *Magyarországi jezsuita portrék Matěj Tanner könyveiben. = Szöveg-émlék-kép*, szerk. BOKA László, P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., 2011, 150–159.

11 *Pragensis Ecclesia sancti Viti Maiestas et gloria*, Praga, 1673. (FARKAS, i. m., 288.) – Kovács Eszter, *Jan Tomáš Pešina v Čechorodu és Magyarországon = Politika, Egyház, Mindennapok: Tanulmányok*, szerk. LÉNÁR Andor, LŐRINCZNÉ BENCZE Edit, Bp., 2010, 18–33.

12 *Bohemiae descriptio Pauli Stranskij*, Lugduni, 1643. (Knihopis 15740, FARKAS, i. m., 181.)

13 *Comenij Seminarium linguarum, Leutschouiae*, 1655. (FARKAS, i. m., 203.) – *Comenij Ioannis Orbis sensualium pictus*, Norimbergae, 1675. (FARKAS, i. m., 205.)

Láng Benedek

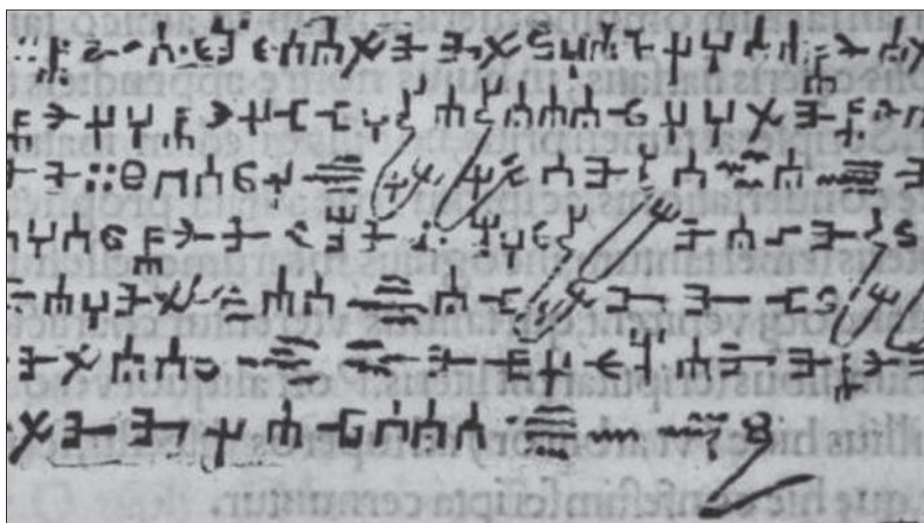
Az ördög kézjegye

Teseo Ambrogio Albonesi (1469–1540) 1539-ben megjelent könyvében különös történetet olvashatunk egy Ludovico Spoletano nevű emberről, aki megidézte az ördögöt, mire az ördög láthatatlan kezébe tollat ragadott, és az ábrán látható szöveget vetette papírra. Albonesi könyve a káldeus, szír, örmény és más nyelvek betűkészletébe ígér bevezetést: „Introductio in Chaldaicam linguam, Syriacam atque Armenicam et decem alias linguas; characterum differentium alphabeta circiter quadraginta et eorundem invicem conformatio”. A szerző azt állítja, Ludovico Spoletano ördögidézésének eredményét, amelyet addig senki nem tudott dekódolni, akkurátusan másolta át könyvébe. Albonesi egyébként a keletkutatás és a nyelvészet ismert szerzője volt, tudjuk róla, hogy a híres francia nyelvész, csillagász és kabbalista Guillaume Postellel állt szakmai kapcsolatban, akivel különféle mágikus és különös ábécékről váltott levelet. Minden bizonnyal Ludovico történetének forrását is ebben a levelezésben kell keresnünk.

Az ördög kézjegye hiába jelent meg nyomtatásban, az elmúlt évszázadokban sem fejtette meg senki. Adja magát a gondolat, hogy valami hasonlóval állunk szemben, mint a nagyjából ezidőben élt Trithemius apát esetében, aki démon-nevekben rejtette el a titkosírását, azt a látszatot keltve, hogy fekete mágiát folytat, miközben az üzenetek elrejtésének szinte tökéletes módszerét demonstrálta. De a szokásos gyanú is felmerül, hogy pusztán átveréssel állunk szemben.

A jelek nyomtatott könyvbe másolásának pontossága legalábbis kétséges, a szerkesztő, de akár a szerző is követhetett el hibákat, amikor az ördög kézjegyét viselő kéziratot nyomtatásba ültette. Látványos, hogy számos jel vasvillára emlékeztet, ez talán a szöveg betudott szerzőjének személyéből fakad. A keletkezési körülmények alapján jó eséllyel gyanakodhatunk a latin vagy az olasz nyelvre, és az is könnyen lehet, hogy egyszerű monoalfabetikus kódolással állunk szemben – hacsak nem feltételezzük, hogy az ördög saját, számunkra ismeretlen nyelven beszél, vagy különleges sifírozási technikát használ.

A szövegről eredetileg a kripto-blogger, Nick Pelling adott hírt, aki titkosírás-történeti blogján tette közzé.¹

¹ <http://www.ciphermysteries.com/2013/03/30/the-devils-handwriting> (Utolsó letöltés: 2015. augusztus 15.)

Lauf Judit

Ki jósolta meg II. Ulászló magyar király halálát?¹

A Régi Nyomtatványok Tárában található Ant. 7980 jelzetű, 1516-ban Bázelen nyomtatott könyv² kötetstáblájából a restaurálás során tucatnyi értékes, minden valószínűség szerint a budai könyvkötkhöz köthető ősnymtatvány- és 16. század eleji töredék került újra napfényre. E töredékek hat különböző nyomtatványból származnak, közülük háromnak Magyarországon ez idáig nem volt ismeretes egyetlen példánya sem.³ Annak a csillagászati műnek sem, melyet e jeles alkalommal Gábor figyelmébe szeretnék ajánlani, abban reménykedve, hogy a téma fölkelte majd érdeklődését, s az ezzel kapcsolatos, későbbi kutatásai során még pontosabb és árnyaltabb képet kaphatunk Bakócz Tamás esztergomi érsek számos tudóst foglalkoztató udvaráról.

E tudósok közül elsősorban Johannes Borgbiriusról, a sziléziai Neisséből (ma Nysa) származó matematikusról és csillagászról, akiről – eddigi ismereteim szerint – kevés, és csak itt-ott elszórt adat maradt fenn. A VD16 online katalógusa két művét ismeri, a *Judicium annualé*t és a *Hunc compendiarium...*-ot. Mindkettő az 1516. naptári évre vonatkozik.⁴ Közülük a *Hunc compendiarium...* című munkájának két csonka levélpárja került elő a fentebb említett kötetstáblából. A kiáztatott levélpárok egyikén maga a címlap is látható, így a mű azonosítása nem okozott különösebb nehézséget. De a töredékeken a Bakócz udvarában élő Stephanus Taurinusnak a szerzőhöz, Borgbiriushoz szóló hendecasyllabusokban írt üdvözlő verse is olvasható, melyből csak három sor hiányzik. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezeken kívül az Országos Széchényi Könyvtár őriz még Borgbiriustól két, egyleveles unikális nyomtatványt az 1517–1617. évek közötti mozgó ünnepekről.⁵ A három mű (*Judicium annuale*, *Hunc compendiarium...*, *Tabula festorum mobilium*) nyomtatási éveinek egybeesése bizonyára nem tekinthető véletlennek. Ugyanis szerzőnk nem sokkal művei 1515. és 1516. évi nyomdába adása előtt érkezett Bakócz udvarába. Erről Stephanus Taurinusnak Joachim Vadianushoz 1514. október 28-ára keltezett, Esztergomban írt leveléből értesülünk. A levélíró nem éppen felemelő szavakkal tesz említést az esztergomi érseki udvarról: „Mindennap sokat emlegetjük uraságotat Johannes Nissenus csillagással, ki nemrég került főtisztelendő uram [Bakócz Tamás] udvari emberei közé. Bolondját járattja a vén kriptaszökevénnnyel, ki egész lelkével a csillagjosok ostobaságain csügg, s nem kis pénzt zsebel be, ámde egy hónap termését egyetlen rövid nap szétszórja, így hát (ha nem tévedek) nem sokkal gazdagabban tér vissza nemsokára a szép Bécsbe, ahonnan egykor elindult ...”⁶

1 A tanulmány az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült. Köszönöm Zsoldos Endrének, hogy folyamatosan követte kutatásaimat, tanácsokkal látott el, csillagászati és általam nem ismert bibliográfiai adatokra hívta fel a figyelmemet.

2 Az Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tárában található könyv: ERASMUS Desiderius, *Institutio principis Christiani saluberrimis reperia praeceptis, per Erasmum Roterodamum, cum aliis nonnullis eodem pertinentibus* ..., Basel, Iohannes Frobenius, 1516.

3 LAUF Judit, *Budai reneszánsz kötetstáblából előkerült ősnymtatvány-töredékek (A Lányi-kódex kötetcsaládja és a budai könyvkereskedők)*, MKSz, megjelenés alatt.

4 Joannes BORGBIRIUS, *Judicium annuale doctoris Johannis Borgwiri... ad annum Millesimum quingentesimum decimum sextum...* [Lipsiae, 1515, Martin LANDSBERG.], (VD16 B 6708, RMK III Pótlások 5079), példány: Zwickau; – Uő., *Hunc compendiarium Joannis Borgbirii Nissenii mathematici libellum, in quo currentis anni M.D.XVI. trium eclipsium futuri effectus non minus docte quam eleganter describuntur, quisquis es, qui uentura uitae tuae pericula declinare uoles, emito. hunc. emptum (si sapias) pellegas, & saluus eris.* [Viennae, 1516, Hieronymus VIETOR], (VD16 B 6707, Index Aur. 122.362, RMK III Pótlások 5083, Michael DENIS, *Wiens Buchdruckergeschichte bis MDLV*, Wien, 1872, 320–321, 336. sz., BALLAGI Aladár, *Buda és Pest a világirodalomban 1473–1711*, Bp., 1925, I, 127, 194. sz.), példányok: Kraków: Biblioteka Jagiellonska, Wien: Universitätsbibliothek, Wrocław: Biblioteka Uniwersytecka.

5 Joannes BORGBIRIUS, *Tabula festorum mobilium. Compendiaria designatio omnibus clericis non minus necessaria quam utilis sequitur*, Viennae, Ioannes Winterburger, [1516], jelzete: OSZK App. H. 2526a, (RMK III Pótlások 5084); Uő., *Tabula festorum mobilium ad centum annos durans*, Viennae, Singrenius, [1520?], jelzete: OSZK App. H. 2526b, (RMK III Pótlások 5105). A második, 1520-as kiadás az 1516-os újabb kiadása. A két nyomtatvány nincs számon tartva a VD16-ban.

6 HRENKÓ Pál, *Az ismeretlen „Lázár deák”, Történelmi Szemle*, 1981, 405–410; *Magyar humanisták levelei*, Bp., Gondolat, 1971, 464–468, különösen 465, (fordította KAPITÁNYFÉY István).

Az időpont feltűnően egybeesik a Lázár térkép készítésének idejével, így – ahogyan Hrenkó Pál fölveti – Borgbirus akár azért is érkezhetett Bakócz udvarába, hogy részt vegyen a *Tabula Hungariae* előkészületeiben.⁷ Nem valószínű, hogy egy matematikus jövetelének célja épp a csillagjósítás lett volna, bár Borgbirus *Hunc compendiarium...* című írása Taurinus szavait némileg hitelessé teszi. Az Esztergomban, 1516 januárjára keltezett mű⁸ a folyó évre egy nap- és két holdfogyatkozást prognosztizált, és azok veszélyeire, rettenetes következményeire figyelmeztette Ulászlót és fiát, Lajos királyt. 1516-ban az első holdfogyatkozás januárban volt,⁹ Ulászló nem sokra rá, március 13-án meg is halt.

A király haláláról maga Borgbirus is tudósít a fentebb már említett, valószínűleg az 1516. év második felében megjelentetett *Tabula festorum mobilium* című egyleveles nyomtatványában. A *Tabula* egyik rovatába, az *Intervallumba*, amely az 1515–1516. évek legjelentősebb történelmi eseményeit foglalja össze, már belekerült Ulászló halálának pontos dátuma.¹⁰ E nyomtatvány is Bakócz udvarához kötődött. Az érsek címerével, és Stephanus Taurinusnak egy újabb, hat soros versével jelent meg.¹¹

Vajon a csillagjósok nyelvét jól ismerő, sziléziai származású Johannes Borgbirus (Nisse-nus) a *Hunc compendiarium...*-ban az eklipszisek veszélyeire figyelmeztető szavaival – ahogy néhány olvasó is hinni vélte¹² –, megjósolta a magyar király halálát? Vagy majd talán a *Tabula Hungariae* szerzőségének kérdése és Borgbirusnak abban vállalt esetleges szerepe kelti fel jobban az ünnepektől a figyelmét?

7 HRENKÓ, i. m., 406. A *Tabula Hungariae* legújabb kiadása: PLIHÁL Katalin, *A Tabula Hungariae ... Ingolstadt, 1528: Térkép és utóélete az eddigi és a jelenlegi kutatások tükrében*, OSZK–Kossuth, 2013.

8 Borgbirusnak Wenceslaus de Vilhartitzhoz szóló ajánlásában, mely a töredékünkön is megvan, olvasható: „Histrogonii ad. Bifrontis Iani. Kalen. Anno quo supra post sesquiesimum sextodecimo.” Vö. a3 ívfűzet.

9 Köszönöm Zsoldos Endrének az adatközlést.

10 „... Vladislaus pientissimus optimus rex tercio deno die Marcii universe carnis viam iniit...”

11 A verset közli: V. Kovács Sándor, *A Dózsa-háború humanista eposza (Stephanus Taurinus de Switawia: Stauromachia)*, ItK, 1959, 451–473, különösen 457. Taurinus verse és Bakócz címere az 1520-as kiadáson már nincsen. V. Kovács bibliográfiai adatként Michael Denis művére hivatkozik (i. m., 4. jegyzetben), de abban Borgbirusnak a *Tabula festorum mobilium* című nyomtatványának egyik kiadása sem szerepel.

12 DENIS, i. m., 321.

Lukács Bea

Aki a mozit is szereti ...

Egy jövőre tervezett portréfilm forgatókönyvrészlete

(Farkas Gábor Farkas első életútinterjúja nyomán)

Időpont, helyszín: 2015. február 24-én, Mátyás napján, kissé hűvös délelőttön, Borsa Gedeonnál, Budapest II. kerületében, a Nyúl utcában.

Szereplők: A megértő, türelmes, derűs könyvtörténész, bibliográfus gazdag életúttal, vele szemben két elfogódott könyvtáros-interjúkészítő, tele várakozással és némi aggodalommal (hátha rossz szat vagy rosszul kérdezzünk), valamint egy rendkívül nyugodt operatőr, 40 éves szakmai tapasztalattal.

Farkas Gábor Farkas: Gida bácsi, jártál-e moziba? Szeretted-e a filmeket?

Borsa Gedeon: Igen, szenvedélyesen, úgyhogy mindig az volt a jutalom, ha jó jegyet kaptam, akkor elmehettem moziba. Nagyon szerettem a természetfilmeket, a történelmi filmeket, nagyon érdekelték a kosztümös filmek. Az érdeklődés a történelem iránt, a múlt föltárása és megismerése – amibe biztosan belejátszott az Iván bátyám is – már akkor nagyon határozottan kialakult bennem. [...] Volt néhány nagyon kedves lehetőségem. Egyik nagynéném férje a belügyben volt a Rendészeti Osztálynak a vezetője, ami akkoriban igen jó volt, mert oda tartozott a cenzúra, így a filmcenzúra is, úgyhogy, ha akartam, az Urániába bármikor elmehettem. Jegyet adott, és a páholyba ültettek. [...] Sose felejttem el, az Urániában még a némafilm korából maradt ott egy ilyen lemezlejátszó, amin több lemezt lehetett lejátszani – mint ma a disc jockey-k –, és azzal festették alá a filmeket. És ez megmaradt még hangosfilmnél is ...

Filmbejátszás: Az 1930-as évek második felének filmhíradóiból montázs, hangsúly a mozgókép-ről és mozikról szóló tudósításokon.

Borsa Gedeon: Ez volt az egyik vonal, a másik lehetőség pedig édesanyám idősebbik nővére révén adódott. Legjobb barátnőjének a férje, Máriássy – a nagy Máriássyak közül volt – az első világháborúban elesett, és mint hadiözveggy, egy mozira kapott engedélyt. Ugye, a kisebb emberké, jobb esetben trafikengedélyt kaptak, esetleg újságárus-engedélyt – ez utóbbi volt a leggyengébb –, mert így támogatták a hadirokkantakat, a hadiárványokat és özvegyeket. Nagyon szerettem moziba járni, és ezt nagynéném, aki a keresztanyám is volt, tudta, így egyik születésnapomra kaptam tőle egy kartont, amelyre ő írta rá végig: szabadjegy Janits Károly [Borsa Gedeon eredeti neve, a szerk.] részére, bármelyik előadásra. Volt az Üllői úton egy mozi, amelyiket régi üzlethelyiségekből alakítottak át, hosszú, vékony, keskeny, a Nagykörút után jobb kéz felé az első, vagy második sarok. A Tátra Mozi. Az Urániába tehát a nagybátyám révén be tudtam jutni, de a Tátrába állandó jegyem volt. Volt úgy, hogy anyám azt mondta, ez a film nem való neked, csak tizenennyolc éven felülieknek, ekkor nem mentem, de különben gyakorlatilag majdnem minden filmet végignéztam. És mindezt a páholyban, egyedül, a környékeliek ugyanis nem engedhették meg, hogy jegyet vegyenek oda, csak ritkán. Azt hiszem, három számjegyű alkalommal voltam ott, de a páholy kilencven százaléban üres volt ...

A 2 perces történetet a tíz alkalmas beszélgetéssorozat első felvételéből lejegyezte a társkérdező: Lukács Bea.

Madas Edit

Őrzőhelye ismeretlen?

(A lappangás természetrajzához)

A *Bagonyai ráolvasások* őrzőhelye ismeretlen a Molnár–Simon-féle, több kiadás megért *Magyar nyelvemlékek* c. egyetemi tankönyv szerint,¹ de már lappangott az első nyelvtörténeti kézikönyv megjelenése idején is.²

A *Bagonyai ráolvasásokat* 1488-ban jegyezte le Esztergom környékén egy egyházi ember, egy duplafólió első oldalára. Lóbetegségeket, fekélyt, ficamot és szemölcsöt gyógyítottak egykor a három rövid magyar nyelvű szöveggel, a ráolvasás módjáról latin bevezetőszöveg rendelkezett. Ez a műfaj legkorábbi magyar emléke, a nyelvtörténetnek és a vallási néprajznak egyaránt értékes dokumentuma.

A neves forráskutató történész, báró Nyáry Albert (1828–1886) fedezte fel a nyelvemléket 1871-ben családi levéltárukban, Bagonyán (Hontbagonya, ma Bohunice Szlovákiában) – innen a név. A Magyar Történelmi Társulat 1871. évi októberi ülésén ismertette „a nagybecsű, nyelvészeti és műveltségtörténeti ereklyét”, ahol mindjárt fel is kérték a nagy érdeklődést tanúsító alelnököt, Ipolyi Arnoldot (1823–1886), „a magyar mythologia nagymesterét”, hogy egy bevezető tanulmány kíséretében tegye közzé a Társulat lapjában, a *Századokban*.³ Erre három hónap múlva sor is került.⁴

Húsz évvel később, 1892-ben az MTA elhatározta, hogy legfontosabb nyelvemlékeink hasznosságát és jegyzetekkel ellátott szövegét szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé teszi. A munkálatokkal Zolnai Gyulát bízták meg. Zolnai a *Ráolvasásokat* már hiába kerestette Bagonyán, ezért kötetében kénytelen volt Ipolyi Arnold nyelvészeti szempontból korszerűtlen szövegközlését átvenni.⁵

Vagy a véletlen szerencse, vagy óriási anyagismeret és kutatói tapasztalat segíthet csak egy lappangó dokumentum előkerítésében. Jakubovich Emil (1883–1935) a középkori kéziratos források, köztük a nyelvemlékek egyik legjobb ismerője volt, 1905-től a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott, később különböző gyűjteményeit vezette – többek között a majdani OSZK-t. Amikor a Nyáry-levéltár Bagonyáról a Nemzeti Múzeumba került, ellenőrzésképpen ő maga is átnézte. 1919-ben Ipolyi Arnold hagyatékát Nagyváradról szintén odamene-kítették, és ebben Jakubovich – a háborús körülmények ellenére – hamarosan meg is találta a lappangó nyelvemléket. Erről azonnal be is számolt a *Magyar Nyelvben*: „Ma találtam meg Ernyey Józseffel a nagyvárad ipolyi-gyűjteményben, melyet pár héttel ezelőtt a M. N. Múz. régiségtára a románok elől Budapestre hozatott.”⁶ A következő évben maradandó tanulmányt írt a *Bagonyai ráolvasásokról*, immár az eredeti alapján.⁷ Erre a tanulmányra hivatkozik azóta a szakirodalom, nemcsak azért, mert olyan kiváló, hanem azért is, mert a nyelvemlék ismét eltűnt a kutatók látóteréből.

1 MOLNÁR József–SIMON Györgyi, *Magyar nyelvemlékek*, Bp., Tankönyvkiadó, 1976, 105–106.

2 ZOLNAI Gyula, *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig: A legrégebb magyar nyelvemlékek ismertetése*, Bp., M. Nyelvtudományi T., 1894, 152–154.

3 Tárca: A Magyar Történelmi Társulat october havi választmányi ülése, *Századok*, 5(1871), 582.

4 IPOLYI Arnold, *Magyar ősvallási- és nyelvemlék*, *Századok*, 6(1872), 1–7.

5 ZOLNAI, i. m. Az Akadémia kiadásra vonatkozó döntéséről Szily Kálmán főtítkárr ír az Előszóban (iii.).

6 JAKUBOVICH Emil, A „*Bagonyai ráolvasások*”, *Magyar Nyelv*, 15(1919), 119.

7 JAKUBOVICH Emil, *Adalékok nyelvemlékeink sorozatához, III, 1488. évi Bagonyai Ráolvasások*, *Magyar Nyelv*, 16(1920), 78–80.

Az Ipolyi-gyűjtemény sorsát a közelmúltban írta meg Hegedűs András, a Prímási Levéltár igazgatója.⁸ A nemzetközileg elismert tudós főpap, Ipolyi Arnold a *Ráolvasások* felfedezésének évében, 1871-ben lett besztercebányai püspök, ahonnan 1886-ban, nagy betegen költözött át Nagyváradra, új püspöki székhelyére, s ott elhunyt. Végredeletében gazdag műkincs- és forrásgyűjteményét egy Nagyváradon, illetve ha ott nem sikerülne, Budapesten vagy Esztergomban létesítendő Keresztény Múzeum alapjául szánta. Esztergomban Simor János (1813–1891) hercegprímás 1875-ben magángyűjteményét látogathatóvá tette, végrendelete révén ebből lett utóbb a Keresztény Múzeum. Nagyváradon viszont még Ipolyi halála után 30 évvel sem történt semmi az ottani múzeum ügyében, de a gyűjtemény Budapestre szállítását a román birtokbavétel veszélye is sürgette. A gyűjtemény 1919 januárjában érkezett meg a Nemzeti Múzeumba. Budapest román megszállása idején a Szövetséges Katonai Bizottság elnöke, Bandholtz tábornok személyesen védte meg a műkincseket. A vallás- és közoktatási miniszter 1920 augusztusában engedélyezte Csernoch János hercegprímásnak az Ipolyi-gyűjtemény Esztergomba szállítását. A levéltári anyagot nem a Keresztény Múzeumban, hanem a Prímási Levéltárban helyezték el. A párizsi Jóvátételi Bizottság 1926-ban elutasította az időközben benyújtott román keresetet, és a gyűjtemény ügyében végleg Magyarország javára döntött.

A II. világháború után nemcsak az intézményrendszer alakult át erőszakos külső beavatkozásra, hanem ezzel együtt az a különleges tudás is megszakadt, amit a gyűjtemények őrzői adnak át egymásnak és a kutatóknak a mindennapi munka során. Amikor a Molnár-Simonyi-féle *Magyar nyelvemlékek* készült 1976-ban, a szerzők reménytelennek tarthatták a *Ráolvasások* keresését. Azóta pedig erre hivatkozik mindenki. A Prímási Levéltárban időközben Prokopp Gyula rendezte és kutathatóvá tette az Ipolyi-hagyatékot.⁹

Az esztergomi Prímási Levéltár kódexeinek katalogizálása közben kérdezte meg tőlem Hegedűs András néhány hete, amikor a nyelvemlékek szóba kerültek, hogy láttam-e már a *Bagonyai ráolvasásokat*. Nagy meglepetés volt számomra, hogy megvan,¹⁰ s hogy valójában folyamatosan az Ipolyi-gyűjteményben volt. Hálás vagyok, hogy felhívta rá a figyelmemet, s hogy engedélyezte, hogy a teljes terjedelmében soha nem közölt dokumentum digitális másolatát kitegyük az OSZK Nyelvemlék-honlapjára. Az örömhírt először Farkas Gábor Farkassal tudatjuk ünnepélyesen, aki személyes felelősséget tanúsít minden lappangó, el- és feltűnő forrás iránt.

A nyelvemléket őrző irat 2v oldaláról vett idézettel kívánunk neki további hosszú, örömteli munkálkodást:

„Valete in Christo, donec formica ebibit profundum mare!”

8 HEGEDŰS András, *Az Ipolyi-gyűjtemény útja Esztergomba = Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt: Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*, szerk. KLESTENITZ Tibor, ZOMBORI István, Bp., 2015, 215–222.

9 PROKOPP Gyula, *A Prímási Levéltár Ipolyi gyűjteménye*, Levéltári Szemle, 29(1979), 585–652.

10 Jelzete: Esztergom, Prímási Levéltár, Középkori gyűjtemény, Ipolyi nr. 124.

Mikusi Balázs

Haydn és Trnka

Az ELTE Egyetemi Könyvtár kéziratainak (Farkas Gábor Farkas felügyeletével e-könyvvé formált) katalógusában néhány évvel ezelőtt figyeltem fel Wenzel Trnka von Krzowitz (1739–1791) kompozícióinak F. 34 jelzet alatt őrzött gyűjteményére. Az aranyozott piros bőrkötésű kézirat voltaképpen három önálló gyűjtemény kolligátuma: az elsőben 38 háromszólamú olasz kánon, a másodikban 30 négyszólamú olasz kánon, míg az utolsóban 13 három- és négyszólamú német kánon szerepel. Az első oldalra a könyvtár egykori igazgatója, Toldy Ferenc saját kezűleg vezette be a teljes kötet tartalmát összegző megjegyzést: „Trnka Vencel / néhai pesti kir. professor / énekes / szerzeményei.”

Az orvosprofesszor hagyatékában fennmaradt kötet a Haydn-kutató számára azért is izgalmas lelet, mivel az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában őrzött Esterházy-gyűjteményben Joseph Haydn valamikori kottatárának számos darabja is fellelhető, köztük Trnka kánonjainak egy nyomtatott kiadása: XII / CANONI / a tre Voci / Composti / DAL. SIG. WENCESLAO. TRNKA / Professore di Medicina Pratica / nell' Università di Pest. Utóbbi tétel e kiadvány egyetlen ismert magyarországi példánya – ami annál is nagyobb jelentőségű, mivel Trnka magánkiadásban megjelentetett kánonkötetét a hazai zeneműkiadás hőskorának egyik legkorábbi dokumentumaként tartjuk számon. Weingand János Mihály és Köpf János György pesti könyvkereskedők ugyan már 1774-ben kiadott *Catalogus universalis*ukba is számos zenei

Wenzel Trnka kánonjainak nyomtatott kiadása Joseph Haydn gyűjteményéből (OSZK-beli jelzete: Z 41.687). A faksimile jobb felső sarkában látható N. 37. fol. 131. jelzet az egykori Esterházy-kottatár ún. Zagitz-katalógusának (1858) felel meg.

tárgyú könyvet és kottát vettek fel,¹ első saját kottanyomtatványaik (bennük Benger József, a belvárosi plébániatemplom új regens chorijának négy kompozíciójával) azonban csak 1784-ben jelentek meg. Trnka kánonjainak pontos kiadási dátumát sajnos nem ismerjük, a címlap azonban egyértelműen arra utal, hogy a kotta valamikor 1784 és 1791 (Trnka a pesti egyetemre való kinevezése, ill. halála) között jelenhetett meg. Ez némi támpontot ad a kéziratos gyűjtemény datálásához is, utóbbi ugyanis egyetlen olyan kánont sem tartalmaz, amely a kiadványban szerepelne – a díszes kézirat tehát alighanem a *XII CANONI* kiadása után készülhetett, az abba fel nem vett kompozíciók méltó megőrkítésére.

Minthogy a Haydn-kottatár egészének vizsgálata azt sugallja, hogy a komponista gyűjteménye főként tiszteletpéldányok révén gyarapodott, okkal vélhetjük, hogy Trnka kánonjai ugyancsak egy Haydnnal való személyes találkozás alkalmával, ajándékképpen kerülhettek a komponista birtokába. A személyes kapcsolatot mindenestre valószínűsíti, hogy Trnka annak a hírneves Gerard van Swietennek az asszisztenseként kezdte orvosi pályáját a bécsi katonai kórházban, akinek fia, Gottfried van Swieten a régizene fontos patrónusaként Haydnnal is szoros kapcsolatba került, s utóbbi (már Trnka halála után keletkezett) két kései oratóriumának – a *Téremtésnek* és az *Évszakoknak* – a szövegírója lett. A kötetnyi kánon pedig annál is alkalmasabb ajándék lehetett az idős Haydn számára, mivel Trnka e kompozíciói minden jel szerint elnyerték a bécsi komponisták tetszését. Mozartét például olyannyira, hogy önmaga számára lemásolta a kötet Metastasio-szövegekre írott első (*Tu sei gelosa*) és ötödik (*Só che vanti*) kánonját, és e két kompozíciót halála után majd két évszázadon át – tévesen – mint eredeti Mozart-kompozíciót tartották számon az általa fabrikált új szövegekkel: *Leck mir den Arsch fein recht schön sauber* (K. 233) és *Bei der Hitz' im Sommer eß ich* (K. 234).²

1 Vö. BERTÓK Lajos, *Egy elvesztettnek hitt pesti könyvkereskedői katalógus a XVIII. századból*, MKsz, 72(1956), 251–252.

2 Vö. Wolfgang PLATH, *Echtheitsfragen bei Mozart, II: Wenzel Trnka und die angeblichen Mozart-Kanons KV 233 (382d) und KV 234 (382c) = Opera incerta: Echtheitsfragen als Problem musikwissenschaftlicher Gesamtausgaben*, Kolloquium Mainz 1988: Bericht im Auftrag des Ausschusses für musikwissenschaftliche Editionen der Konferenz der Akademien der Wissenschaften in der Bundesrepublik Deutschland, herausgegeben von Hanspeter Bannwitz, Mainz–Stuttgart, Akademie der Wissenschaften und der Literatur–Steiner, 1991, 237–258.

Molnár Antal

A Római Jezsuita Rendtartomány hódoltsági misszionáriusainak életrajza

Kiegészítések Lukács László SJ jezsuita névtárához

A kora újkori Magyar Királyság területén működő katolikus papok közül minden bizonnyal a jezsuitákat ismerjük a legjobban. Részben korabeli írásbeliségüknek,¹ részben pedig a 20. századi római magyar jezsuita rendtörténészeknek² hála, az Ausztriai Rendtartomány 1551 és 1773 közötti katalógusai nyomtatásban hozzáférhetőek,³ és ezek alapján a közreadó Lukács László rendtörténész összeállította a rendtagok életrajzi lexikonát is.⁴ A katalógusokból és a lexikonból viszont nyilván hiányoznak azok a jezsuiták, akik nem az Ausztriai Rendtartomány tagjaként működtek Magyarországon. Ez az adatközlés ilyen értelemben egészíti ki a Lukács-féle névtárt: annak a nyolc páternek az életrajzi adatait ismertetem, akik nem az Ausztriai Rendtartomány, hanem a Római Rendtartomány tagjaként dolgoztak a hódolt magyarországi misszióban.⁵ A biogrammok teljes egészében követik Lukács lexikonának szerkezetét, az általam használt rövidítések feloldásához szintén ez az adattár irányadó. Az összeállítás forrásait (a jegyzetekben idézett szakirodalmon és a jezsuita missziós okmánytáron⁶ kívül) a Jezsuita Rend Római Levéltárának (Archivum Romanum Societatis Iesu) különböző kéziratos katalógusai és egyéb dokumentumai jelentik.⁷ Az alábbi összeállítás a jezsuita biográfia mellett újabb adalékokkal szolgál a déli szláv (elsősorban dalmát és raguzai) egyházi értelmiségiek magyarországi jelenlétének történetéhez. Egyúttal – éppen a biogrammok forrásainak szétszórtsága és az ebből fakadó kutatási nehézségek miatt – ismételten felhívja a figyelmünket Lukács László munkásságának kiemelkedő jelentőségére a közép-európai kultúrtörténet számára.

1. De Bonis (Dobrojević), Marinus, P., slavonicus⁸ n 1581 VIII 10 Sibenici (Sebenico, Šibenik, Croatia) – i 1600 VI 24 Romae – m 1623 V 17 Romae.

1600–1605 Romae nov., stud. rhet., phil., praec. gram. – 1606 Florentiae praec. gram. (Rom. 78 I. 28r., 35v.) – 1614 Laureti (Ehjm I/1. 216.) – 1615 Ragusii (Ehjm I/1. 238–240.) – 1616–1623 Belgradi miss. (Rom. 80. 28v., 46v., Ehjm I/1–2. passim).

1 László SZILAS, *Quellen der ungarischen Kirchengeschichte aus ehemaligen Jesuitenarchiven*, Ungarn-Jahrbuch, 4(1972), 171–189.

2 Az ő munkásságukra lásd: MOLNÁR Antal, *A római magyar iskola: (Magyar jezsuita történészek Rómában 1950 után)* = *Historicus Societatis Iesu: Szilas László Emlékkönyv*, szerk. MOLNÁR Antal, SZILÁGYI Csaba, ZOMBORI István, Bp., 2007 (METEM Könyvek, 62), 45–68.

3 *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Iesu [1551–1773]*, coll. et ed. Ladislaus LUKÁCS, I–XI, Romae, 1978–1995. (A továbbiakban: Cat.)

4 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, Romae, Institutum Historicum S. I., 1987–1988, I–III.

5 Missziós tevékenységükről másutt részletesen írtam: MOLNÁR Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon, (1572–1647)*, I, Bp., 2002 (Humanizmus és Reformáció, 26), passim (ad indices).

6 *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók*, s. a. rend. BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István, Szeged, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 26/1–2). A biogramokban Ehjm rövidítéssel szerepel.

7 Mivel valamennyi forrás a rend római levéltárából származik, ezért ezt külön nem jelölöm. A levéltári fondok rövidítései: Austr. = Austria, Germ. = Germania, HS = Historia Societatis, Ital. = Italia, Rom. = Romana.

8 Az adatok forrása, ahol külön nem jelöltem: Mijo KORADE, *Podaci o hrvatskim isusovcima iz XVI. i XVII. st.*, Vrela i Prinosi, 16(1986), 105–106.

2. Drago, Marinus, P.
n 1589 Cathari (Cattaro, Kotor, Croatia) – i 1606 XII 28 Romae (Rom. 172. 107r.) – m 1628 V 27 Quinqueecclesiae (HS 43. 9v.).
1606–1611 Romae nov., stud. rhet., phil. (Rom. 54. 260r.) – 1615 Maceratae praec. (Rom. 79. 270r.) – 1618–1628 Belgradi miss.
3. Kašič, Bartholomaeus, P., dalmata⁹ n 1575 VIII 15 Pagi (Pago, Pag, Croatia) – i 1595 VIII 14 Romae – p 1616 V 3 Pr4v Laureti – m 1650 XII 28 Romae.
1595–1606 Romae nov., stud. rhet., praec. gram., stud. phil., theol. – 1607 Romae conf. pro lingua illyrica – 1608 Setia agit 3 prob. – 1609 Romae conf. pro lingua illyrica – 1610–1612 Ragusii miss. – 1613 Belgradi miss. – 1614–1617 Laureti conf. pro lingua illyrica – 1618–1619 Belgradi miss. – 1620–1632 Ragusii – 1633–1634 Laureti conf. pro lingua illyrica – 1635–1650 Romae conf. pro lingua illyrica.
4. Micaglia, Iacobus, P., apulus
n 1601 III 31 Peschicii (Italia) – i 1628 X 9 Romae (Rom. 172. 255r., Rom. 59. 233v.) – p 1643 VI 29 Csp Temesvarii (Germ. 65. 226r.) – m 1654 XII 1 Laureti (Rom. 186. 52r.).
1629–1630 Romae nov. (Rom. 80. 142v., 164r.) – 1632–1634 Ragusii praec. gram. (Rom. 80. 206r., 234r., 260r.) – 1635–1636 Romae stud. theol. (stud. phil. extra Societatem) (Rom. 57. 19v., Rom. 80. 267r.) – 1637–1645 Temesvarii miss. (Rom. 25. 162r., Rom. 59. 49v., Rom. 80. 311r., Austr. 5 II. 1007.) – 1646–1654 Laureti conf. pro lingua illyrica (Rom. 29. 125v., Rom. 59. 49v., Rom. 80. 356r., Rom. 81. 19v., 50r., 79r., 101v., 141r.).
5. Ranzi, Antonius, P., dalmata¹⁰ n 1577 IX 6 Iaderae (Zara, Zadar, Croatia) (Cat. II. 720.) – i 1626 III 18 Romae (Rom. 172. 241r.) – p 1640 II 5 Csp Flumine (Germ. 64. 640r.) – m 1649 IX 30 Flumine (Austr. 131 I. 251–252.).
1626–1627 Romae nov. (Studuit cas. extra Societatem) (Rom. 80. 98r., Rom. 56. 168v.) – 1628 Laureti conf. pro lingua illyrica (Rom. 80. 127v.) – 1629–1634 Romae conf. pro lingua illyrica (Rom. 80. 143r., 166v., 196r., 222r., 249r.) – 1635 Ragusii (Rom. 23. 226r., Rom. 24. 64v.) – 1635–1637 Temesvarii miss. (Rom. 24. 92v., Rom. 25. 41r.) – 1638 Ragusii (Rom. 25. 237r.) – 1639–1646 Flumine praef. spir., conf., catech., cons., adm. (Cat. II. 720.) – 1647–1648 Iaderae miss. (Rom. 218. 41v.) – 1649 Laureti (Rom. 59. 49r.).
6. Sotich, Petrus, P., ungarus
n 1607–1608c Ujlakini (Ujlač, Ilok, Croatia) – i 1625 XI 21 Romae (Rom. 172. 238v.) – p 1638 IX 12 Csp Caransebesini (Germ. 64. 537r.) – m 1649 II 12 Temesvarii (HS 47. 59v.).
1626–1633 Romae nov., stud. gram., rhet., phil., cas., bidellus (Rom. 80. 98r., 116r., 138v., 160r., 188r., 214r.) – 1634 Ragusii (Rom. 56. 313v., Rom. 80. 260r.) – 1635–1649 Temesvarii miss. (1637–1649 sup.) (Rom. 24. 91r., Rom. 25. 162r., Rom. 30. 144v.).
7. Tudisi, Ignatius, P., ragusinus
n 1596 I 24 Ragusii (Ragusa, Dubrovnik, Croatia) (Rom. 56. 301r.) – i 1613 XI 9 Romae (Rom. 172. 165v.) – p 1630 IX 8 Pr4v Ragusii (Ital. 8. 250r.) – m 1645 IV 28 Tiburi (HS 47. 42v.).
1614–1623 Romae nov., stud. rhet., phil., theol., praef. et rep. phys. in Sem. Rom. (Rom. 79. 250r., Rom. 80. 4r., 17r., 30r.) – 1624–1633 Ragusii praec. gram. et hum., adm., conf. nostr. (Rom. 80. 68r., 87v., 109v., 130v., 151v., 180r., 206r., 233v.) – 1634 Recineti rect. (Rom. 80. 257r.) – 1635–1637 Senae rect. (Rom. 57. 47r., Rom. 24. 312r., Rom. 25. 78r.) – 1637–1638 Spoletii rect. (Rom. 25. 83v., 98v., 218r.) – 1638–1640 Ragusii sup. (Rom. 25. 252r., Rom. 26. 202v.) – 1641–1642 Temesvarii sup. (Rom. 58. 68r., Rom. 80. 311r.) – 1643–1645 Tiburi rect. (Rom. 40a. 20r., 29r., Rom. 58. 258v., Rom. 80. 334r., 364r.).
8. Tugolino, Iacobus, P., dalmata
n 1576c „Transilvanus Bosnensis” seu „Bosnense in Schiavonia” (Rom. 54. 292v.) – i 1602 I 28 Romae (Rom. 172. 57v.) – p 1619 X 6 Pr4v Belgradi (Germ. 6. 47–50.) – m 1636 VI 29 Temesvari (Austr. 20. 241r.).
1602–1607 Romae nov., stud. theol. (stud. phil. extra Societatem) (Rom. 54. 153r., 191r., 292v., Rom. 79. 121v., 156v., 214v.) – 1611–1614 Laureti (Rom. 54. 292v., Ehjm I/1. 203.) – 1615 Ragusii (Ehjm I/1. 225–226., 238–240.) – 1616–1632 Belgradi miss. (1620–1632 sup.) (Ehjm I/1. 248–249., 376., Rom. 22. 310v.) – 1633–1636 Temesvarii sup. (Rom. 22. 352r., Rom. 24. 156r.).

9 Az adatok forrása: Miroslav VANINO, *Le P. Barthélemy Kašić S.I., écrivain croate (1575–1650): Étude bio-bibliographique*, Archivum Historicum Societatis Iesu, 6(1937), 216–258.; Josef WICKI, Mijo KORADE, *Hrvatski penitencijari u Rimu od 1596 do 1773*, Vrela i Prinosi, 16(1986), 32–34.

10 Életére lásd: WICKI–KORADE, *Hrvatski penitencijari...*, i. m., 30–32.

Nagy Györgyi

Könnyedség és elegancia

Híres könyvkötők és munkáik az Apponyi Hungarica-gyűjteményben

Aki a történelmi Magyarország eseményeinek korabeli külföldi megítélését szeretné megismerni, az a legteljesebb¹ forrásanyagot az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tára Apponyi-gyűjteményében találhatja meg. A gróf Apponyi Sándor által szisztematikusan, Európa számos országából² beszerzett könyvek egy csodálatosan átfogó képet adnak a magyarországi kulturális, művelődéstörténeti, tudományos, politikai, és földrajzi állapotokról. Az idegen és magyar krónikások külföldön megjelent munkáinak páratlan tartalma³ mellett azonban a gyűjtemény esztétikai értéke is említést érdemel. A legnagyobb magyar bibliofil⁴ ugyanis az antikváriumokat, árveréseket járva⁵ igyekezett a fellelhető legjobb állapotú, legjobb kötésű, legteljesebb⁶ művek, unikumok beszerzésére.

A gróf nagylelkű adományának⁷ eredményeképpen ma a Nemzeti Könyvtár Apponyi-termébe belépő érdeklődő egy gyönyörű főnemesi könyvtárszoba egyszerűsített másában találhatja magát, ahol az évszázados művek remek kötésekben sorakoznak a mahagóni könyvszekrények polcain. Közülük számos darab egykorú pergamenkötésében maradt fenn. Ilyenben pihen Martin Fumée műve is,⁸ mely II. Lajos halálát egészen egyedi módon egy váratlanul megjelenő fantom jóslatához kapcsolja.

A gróf katalógusában tizenhét művet említ, amelyek megjelenésük idejében kaptak pergamen, bőr, vaknyomásos bőr, vagy aranyozott kötet. Ez a szám azonban csak töredéke lehet az eredeti kötésben lévő művek számának. A célom felhívni a figyelmet a könyvtár kötéseire, ezért a továbbiakban csupán felvillantok egy-egy érdekességet.

Az eredeti kötések mellett nem kevésbé egyediek a később keletkezettek, amelyeket Dézsi Lajos amateur-kötéseknek⁹ nevez. Kiemel közülük két művet, melyek a Bozeriann¹⁰ műhelyben készültek. Nem említi azonban azt a török-magyar háborúskodást tárgyaló művet, melynek kötése Pierre Marcelin Lortic¹¹ keze munkáját dicséri. Ezt Charles Henri Auguste Schefer

1 SOLTÉSZ Erzsébet, *Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteménye és katalógusa = Magyarország és Európa az Apponyi-gyűjtemény tükrében*, Bp., 1995, 17.

2 W. SALGÓ Ágnes, *Gróf Apponyi Sándor = Gyűjtők és gyűjtemények: A Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük*, szerk. BOKA László, FERENCZYNÉ WENDELIN Lidia, Bp., OSZK, 2009, 116–132.

3 PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *Az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteménye*, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1968–1969, 159–170.

4 VÉGH Gyula, *A bibliofil = APPONYI Albert, Gróf Apponyi Sándor emlékezete*, Bp., Magyar Bibliophil Társaság, 1926, 52.

5 GÁL István, *Az Apponyi-gyűjtemény londoni kezdetei*, MKsz, 1968, 363.

6 VÉGH, i. m., 54–55.

7 Az adományozó levelet idézi: HÓMAN Bálint, *Gróf Apponyi Sándor magyar könyvtára = APPONYI, Gróf, i. m.*, 39–40.

8 Martin FUMÉE, *Histoire des Troubles de Hongrie*, Paris, 1594. – II. Lajosról: FARKAS Gábor Farkas, *II. Lajos rejtélyes halála*, MKsz, (117)2001, 57. A kötés leírását lásd: DÉZSI Lajos, *Látogatás gróf Apponyi Sándornál*, Magyar Bibliofil Szemle (1)1924, 32. A kötetábrába belső felén vignetta, amely a kötet Apponyi Sándor általi megvásárlására utal. Felirata: From the Sunderland Library, Blenheim Palace, Purchased, April, 1882, by Bernard Quaritch, 15 Piccadilly, London. (Apponyi Hung. 542).

9 DÉZSI, i. m., 32.

10 Le Bibliomane Monderne: <http://le-bibliomane.blogspot.hu/2008/10/jean-claude-bozerian-dit-bozerian-1762.html> (Utolsó letöltés: 2015. 06. 25.). – Bozerian-kötés: ZSÁBOKI János, *Les emblemes*, Antwerpen, 1567, (Apponyi Hung. 420). – Továbbá Francois Bozerian szignóját viseli a gerincén a következő munka: Jean LE LABOUREUR, *Relation du voyage de la Roynie de Pologne*, Paris, 1647. (Apponyi Hung. 843).

11 Roger DEVAUCHELLE, *La Reliure: recherches historiques, techniques et biographiques sur la reliure française*, Paris, 1995, 244, 246.

könyvtárának aukcióján vásárolta¹² Apponyi. Dézsi Lajos felsorolása kiegészítésre szorul egy további munkával is, amelyet Roger Payne,¹³ a XVIII. századi Anglia legkiválóbb könyvkötője készített.

A fent említett gyönyörű műveken túl azonban, a magyar bibliofilek fejedelmét¹⁴ valamennyire ismerők számára különösen azok a könyvek érdekesek, amelyek borítása az ő megbízására készült. Ezeket végigböngészve gyönyörködhetünk az ízlésesen aranyozott barna és vörös maroquin kötésű munkákban. Rájuk a megrendelést még londoni és párizsi tartózkodásakor adhatta Apponyi. Londonban ismerkedett meg az ott száműzetését töltő¹⁵ Henri d'Orléans duc d'Aumale-lal. A bibliofil herceg ismertethette meg az általa igen kedvelt francia iparművészekkel, Charles Franois Cape-val, René Victor Chambolle-lal, Hyppolite Duruvel, és Georges Trautzcal is az akkor még diplomáciai szolgálatot teljesítő gróft. Ezek az ismeretségek azután számos tetszetős munka születését eredményezték.

Ilyen az a „végletekig elegáns és könnyed”¹⁶ kötés, melyet Charles Franois Cape készített, hogy megóvja a Thuróczi-krónika brünni kiadását.¹⁷ A Chambolle-Duru páros nevét nyomták bele abba a szép barna aranyozott maroquin kötésbe, mely Pécsváradi Gábor ferences szerzetes beszámolóját őrzi a Jeruzsálemben¹⁸ tett utazásáról. George Trautz¹⁹ keze nyomát őrzi az a három²⁰ kék, barna és vörös maroquin kötés, melyek közül kettő szerepelt az Országos Iparművészeti Múzeum által 1882-ben rendezett kiállításon is, ahol három nagy könyvgyűjtő különleges kötésű szerzeményeit mutatták be. Egyebek mellett kiállították itt azt a két barna aranyozott maroquint is, melyeket a korszak híres angol könyvkötőjétől, Francis Bedfordtól²¹ rendelt a bibliofil gróf.

Ahogy a vázlatos áttekintésből is látszik, az Apponyi Sándor által, elsősorban tartalmi szempontok alapján összeválogatott különleges gyűjtemény bibliofil értéke is egyedülálló. A most bemutatott néhány remek példányon felül a kollekció még számos tanulmányozásra érdemes különlegességet tartogat a könyvek kiállítása iránt érdeklődők számára. A tartalmi szempontok mellett tehát az egyes kötetek állapota szempontjából is hasznos lehet a Hungarica- és mellette a Rariora-gyűjtemény áttanulmányozása.

12 *Catalogue de bons livres anciens et modernes provenant de la bibliotheque de Feu M. Ch. Schefer*, I, Paris, 1899, 780. tétel. A tétel mellett kézírásos bejegyzéssel: 80. A 321-es tétel mellett kézírásos bejegyzéssel a 300-as szám szerepel. Ezt a tételt is megvásárolta Apponyi, sőt katalógusában meg is jegyzi, hogy 300 forintért vette a könyvet (lásd: Apponyi Hung. 1638). Ezek alapján feltételezhető, hogy 80 forintért vásárolta a következő kötetet: *Les nouvelles & discours de la guerre*, Paris, 1545, (Apponyi Hung. 1739).

13 William Loring ANDREWS, *Roger Payne and His Art*, New York, 1892, 13. – A mű, amelyet a kötés véd: Nonnus PANOPOLITA, *Dionysyaca*, Antwerpen, 1569 (Apponyi Hung. 1828).

14 DÉZSI, i. m., 29.

15 Gustav Adolf Erik BOGENG, *Die grossen Bibliophilen*, Leipzig, 1922, I, 181–182.

16 Így nevezte Anatole France az iparművész munkáit. Lásd Anatole FRANCE, *Le livre du bibliophilie*, Paris, 1926, 61.

17 THURÓCZY János, *Chronica Hungarorum*, Brünn, 1488, Jelzete: App. H. 14. – Szerepelt az Országos Iparművészeti Múzeum köteteket bemutató kiállításán is. Lásd Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához, Bp., 1882, 4. tétel.

18 PÉCSVÁRADI Gábor, *Compendiosa quedam nec minus lectu iocunda descriptio*, Bécs, 1520, (Apponyi Hung. 1638).

19 Matt T. ROBERTS, Etherington DON, *Bookbinding and the Conservation of Books, a Dictionary of Descriptive Terminology*: <http://cool.conservation-us.org/don/dt/dt3573.html> (Utolsó letöltés: 2015. 06. 24.).

20 WERBÓCZY István, *Tripartitum opus juris consuetudinarii*, Bécs, 1517, (Apponyi Hung. 120), és Hans HAUGEN, *Der Hungern Chronica*, Augspurg, 1536, (Apponyi Hung. 261). – Kalauz, i.m., 16. és 24. tétel. – A másik könyv: *Certaine nouue comment le tres noble Fernand Duc Dautris...*, 1526, (Apponyi Hung. 1651).

21 Allan KENT, *Encyclopedia of Library and Information Sciences*, New York, 1969, 501. Az általa kötött művek: *Historia di Zigeth*, Venetia, 1570, (Apponyi Hung. 439), Valentinus ECHIUS, *De reipublicae administratione dialogus*, Krakkó, 1520, (Apponyi Hung. 139). – Kalauz, i.m., 18. és 33. tétel.

Pálffy Géza

Koronás ajándék egy kiváló kollégának

A Szent Korona ládájának legkorábbi hivatalos leltára

(1622. augusztus 9., Pozsony)¹

A magyar koronázási jelvényeket őrző koronaládában a 17. századtól nemcsak magukat a felségjelvényeket helyezték el, hanem a király- és királyné-koronázásokat vagy egyéb különleges alkalmakat követően a kincsek visszahelyezését megelőző ellenőrzéséről szóló jegyzékeket is. A leltározást ugyan a magyar rendek már az 1608 őszi pozsonyi diétán előírták (16.tc. 1.§),² az 1945 után még az Amerikai Egyesült Államokba is elkerült, majd 1978 elején Magyarországra visszatért dokumentumok legkorábbika 1638. február 26-án, Mária Anna királyné, III. Ferdinánd első felesége február 14-i koronázását követően kelt Pozsonyban.³

A koronálada ceremóniák utáni összeírása az 1608 végi rendelkezésnek megfelelően azonban már korábban is megtörtént. Ezt bizonyítja a láda eddig ismert legrégebbi hivatalos leltára, amelyet a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fedeztünk fel (jelzete: E 142, Magyar Kamara Archívuma, Acta publica Fasc. 46. No. 89. Egykorú másolat). A rendek legfőbb tisztségviselői és küldöttei, valamint II. Ferdinánd biztosai 1622. augusztus 9-én – azaz az első soproni uralkodókoronázás, Eleonóra Anna királyné szertartását (júl. 26.)⁴ követő visszaszállítás után – a pozsonyi várban latin nyelven részletesen számba vették a koronázási jelvényeket. E különleges koronás ajándék közzétételével szeretném barátsággal köszönteni kedves kollégámat, Farkas Gábor Farkast a magyar tudomány és könyvtárügy szolgálatában eltöltött közel negyedszázados pályafutása alkalmából.

A dokumentum leltár jellegéből adódó szüksézszerűsége ellenére több szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bír. Egyrészt a koronát régóta használt tokja nélkül említi, ami megerősíti azon újabb felfedezésünket, miszerint II. Ferdinánd 1618. júliusi pozsonyi koronázását követően a felségjelvény páratlan módon védőtokja nélkül került vissza a ládába. Másrészt a jogarról kiderül, hogy a hegyikristály aranylemezeiről lelógó (eredetileg 26) láncocska közül 1622 nyarán egy-kettő már hiányzott. Harmadrészt a koronázási jelvények közé legkésőbb 1608-ban bekerült kardot már ekkor is Szent István pallosának tartották. Végül forrásunk megerősíti a szakirodalom azon vélekedését, hogy a napjainkban a Magyar Nemzeti Múzeumban látható egykori koronáladát valóban 1608-tól használták, hiszen azon már ez időben is II. Mátyás insígnája volt látható. Tüstént érdemes azonban felhívni a figyelmet arra, hogy ezek felett 1622 nyarán a Thurzó Szaniszló nádor és Pázmány Péter érsek vezette bizottság tagjai biztosan nem a napjainkban is részben megtekinthető koronaábrázolásokat látták, hiszen ez utóbbiak egyértelműen a Szent Korona 18. század végéről ismert ábrázolásaival állnak rokonságban. Koronázási kincseink eddig ismert legkorábbi hivatalos leltára tehát nemcsak meghatározóan új információkkal szolgál, de számos új kérdést is felvet mind a felségjelvények, mind az ez ideig alig vizsgált koronálada történetével kapcsolatban.

1 Készült az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület kutatási projekt támogatásával.

2 *Magyar törvénytár, 1608–1657 évi törvényczikkek*, magyar jegyz. MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin-Társulat, 1900, 34–35.; FAZAKAS László–HEGEDŰS Ernő–HENNEL Sándor, *A Szent Korona őrzése: A koronaőrök, a koronaórság*, Bp., Heraldika, 2002, 94.

3 *A koronázási jelvények okmányai*, szerk. SZVITEK Róbert József, TÓTH Endre, Bp., MNM, 2003, 33–34.

4 PÁLFFY Géza, *A Szent Korona Sopronban: Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei*, Sopron–Bp., MNL GyMSM SL–MTA BTK TTI, 2014, 37–39.

Anno Domini 1622 die 9 Augusti reducta est Sacra Regni Hungariae Corona in arcem Poseniensem repositaque in loco priori eiusdem repositioni destinato coram illustrissimis ac reverendissimis, spectabilibus item ac magnificis, generosis, egregiis, prudentibus item ac circumspectis, domino illustrissimo comite palatino Regni Hungariae, Stanislao Turzo de Bethlemfalua etc., illustrissimo ac reverendissimo domino Petro Pazmian,⁵ archiepiscopo Strigoniensi etc., illustrissimo domino Carolo ab Harragh, Joanne Ludovico ab Vlm, Stephano Palphij, Paulo Aponi, conservatoribus Sacrae eiusdem Coronae, Paulo de Nadasd, Stephano Ostrozich de Gilletinch, Leopoldo Pek, ablegato comitatus Poseniensis, Gasparo Ordodj ablegato comitatus Trinchjniensis, Jacobo Selichkij, Jacobo Gillich Poseniensis, Joanne Suiskouich Tijrnaviensis, Jacobo Stajner, Erhardo Artner Soproniensis liberarum civitatum legatis, per Sacratissimam Caesaream Regiamque Maiestatem Ferdinandum II., dominum nostrum clementissimum ac inclitos Status et Ordines Regni Hungariae ad id deputatos commissarios, qui tempore revisionis tale, ut sequitur, fecerunt inventarium.

1. Ipsa Sacra Regni Corona Hungariae illesa et integra.
2. Aureum pomum duobus insignibus ornatum et cruce superposita.
3. Sceptrum uno vel altero lemnisco pendente carens.
4. Gladius Sancti Stephani regis.
5. Pallium Sancti Stephani regis.
6. Tibialia ex rubro damasco.
7. Unum par alborum calciamentorum.
8. Unum par calceamentorum ex tela aurea.
9. Mitra ex tela aurea.
10. Tria pulvinaria ex rubro holoserico.

Haec suprascripta clenodia sunt in cista ferrea, in qua insignia defuncti Imperatoriae Maiestatis Mathiae 2di felicitis reminiscendae depicta habentur, reposita anno, die et loco supranotato.

[Kívül:] Clenodia incliti Regni Hungariae.

5 A domino Petro Pazmian szavak utólag felülről betoldva.

Pércsy András

Ismeretlen szabadkőműves könyvtár egy nemesi karrier fordulópontjáról

A szabadkőművesség felvilágosodásban játszott szerepét a nemzetközi szakirodalom már a múlt század első felében felmérte.¹ A mozgalom követői Magyarországon is kulcsszerepet játszottak a 18. század második felétől kezdődően. A további kutatásokhoz azonban szükség van a még lappangó dokumentumok megismerésére is.²

Nemesi családok levéltárai sok ismeretlen iratot őriznek a szabadkőművesség múltjából: szabályzatokat, katekizmusokat és egyéb feljegyzéseket. A Szilassy család archívumában egy ritka dokumentum is megmaradt: egy szabadkőműves könyvgyűjtemény jegyzéke.³ A tulajdonos, Szilassy József (1755–1836) a 19. század első felének fontos közéleti személyisége volt. Iratai közt fennmaradt a balassagyarmati „Erényes Zarándok” („Der Tugendhafthen Pilgrim”) páholy névsora, amelynek – a nógrádi nemesség legjavával együtt (Ócsai Balogh Péter, Szontagh Mihály, Beniczky Pál, Motsáry Antal stb.) – maga is tagja volt. A páholy 1786-ban feloszlott és Szilassy pályája is új irányt vett a századforduló táján – hasonlóan sok kortársához. A család székhelyét Nógrádból Pest megyébe helyezte át, a Ráday, Beleznay, Fáy családok szomszédságába. Levelezéséből kiderül, hogy jó kapcsolatban volt József nádorral is: a Habsburg-család bizalmát oly mértékben sikerült elnyernie, hogy pályájának csúcán vármegyei adminisztrátorrá nevezték ki, majd koronaőr lett. Nem tudni, hogyan lett rövid idő leforgása alatt a református nógrádi nemesből a kormányzat feltétlen híve, mivel Szilassy József levéltárában szinte csak 1800 utáni iratok vannak. Nem bizonyítható ugyan, hogy a korábbiakat valamiért szándékosan megsemmisítette, de ezek hiánya mindenképp feltűnő. Mivel az 1780–90-es évekből csak könyvtárának jegyzéke és szabadkőműves könyveinek listája maradt fenn, így ezek egyedülként tanúskodnak egy kivételes hivatali karrier kezdetéről.⁴ Utóbbi pedig azt is megmutatja, hogy az első magyar szabadkőművesek milyen olvasmányokhoz jutottak hozzá.

★

Verzeichniß (...) fr(eimaurerische)n Büchern

[1.] Fr(ey)m(aure)rische Versammlungs Reden der Gold und Rosenkr(eutzer), Amsterdam 1779.

[2.] Philosophie der Religion

[3.] Joan Gottfried Jüger⁵ der größte Naturforscher

[4.] Compas der Weisen, Leipzig u. Berlin 1779.

[5.] Der neue Goldmacher oder das wahre Geheimnis der Fr(eimäure)r, Berlin (1)770.

[6.] Aurea Catena Homeri

1 Bővebben: SZENTPÉTERI Márton, *Szabadkőműves templom Nápolyban, Századvég*, 2011, 61, 57–72. – „A szabadkőművesség története immár jó ideje legitím kutatási terület a tudományos világban, s különösen a felvilágosodás kora nem értető meg teljes komplexitásában nélküle, ahogy erre már Paul Hazard is rámutatott a múlt század negyvenes éveiben”, Uo., 58.

2 A magyarországi szabadkőművesség rengeteg irata megsemmisült 1945-ben a dégi Festetics-kastélyban. Jelentős részüket Abafi Lajos – aki még egyben láthatta az anyagot – lemásolta: ezek további gondozása és a magyar szabadkőművesség kulturális szerepének felismerése H. Balázs Éva érdeme.

3 Magyar Országos Levéltár P 1028: Szilassy József iratai, 2. tétel: Szabadkőműves iratok. A levéltári leltár nem tünteti föl, hogy az irat-csomóban egy könyvjegyzék is van, így ez mostanáig ismeretlen volt. A levéltár a család rendezésében került a MOL-hoz: a jegyzéket ők különítették el a családi könyvtár lajstromától. Lehetséges, hogy ezeket a könyveket nem a könyvtárban őrizték, hanem – talán a tulajdonos szokásának megfelelően – külön tartották.

4 A könyvtárról és Szilassy József pályájáról bővebben PÉRCSY András, *„Bibliothecában nem lehet haszontalan könyv.”: Erdődy János és Szilassy József könyvtárai*, Sic Itur Ad Astra, 61(2009), 155–172.

5 Helyesen: Johann Gottfried Jugel.

- [7.] Amor proximi
- [8.] Plumeneck F(frey)M(au)r(e)r(e)y
- [9.] Das goldene Buch für das Hertz
- [10.] Selbst Erkenntniß
- [11.] Mikrokosmische Vorspiele
- [12.] Basilius Valentinus von der heimlichen Wundergeburt der sieben Planeten und Metallen
- [13.] Philaletha im Althertum der Magie
- [14.] Großer Bauer
- [15.] Philosophia Salomonis oder grosser und kleiner Bauer, Augspurg 1753.
- [16.] Noscete, Leipzig 1714.
- [17.] Theatr. Chem. vol. IV. p. 265. de auro philosophico nec dum cognito
- [18.] Chrysostomi Antrum naturae artis aper(tum), 1710.
- [19.] Versuch über die Beschuldigungen welche dem Tempelherren Orden gemacht worden
- [20.] Allgemeine Reformation der gantzen (und) weiten Welt, Regensburg 1781.
- [21.] Erläuterung der Fr(eymāurerey), Stendal 1780.
- [22.] Ernst und Falk Gespräche, 1780.
- [23.] Brüderliche Vermahnungen an einige Brüder Freymäurer, Philadelphia (1)781.
- [24.] Über den Zweck der Freymauerey, Berlin (1)781.
- [25.] Versuch über die N. N., Berlin (1)780.
- [26.] Über Jesoviten Fr(eymāurerey), Leipzig (1)781.
- [27.] Taschen Buch für die Freymauerer, Francfurt und Leipzig (1)781.
- [28.] Der flammende Stern, (1)779.
- [29.] Geschichte des Schicksals der Freymäurer in Neapel, Fran(kfurt), Leipz(ig) (1)779.
- [30.] Über die Alten und neuen Mysterien, Berlin 1782.
- [31.] Apologie des Ordens der F(rei)M(aurer), Philad. (1)778.
- [32.] Sendschreiben an die erhabenen Unbekannten, (1)781.
- [33.] Anweisung eines adepts hermetischer Philosophie, Leip(zig) (1)782.
- [34.] Das Geheimniß der hermetischen Philosophie, Fr(ankfurt) u. Leip(zig) (1)782.
- [35.] Stein des Anstoßes und Fels der Ärgerniß, (1)780.
- [36.] Über das Gantze der Mauerey, Leipzig (1)782.
- [37.] Mytho hermetisches Archiv, Gotha (1)780.
- [38.] (...) neune Fr(eymaurerische) Lieder, Berlin (1)781.
- [39.] Beruhigung eines Catholiken über die Bullen, Kosmop(olis) 5782 (1782.)
- [40.] Zwey Maur(er) Oden, Berlin (1)781.
- [41.] Der Fr(eymaurer) Ein Lustspiel, (1)780.
- [42.] Philatelie neue Aussichten in die Wahrheiten und Religion der Vernunft von Basedof, Altona 1764.
- [43.] Conrad Mel, Salems Tempel, Frankfurt Leipzig 1742.

Perger Péter

Csodás csillag Bécs felett

Különleges égi jelenségről szóló, egyleveles, plakát alakú beszámoló jelent meg 1682-ben Brassóban.¹ A szokatlan csillag 1682. március 5-én, hajnal 4 és reggel 7 óra között Bécs felett látszott, azután napfénynél eltűnt. A beszámoló szerint a jelenségnek több száz ember volt szemtanúja, akik nagy rémülettel figyelték az eseményeket. A szöveg csupán annyit árul el, hogy a látvány villámhoz volt hasonlatos, a címszöveg alatt azonban egy üstökösszerű jelenség fametszetes ábrázolása látható.²

Látszólagos égi helyzetének pontosabb dokumentálása érdekében a kép sarkain szedett szöveggel feltüntették az égtájakat, illetve felül – minden bizonnyal az üstökösre vonatkoztatva – az *über Türcken und sonderlich Neuhausel* szöveget. Alatta két hasábra szedve olvasható a jelenséghez fűzött magyarázat. Annak időpontjának, helyének, körülményeinek rögzítése után, az utóbbi évtizedekben történt néhány hasonló esetet, és azok következményeit ismerteti, hogy a korabeli olvasó megérthesse az üstökös felbukkanásának jelentőségét. Elsőként egy hadsereg égi viaskodását említi meg, amelyet 1644-ben Felső-Magyarországon észleltek. Ezt a szerző számára örömdetes esemény követte: I. Rákóczi György seregeivel Magyarországra jött, az Úr megáldotta a fegyvereit, és győzelemre vezette őt, ennek hatására a császár 72 evangélikus templom felépítését engedélyezte.

A beszámoló szerint 1663-ban, fényes nappal ismét szokatlan jelenség, két sereg küzdelme volt látható az égbolton, amelyet ráadásul ágyúlövés hangja is kísért. Sőt, úgy tűnt, néhány holttest is a földre hullt, az odasiető szemtanúk azonban semmit nem találtak. Mindezek láttára néhányan az ijedségtől szörnyet haltak. Ezúttal azonban szomorú következménye lett az égi csatának, hamarosan a törökök és a tatárok pusztítva lerohanták Magyarországot és Csehországot, elfoglalták Érsekújvárat.³

A hazai eseményeket követően a jobb oldali hasámban a közelmúlt tragikus európai történéseit részletezi. Mindenekelőtt felhívja a figyelmet, hogy mivel az üstökös Bécs, azaz a főváros felett jelent meg, hatása nem csak Magyarországon, hanem az egész Német-római Birodalomban érvényesül. Ezt jelzi, hogy a tragikus események sorozata már meg is kezdődött: 1681 szeptemberében⁴ Strassburg, a „Szent Római Birodalom kulcsa” francia kézre került. Ennek részleteit meglehetősen tájékozottsággal, egyúttal szinte híradásként is tárja olvasói elé. De a szerző aggódik, hogy a helyzet komolyabb, az egész Német-római Birodalom veszélyben van. A szerencsétlenségek ugyanis folytatódtak. A Majna folyó januári áradása hatalmas kárt okozott Frankfurtban, de ez csak egy az előtört városok közül. Szintén januárban Németalföldön a viharos szél és a víz pusztított, több ezer ember és jószág fulladt meg, falvak semmisültek meg. Mindezek kétségtelenül szintén egy üstökös felbukkanásának a következményei, amely két évvel azelőtt, szinte az egész világon látható volt. A szöveg az ilyen beszámolókból szokásos fohással zárul, miszerint az Isten fordítsa jóra a dolgokat, hiszen – bár jelen esetben erről nem esik szó – ő az, aki a figyelmeztető jeleket küldi, de mindezek ellenére képes elhárítani a pusztulást.

A kiadvány szerzője nem ismeretes. A szöveg alapján minden bizonnyal az aktuális eseményekben jól tájékozott, hazai, talán felső-magyarországi személy lehet, ugyanis Magyarország szempontjából szemlélte az eseményeket, és bár aggódott az egész Német-római Birodalom sorsa felett,

1 *Eigentlicher Abriss und warhafftiger Bericht von dem Wunder-Stern, welcher sich den 5. Tag Martii dieses 1682. Jahrs zu Wienn in Oesterreich hat sehen lassen*, Zu Kronstadt, in Herrmannischen Druckerei, [1682], [1 = 1] fol. – cr. 344 x 221 mm. A kiadványt az Országos Széchényi Könyvtár RMNy csoportja az RMK II 1503a szám alatt tartja nyilván. Lásd még Gross 213. Egyetlen ma ismeretes példánya a brassói levéltárban található (jelzete: Tf. 51/I 18). Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban ennek másolata áll a kutatók rendelkezésére.

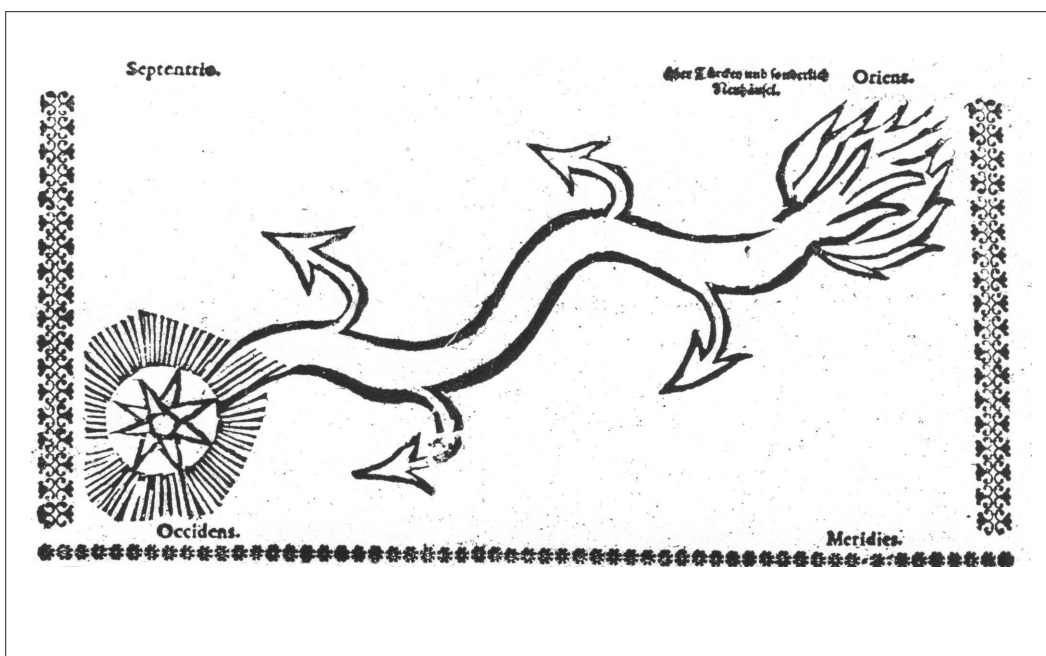
2 HungTyp. II. 2/2, 325; 1145.

3 Erre 1663. szeptember 26-án került sor.

4 Pontosan 1681. szeptember 30-án.

de örömmel nyugtázta, hogy a linzi béke (1645) értelmében az evangélikusok számos templomukat visszaszerezték.

Hasonló beszámoló jelent meg Szebenben egy közel azonos helyen és időben felbukkant égi jelenségről, amely 1682. január elsején Érsekújvár, majd február 10-én „Lipótvár” és a „Galgóci-hegység” felett, hajnali négy óra tájban látszódott.⁵ Ugyanakkor nem állapítható meg, hogy milyen természeti jelenség állhatott a leírt esemény mögött, ebben az időszakban a modern csillagászat üstökös megjelenését nem tartja számon.⁶

5 Az OSZK RMNy csoportja az RMK II 1514a szám alatt regisztrálta, itt másolat áll rendelkezésre az egyetlen ma ismeretes példányról, amelyet a nagyszebeni állami levéltárban őriznek.

6 Garry W. KRONK, *Cometography: A Catalog of Comets*, Volume 1: Ancient – 1799, Cambridge–New York, Cambridge University Press, 1999, 373.

Szvorényi Róbert

„Candida pax veniat, sidere pulsa novo!”

A bibliográfiai szakirodalom¹ Borsa Gedeon híradása² óta ismeri azt a nyomtatványt³, amelynek címléírása a következő:

I[NSTITUTORIS], M[ichal]: Sanctae suspirium pacis anno 1678. fibricitus effusum, cuncto vero ordini, eminentiae, aetati, serio Christi pacem anhelantibus pie oblatum, consecratum, commendatum, in specie vero: ... [Solnae 1677 Elisabeth Dadan].

[1] fol. – 369 x 275 mm – 2 ill., orn., init.

A nyomtatvány egyetlen példányban maradt ránk,⁴ egyleveles, plakát alakú, és nyomdai cifrákból szedett keret díszíti. Békét óhajtó verseket tartalmaz, és címe szerint minden rendű, rangú, korú, Krisztus békéjét áhító embernek szól. A cím *in specie vero*: fordulata után a ma ránk maradt egyetlen példányban két linea között üresen hagyott helyen korabeli kézírással (valószínűleg magától a szerzőtől) a következő bejegyzés olvasható, megnevezve névre szólóan is, hogy a fentiekén túl még kinek van ajánlva a mű: „Egregio ac amplissimo viro, domino Georgio Thesaczzyo, regiae liberaeque mont(anae) civit(a)tis civi meritiss(im)o etc., domino fratri et fautori aeternum mihi colendissimo”. A cím felett kronodisztichonok olvashatók, amelyeknek szövege így hangzik:

Mors ChrIstI qVles est, paX VeneranDa, saLVs (=1678)
 CanDIDa paX VenIat, sIDere pVLsa noVo! (=1678)
 Caesar oVet faVste*, regat InDVperator
 terras! Rege plo nIL Mage terra foVet. (=1673!)⁵
 o DeVs In qVae nos serVastI teMpora! sVrge,
 heI fraCtos repares: onere pressa LeVes! (=1678)

Ha a második sorban szereplő sIDere ... noVo (új csillagtól) fordulat alatt konkrét égi jelenséget is érthetünk, akkor mind az 1677-es, mind az 1678-as év számításba jöhet, ugyanis mindkét évben figyeltek meg üstököszt.⁶

E kronodisztichonok között metszet látható. A nyújtott téglalap alakú metszet éneklő kórust ábrázol. A kórus vezetője pálcájával a közepén elhelyezkedő emelvényen lévő nyitott kötet könyvre mutat. A jelenet körül apró angyalfejek, bőségszaruk és dús levéldíszek vannak.⁷ A nyomtatvány alsó felén a *Pax Christi orbi niteat* szavakra írt anagramma, valamint az azt magyarázó kronodisztichonok, illetve akrosztichonban és telesztichonban szintén ezt a sort kiadó hexameterek olvashatók. A vers kronodisztichonokkal zárul, bal oldalán egy ovális embléma, jobb oldalán egy záródísz van. A nyomtatvány bal és jobb oldalán két-két újabb kronodisztichon olvasható. A kronodisztichonok rendre az 1678-as évet adják. A nyomtatvány jobb alsó sarkában az *M. M. I.* monogram olvasható.

Az *M. M. I.* monogram Ján Čaplovič bibliográfiája⁸ szerint a mosóci születésű Michal Instito-

1 Čaplovič 2529

2 BORSÁ Gedeon, *Régi magyarországi nyomtatványok szlovákiai gyűjteményekben*, MKSz, 1963, 119.

3 A Régi Magyarországi Nyomtatványok szerkesztősége az RMK II 1438a bibliográfiai szám alatt tartja nyilván.

4 Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied (Bratislava Acad), itt a Lyc B VIII fol 24 priv 2 jelzeten.

5 De a harmadik sorban szereplő faVste meg van csillagozva, és a sor mellé jobbra ugyanez a szó van nyomtatva, mint odaértendő. Így sor szövege is pótlódik hexameterre, és számértéke is további 5-tel nő, tehát kijön az 1678-as év.

6 Gary W. KRONK, *Cometography: A Catalog of Comets*, Volume 1. Ancient – 1799, Cambridge–New York, Cambridge University Press, 1999, 364–367.

7 HungTyp. II. 1, 145, 27; 475, I/27.

8 Čaplovič 2529

rist⁹ jelöli. Čaplovič állítását megerősíti az, hogy Institoristól korábban is, Trencsénben, 1662-ben jelentek meg kronodisztichonok nyomtatásban, *Desiderium aureae pacis distichis eteologicis expri-mens annum ... 1663.* címen, amelyeknek témája a békéért való könyörgés volt.¹⁰

A nyomtatvány impressum adatok nélkül jelent meg. A metszet,¹¹ az ovális embléma,¹² és a záródísz,¹³ illetve a betűtípusok vizsgálata szerint azonban egyértelmű, hogy a cseh exulánsok nyomdájában készült Zsolnán,¹⁴ amelyet idősebb Jan Dadan halála után, 1675-től 1683-ig annak özvegye, Elisabeth Dadan (leánynevén Veterini) vezetett.¹⁵

Bár a kronodisztichonok rendre az 1678-as évet adják, és Ján Čaplovič is ennél az évnél vette fel bibliográfiájába a nyomtatványt, továbbá a versek szövegében sem szerepel biztos kronológiai kapaszkodó, az a valószínű, hogy ez a nyomtatvány is, csakúgy, mint Institoris előbb említett hasonló című, azonos tematikájú és formai megvalósítású műve,¹⁶ elkészült már a kronodisztichonokból kiolvasható év, 1678 előtt, még 1677 decemberében. S így a békét dicsérő versek megírásának alkalma az új esztendő volt, személyre szólóan ez a fennmaradt egyetlen példány pedig Georgius Tesákot, besztercebányai polgárt,¹⁷ a szerző jótevőjét köszöntötte.

9 Életrajzához lásd RMNy 3013, és Václav PUMPRLA, *Knihopisný slovník český, slovenských a cizích autorů 16.–18. století*, Kabinet pro klasická Akademie věd České republiky, Praha, 2010, 492.

10 RMNy 3070

11 HungTyp. II. 1, 475, I/27.

12 HungTyp. II. 1, 151, 7; 501, III/7. – Supralibrosokon is felbukkan, lásd British Library, Database of Bookbindings: <http://www.bl.uk/catalogues/bookbindings/> (Utolsó letöltés: 2015. 07. 18.). Itt lásd a [c36g12] és a [c66f9] jelzetű példányokat. Az ovális embléma biztos olvasatú körirata: „Virginis alatae radii crux frena liberque / et mors effigiem religionis habent”, maga is disztichon.

13 HungTyp. II. 1, 505, IV/31.

14 HungTyp. II. 1, 157.

15 V. ECSÉDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1800*, Bp., Balassi, 1999, 368 és HungTyp. II. 1, 69.

16 RMNy 3070

17 RMNy 3293

Tóth Ferenc

A csillagok nyomában Egyiptomban...

François de Tott báró (1733–1793) élete emlékiratainak hajdani sikere ellenére sokáig az újkori diplomáciatörténet rejtélyes, homályos fejezete volt.¹ Az utókor igen változatos és gyakran anakronisztikus képet őriz róla. Egyszer mint gátlástalan sarlatán, máskor pedig mint felvilágosult filozófus jelenik meg. A gyarmatosítást hirdető eszméit is gyakran bírálják, nem beszélve arról a hálátlan történelmi szerepéről, amelyet a hanyatló Oszmán Birodalom védelmében játszott. Életpályájának legérdekesebb fejezete török földön zajlott, ahol kitüntette magát az orosz–török háború (1768–1774) során. Miután hőiesen megvédte a Dardanellák tengerszorosát Orlov admirális támadásával szemben, Tott báró az oszmán tüzérség modernizációjára kapott megbízást, amelyet sikeresen végrehajtott. Utolsó diplomáciai megbízására 1776–77-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. A titkos küldetés célja tehát e nevezett területek katonai felderítése volt a későbbi hadműveletek előkészítésére. Amint a következő levélrészlet mutatja, a tengerészeti minisztérium emelt egy tudományos expedícióval is szeretne volna a báró titkos küldetését álcázni: „Az igazi küldetését azzal tudja majd leplezni a törökök, barbareszkek és még a franciák elől is, hogy a Tudományos Akadémia megbízásából csillagászati megfigyeléseket végez és természet tudományos kutatásokat folytat a korallok és más madrepórák életéről a természet tudományi múzeum számára, vagy más olyan hihető ürüggyel, amit csak ki tud találni. Nem lehet eléggé kihangsúlyozni, hogy küldetését a legnagyobb diszkrécióval kezelje.”² Hazaérkezése után Tott báró egy minden részletében kidolgozott haditervet nyújtott be az udvarnak. Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalábbis Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak. A Tott báró neve által fémjelzett egyiptomi hódítási terv két évtizedre a hadügyi és tengerészeti minisztériumok levéltáraiban pihent, de nem merült a feledés homályába. A Napóleon által vezetett egyiptomi hadjárat előkészítése során átfogó levéltári kutatások folytak, amelyeknek irányításával a híres tudóst, Gaspard Monge-t bízta meg. Rosily altengernagy, a tengerészeti térképek és alaprajzok levéltári osztályának igazgatója több iratcsomónyi dokumentumot adott át Monge-nak, aki továbbadta azokat Bonaparte-nak. Ezek között voltak a Saint-Didier által összegyűjtött feljegyzések és a Tott báró Egyiptom elfoglalására vonatkozó iratai is...³

1 Életéhez újabban: Tóth Ferenc, *Un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime: François de Tott (1733–1793)*, Istanbul, Isis, 2011. Tóth Ferenc, *Egy magyar származású francia diplomata életpályája: François de Tott báró (1733–1793)*, Bp., MTA BTK Történettudományi Intézet, 2015, (Magyar történelmi emlékek, Értekezések).

2 Idézi: François CHARLES-ROUX, *Le projet français de conquête de l'Égypte sous le règne de Louis XVI*, Le Caire, 1929, 41.

3 Jean-Joël BRÉGEON, *L'Égypte de Bonaparte*, Paris, Perrin, 1991, 85.

Tóvizi Ágnes

Megváltástörténet 24 epizódban

„vssgeteilt nach den xxiii stunde(n)

des natürliche(n) tags”

„Das antechtig zitgloegglin diss büchlins hat vier vnd zwentzig stuck, vssgeteilt nach den xxiii stunde(n) des natürliche(n) tags.” Ezekkel a szavakkal kezdődik a röviden csak *Zeitglöcklein* néven emlegetett devóciós könyvecske 1492. évi bázeli kiadása.¹ A Berthold domonkos szerzetes² által összeállított mű tíz német és tizenegy latin kéziratban maradt fenn, melyek közül a legkorábbiak a 15. század közepére datálhatók, nyomtatásban pedig hét latin és kilenc német kiadást ért meg 1491 és 1589 között.³ A nap huszonnégy órájának megfelelően huszonnégy fejezetre osztott könyvben az elmélkedés és imádkozás Jézus életének eseményeire irányul, az Angyali üdvözléttől egészen az Utolsó ítéletig. Néhány fejezet nem csupán egy, hanem kettő vagy akár három eseményt is taglal és ennek megfelelően a gazdagon illusztrált nyomtatott kiadásokban nagyjából negyven metszet található.

A huszonnégy imaórára osztott nap a technikai és társadalmi változásokon alapuló megváltozott időfelfogás késő középkori folyománya. A toronyba vagy középületekre elhelyezett, óránként megszólaló mechanikus ütőórák a 13. század végétől kezdve terjedtek el Európa városaiban. A 15. század végére már szerényebb méretű kerek órákat is készítettek.⁴ Berthold művének néhány kiadásában a címlapot egy ilyen kisebb, hordozható méretű óra díszíti.⁵ A gótikus építészeti elemekből álló keretbe foglalt óra számlapja alatt jól kivehetők a kerekeket mozgató súlyok, fent pedig egy kis harang tartozik a szerkezethez.⁶ Ez a címlapkép a német kiadásokra jellemző, ami nyilván összefüggésben áll a latin változattól (*Horologium devotionis* – *Devóciós óra*) eltérő címmel (*Zeitglöcklein* – *Kis időharang*). Az ábrázolt óra számlapja a mű tartalmának megfelelően és néhány középkori asztrológiai órával rokon módon 24-es osztású, annak ellenére, hogy az ütőórák számozása már a középkor végén is a mindmáig használt 1-től 12-ig történő számozást követte.

Az evangéliumi események imaórákra bontásának természetesen vannak előzményei. Szűz Mária és a Szent Kereszt órái is nyolc, illetve hét részre osztják az adott történetet, amit a kánoni óráknak megfelelően napi nyolc (vagy az első két imaóra összevonása miatt hét) alkalomra osztva olvastak. A laikus használatra szánt óraskönyvekben ezeket a fejezeteket képekkel is hangsúlyozták. Berthold műve tesz is utalást az előzményekre: a bevezetőben a szerző az egyes órák kezdetén ráhangolódásként latin zsoltárrészletek, verzikulusok és anti-fónák recitálását írja elő „als die helige kriste(n)heit im anfang yeglicher sibe(n) tagzeitte(n)

1 Basel, [Johann Amerbach], 1492, GW 4168.

2 Helmut WECK, *Berthold* = Verfasserlexikon, Band 1, 801–802.

3 A 15. századi kéziratok és kiadások listáját lásd Sabine GRIESE, *Das Andachtsbuch als symbolische Form: Bertholds Zeitglöcklein und verwandte Texte als Laien-Gebetbücher und -Bilder* = *The Mediation of Symbol in Late Medieval and Early Modern Times: Medien der Symbolik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, hg. von Rudolf SUNTRUP, Jan R. VEENSTRA, Anne BOLLMANN, Frankfurt a. M., 2005, 3–35.

4 Vö. Harald KLEINSCHMIDT, *Understanding the Middle Ages*, Woodbridge, 2000, 26–27.

5 A bázelin kívül az alábbi kiadásokban található még hasonló címlapkép: Nürnberg, Friedrich Creussner, 1493. 04. 06, GW 4169; Ulm, Konrad Dinckmut, 1493, GW M18565; [Reutlingen, Michael Greyff, 1494 körül], GW 4170; Innsbruck, Hans Paur, 1589, VD16 ZV 29868.

6 Hasonló, kisebb méretű óra található a *Mátyás-graduálé*-ban a 184r oldal “O” iniciáléjában; ezen a miniatúrán részben látható a számlap mögötti kerek óraszerkezet is. Ugyanakkor egy korabeli, szintén a nap 24 órája szerint tagolt devóciós könyvecske címlapján a gyermek Jézus kis kalapáccsal egy asztalra állított óra harangján kongat (*Betrachtung der Stunden und zu jeder Stunde eine Betrachtung des Todes*, Pforzheim, [Thomas Anshelm, 1500 körül], GW 4189).

pfligt ze brauchen”. A könyvecske használati módját illetően Berthold az óránkénti egy fejezet elolvasása mellett a napi kétszer tizenkét fejezetre osztást, vagy az alkalmanként nyolc, hat, hét, három vagy akár négy epizód végigkövetését egyaránt üdvösnek tartja.

A mű végső soron többet nyújt, mint amit a címben (*Das andechtig zitgloegglyn des lebens und lide(n)s christi nach den xxiiii stunden ussgeteilt*) ígért, hiszen Jézus élettörténetén és szenvedésein túl a megtestesülést követő teljes üdvtörténet átélését kínálja mindössze huszonnégy óra leforgása alatt.

Bertholdus, *Zeitglöcklein des Lebens und Leidens Christi*,
Basel, [Johann Amerbach], 1492, a1r

Túri Klaudia

„Cometa est stella...”¹

Avagy egy kalendárium rövid részletének fordítása

Az 1723-as kassai latin nyelvű kalendárium toldalékában találtam rá a *Meteora*² című tudományos értekezésre. Szerzője, mint a legtöbb kalendáriumi tanulmány szerzője, ismeretlen.³ A mű egy rövid bevezető után négy részben (*I. De meteoris igneis, II. De meteoris aereis, III. De meteoris aqueis, IV. De meteoris terreis*) tárgyalja a csillagászat és a földtudomány tárgykörébe tartozó különböző jelenségeket. Az itt következő fordítás az első fejezet egy részlete, mely így kezdődik: „Cometa est stella...”

✱

Az üstökös csillag, vagy valami csillaghoz hasonló különleges dolog, melynek üstöke, szakála vagy csóvája, vagy seprűszerű vége van, és újonnan keletkezik. Ilyen üstökösök a Krisztus utáni 1475., 1577., 1580., 1582., 1585., 1590., 1593., 1607., 1618., 1652. és 1680. esztendőben tűntek fel.

És bár egyesek, miként Arisztotelész is, azt mondják, hogy az üstökösök a Hold alatt keletkeznek, mégis valószínűbb az a vélekedés, hogy a tulajdonképpeni üstökösök helye az éteri ég, legtöbbjük ugyanis már a Hold ege fölött keletkezik, és ha valamikor úgy tűnik is, hogy egyesek a Hold alatt keletkeznek, azok nem valódi értelemben vett üstökösök, hanem csak lángok, valamiféle üstököshöz hasonló fellángolások voltak. Ám ha mégis valóságosak lettek volna, akkor azok csak valami csoda folytán keletkezhetek a Hold alatt.

S az értelem is ezt támasztja alá – mivel amennyiben egyesek nem a Hold felett keletkeztek, abból az következik –, hogy valamennyi üstökös parallaxisa nagyobb, mint a Hold parallaxisa.

Ez a következtetés márpedig téves, és ellentmond Tycho, Longomontanus, Kepler és a legtöbb asztronómus nagyon pontos megfigyeléseinek, melyek 1577-től egészen mostanáig valamennyi üstököst számba vettek. Ezeknek sokkal kisebb volt a parallaxisuk, mint a Holdé. Sőt, voltak teljesen érzékelhetetlen parallaxisok is, miként azt Tycho *Progymnasion*-jában az 1577-es üstökösről írja.

Ebből máris nyilvánvaló, hogy az üstökösök párákból keletkeznek, valamint olyan kigőzölgésekből, melyeket az ég és a csillagok lehelnek ki. Az égi kigőzölgés elnevezésen egy olyan anyagot értek, melyet a Nap fáklyáiban láthatunk, mely, mint a füst, hol kitágul és nő, hol pedig összemegy. S nem is valamiféle Hold alatti anyagból tudnak üstökösök keletkezni, mivel túl sok Hold alatti anyag használnódna el akár egyetlen üstökössre is.

Ugyanis, miként Tycho bemutatja, az 1577-es üstökösnek a feje egyszázad földgömbnyi volt, melyből a század részének el kellett volna párolognia. Továbbá csóvájának hosszát is megadja, ez 82513 millió német mérföld; szélességét úgyszintén: ez 18909 mérföld. Mi módon tudna tehát a Hold alatti anyag elegendő kigőzölgést biztosítani? Ahhoz ugyanis, hogy csóvájának a fénye megjelenjen, szükséges olyan gözők jelenléte, melyek azt a fényt magukba fogadják. Ha pedig kérdezed, honnan keletkezik a üstökös üstöke, haja, szakála és csóvája, azt válaszolom, hogy az üstökös feje körül is gázok vannak, melyekből kezdetben az üstökös egyre növekszik, vagy pedig ellenkezőleg, egyre csökkenve ezekben feloldódik.

1 Itt szeretnék köszönetet mondani Nagyillés Jánosnak a szöveg fordításában és értelmezésében, valamint Zsoldos Endrének a szöveg fordításában, értelmezésében és forrásának feltárásában nyújtott segítségével.

2 *Meteora = Calendarium Cassoviense, ad annum Jesu Christi M. DCC. XXIII.*, Cassoviae, Johann Heinrich Frauenheim, 1722, E1–G4, a fordított rész: E4.

3 A kalendáriumban található tanulmány legbővebb forrása: Wilibaldus KRIEGER, *Tractatus meteorologicus in quatuor libros Aristotelis...*, Viennae Austriae, Wolfgang Schwendimann, 1720.

Ezek [a gázok] tehát egyrészt a Nap sugaraitól, másrészt az üstökös saját fényétől megvilágítva érik el a szemünket – ha ugyan ezek a gázok kevésbé áttetszőek, mint a levegő –, és ezek idézik elő, hogy ez a fény, mely az üstököst körülölelő füstben szétszóródik, eljusson hozzánk.

A csóva valójában három fajta fényből tevődik össze: az első az, amelyet a Nap rávetődő sugarai hoznak létre, mely a fej körüli gázokat világítja meg. Mivel az üstökös feje mindig kisebb, mint a Nap, a Nap sugaraival azonnal megvilágítja az üstökös feje mögötti gázokat; ez az oka annak, hogy az üstökös szakálla és csóvája a Naptól elfordulva jelenik meg. A második fajta fény az, amely magából a saját fénnel rendelkező üstökösből ered, mivel a saját fényével elárasztja a gázokat. És ez a kétféle fény hozza létre az üstököt is. A harmadik fény, mely maga is igen erős, az, amely az előbbi kettővel együtt a csóvát hozza létre. Ez a fény a napfény visszaverődése, mely áthatol az üstökös fején megtörve, mert az üstökös feje valamelyest áttetsző.

Ez a fény tehát a korábbi kettővel együtt, mivel igen erőteljes, hosszanti irányban szakáll alakban, a végén kissé kiszélesedve csóva formájában sugárzik szét. Hasonló jelenség figyelhető meg egy domború üvegen: ha fényforrás közelbe helyezzük, láthatjuk, hogy a megtört sugarak által a fényt elég távolra vezeti szakáll alakban, és megvilágítja, ami az útjába esik, egyébként saját fénnel nem rendelkezik.

Ha megkérdezed, hogy a jövőre nézve mit jeleznek az üstökösök, azt válaszolom, hogy rendszerint szerencsétlenséget, például a fejedelmek halálát, dögvészt, betegségeket, éhínséget és háborúkat. Nem azért, mert a saját természetükből kifolyólag okozzák ezeket, vagy mert természetes és tévedhetetlen jelek, hanem mert Isten akarata az, hogy az ő haragjának a jelei legyenek. És ő úgy alakítja a dolgokat, avagy úgy rendeli, hogy alakuljanak a dolgok a csillagok által, hogy amikor neki tetszik, akkor legyenek segítségére abban, hogy az embereket elfordítsa a bűnöktől, vagy amikor elhatározza, hogy megbünteti őket. Az üstökösök ilyen hatásokat nem saját természetüknél fogva eredményeznek, mert semmilyen természetes befolyással nem rendelkezhetnek arra nézvést, hogy inkább a szomorú, mint a boldog kimenetel felé irányítsanak dolgokat; legföljebb olyankor, ha a dolgok kimenetelét az emberi akarat befolyásolhatja. Másrészt a tapasztalat és hitelt érdemlő történetek, melyeknek tanúi is vannak, azt bizonyítják, hogy rendszerint szomorú események szokták követni az üstökösök feltűnését, mint azt látni lehet Pliniusnál, Tacitusnál, Suetoniusnál stb. Azért mondtam, hogy csak rendszerint, mert időnként szerencsés események is követték már üstökösök felbukkanását.

★

Mindenesetre egy üstökös látványa, kövessék szomorú vagy boldog, szerencsés események, meghatározó élmény az ember számára, ahogy az volt Szenci Molnár Albertnek is, aki három éves korában látta a fordításban taglalt 1577-es üstököt. „...a magyar költő és fordító naplója elején emlékezett meg a horgas kométáról, melynek képe mindig megmaradt a lelkében.”⁴

4 FARKAS Gábor Farkas, *Hamlet csillaga*, Ponticulus Hungaricus, (16)2012, 7–8. <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hid-verok/hamlet-csillaga.html> (Utolsó letöltés: 2015. 08. 08.)

Tusor Péter

Pázmány Péter kiadatlan feljegyzése a pálos reformról (1619)

Hanuy Ferenc klasszikus forrásközlése bevezetőjében tizenhárom olyan Pázmány-szöveget említ, melyet a korábbi kutatás használt és idézett, ő (és munkatársai) azonban ismételt keresés ellenére sem tudtak fellelni. Majdani megtalálásuk reményében megadja idézésük pontos helyét, kivétel nélkül Fraknói Vilmos valamelyik munkájának oldalszámát. Közülük az első a „Pálos-rend reformálására vonatkozó 1619. évi emlékirat”.¹ Nos, ez az emlékirat csupán egy s.k. írt rövid feljegyzés, saját célra készített emlékeztető. Lelőhelye ugyanott található, mint a Fraknói által idézett többi, a pálos renden belüli problémákra vonatkozó iraté.²

Fraknói tulajdonképpen a teljes forrás tartalmát ismerteti, kivéve, hogy Pázmány Zaicz János pálos generálist (1611–1628) Frangepán Miklós horvát bán (1616–1622) útján hivattatta magához, és a máriavölgyi kolostorban Ivankovich Jakabbal olvastatta fel a rendi reformot sürgető pápai brévé. A főszereplő Franich Tamás pedig nem azért nem kívánt az elefánti kolostorba menni, mert a „találkozást kikerülni ohajtá”, hanem mert attól tartott, hogy a generális (ismét) elfogatja.³

Amikor tehát ezt a Pázmány-forrást Farkas Gábor Farkas barátunk tiszteletére Hanuy felhívását követően 105 évvel most közzétesszük, azt leginkább historiográfiai és textológiai megfontolások alapján tesszük, semmint primér történeti értéke okán.

✱

Anno 1619. Initio mensis Augusti accepi breve apostolicum de negotio patrum eremitarum, sed quia tunc comitia erant difficilia, differendum censui totum negotium ad commodius tempus.

Et ne praecipitarem patrem Thomam, eum vellem ad proprium ordinis monasterium in Elefant mittere, vereri se dixit, ne si generalis ipsum ibi deprehendat, antequam ego cum ipso composuero, periculum ipsi crearetur, itaque ipso rogante in monasterium patrum Franciscanorum Tirnaviae ipsum collocavi tantisper additis salutaribus monitis, ut bene se gerat.

Insuper die 12 Augusti dedi litteras patri generali per dominum banum Croatiae, quibus hortatus sum, ut absque mora ad me veniat, volebam enim conferre prius cum ipso.

Postquam usque ad 29 Augusti exspectassem, nec compareret, ut a fratribus ordinis informationem acciperem, die 29 Augusti veni in Tallensem monasterium, ibi patri Jacobo Ivancovith vicario illius monasterii ante omnia legendum exhibui breve apostolicum.

1 Pázmány Péter [...] összegyűjtött levelei, kiad. HANUY Ferenc, I, Bp., 1910, xv–xvi.

2 Primási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, n. 167/4.

3 FRAKNÓI Vilmos, Pázmány Péter és kora, I, Pest, 1868, 482–494, 489.

Varga Bernadett

Wittnyédy István és a *Papistak meltatlan üldözése*

A neves soproni ügyvéd-politikus Wittnyédy István¹ gazdag könyvtárjegyzékében² a meglehetősen drasztikus *Papistak meltatlan üldözések* cím hívja fel magára a figyelmet. A jegyzék összeírójának³ figyelmetlenségéből, vagy sietségből eredő – bizonyos tekintetben mulatságos, bár az aktuális vallási feszültségek tükrében nem meglepő – elírásától eltekintve nyilvánvaló, hogy itt az először 1643-ban, majd 1657-ben – a szerző és a nyomdahely megnevezése nélkül – Váradon⁴ megjelent *Papistak meltatlan üldözése a' vallasert...*⁵ című politikai vitairat valamelyik kiadásáról van szó. A szöveg a magyarországi protestánsok vallásszabadságának és rendi jogainak korlátozását sérelmezi, előbbi tekintetben elsősorban Veresmarti Mihály *Intő, s tanító levelének*⁶ és *Tanacskozás* című Lessius-fordításának,⁷ utóbbiban pedig Carlo Carafa aversai püspök, a pápa diplomatája *Commentaria de Germania sacra restaurataj*ának részleteivel⁸ legitimálva érvelését. A *Papisták* tekinthető I. Rákóczi György 1644-es magyarországi hadjárata előkészítőjének is, amely már a kállói kiáltvány⁹ előtt diskurzust kezdeményez a magyarországi evangélikus rendekkel az ellenállás jogáról. A mű szerzőjének Ipolyi Arnold nyomán¹⁰ Keresztúri Bíró Pált tartották, ám ezt a stílusbeli különbség mellett a magyarországi jogi és politikai viszonyokban való – az apolitikus Keresztúrra nem jellemző – magas szintű tájékozottság is cáfolja.¹¹

Tekintve viszont, hogy Zrínyi „secretariusát”¹² szoros politikai és gazdasági kapcsolatok fűzték az erdélyi fejedelmi udvarhoz,¹³ ráadásul levelei alapján „a nemesi publicisztika legjelentősebb képviselője volt”¹⁴, adódik a kérdés, hogy lehetett-e az evangélikus rendek helyzetét belülről ismerő Wittnyédy a *Papisták* szerzője vagy szellemi közreműködője? Könyvtárjegyzékében mindenesetre szerepel Veresmarti és Carafa összes idézett munkája, valamint Johannes Sleidanus híres történeti műve is,¹⁵ amelyet a *Papisták* szintén citál. Kétségtelen továbbá, hogy a műben megnyilvánuló iskolaügyi tájékozottság nem idegen tőle: közismert egyház- és iskolapártoló tevékenysége, amellyel „többet tett az evangélikus oktatásügyért, mint korának bármelyik lutheránus főura”.¹⁶ A patrónu-

1 A névhasználatról: NAGY Levente, *Wittnyédy István erdélyi kapcsolataihoz*, Századok, 1999, 1217, 1. jegyzet.

2 Könyvtárának jegyzéke 550 tételt sorol fel, ebben a nagyszámú latin nyelvű tétel mellett 55 német, 14 magyar és 5 olasz nyelvű cím is szerepel. Lásd: *Consignatio Librorum Vitnyediarum = Lesestoffe in Westungarn I, Sopron 1535–1721*, Hrsg. Tibor GRÜLL, Katalin KEVEHÁZI, József László KOVÁCS, Szeged, 1994 (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/2), 303–316.

3 A könyvjegyzéket valószínűleg a Wesselényi-összeesküvés bukásakor készítették a kamara emberei. Lásd KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai, 1964 (Irodalomtörténeti könyvtár, 14), 533.

4 A nyomdahelyről: V. ECSEDY Judit, *Szenci Kertész Ábrahám és ismeretlen nyomtatványai*, MKSz, 1989, 28–30.

5 Várad], 1643, RMNy 2044; [Várad], 1657, RMNy 2746. (A továbbiakban az 1643-as kiadásra hivatkozunk.)

6 RMNy 1788.

7 RMNy 1042.

8 Frankfurt, 1641.

9 I. Rákóczi György támadását igazolandó 1644. február 17-én Kálló várából kiáltvánnyal fordult a királyi Magyarország rendjeihez, amelyben elsősorban a protestáns vallásszabadságon és a rendi jogokon esett sérelmekkel indokolta fegyveres fellépését.

10 Ipolyi Arnold, *Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái: Korrajz a hitújítás idejéből*, Bp., Szent István Társulat, 1875, 451.

11 A mű részletes tartalmi ismertetése és a szerzőség kérdése: VARGA Bernadett, „Zajgódgyatok Magyar 'Evangélicusok' vala-míg tet-szik...”: *Még egyszer a Papistak meltatlan üldözéséről = Bibliotheca et universitas: Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Miskolc, 2011, 43–57.

12 Wittnyédy *Memoriale*-jában nevezi így magát. Lásd: PAYR Sándor, *Adalékok a dunántúli protestantizmus történetéhez*, Wittnyédy emlékirata = *Magyar Protestáns egyháztörténeti adattár*, V, Bp., 1906, 70.

13 Erről szól: NAGY, Wittnyédy, i. m.

14 Bán Imrét idézi SÁRKÖZI Gergely, *Vitnyédi István és az evangélikus oktatásügy*, Credo, 2006, 5.

15 *De statu religionis et reipublicae Carolo Quinto Caesare Commentarii* címmel jelent meg először 1555-ben Strassburgban, majd még számos kiadásban.

16 SÁRKÖZI, i. m., 11. – Támogatta a soproni gimnáziumot és az eperjesi kollégiumot, valamint „viszonylag szerényebb vagyona ellenére is alumnusok egész sorát segítette [mivel] úgy ítélte meg, hogy [...] amikor az ellenreformáció egyre inkább tért hódít, az evangélikusok megmaradásának legfőbb tényezője a megfelelő szintű oktatás” Uo., 6.

sok vallási befolyásának kérdése is aktuális lehetett Wittnyédy számára, hiszen Nádasdy Ferenc, az országrész leghatalmasabb evangélikus főura éppen 1643-ban katolizált, kiterjedt birtokain erős ellenreformációs tevékenységbe kezdve. Talán nem véletlen, hogy a *Papisták*ban felsorolt, evangélikusokat ért sérelmek közt helyet kap egy Sopron vármegyében történt vagyoneklobzási eset, amelyhez éppen a rekatolizált patrónusok kegyetlenségnek leírása társul.¹⁷ Wittnyédy jogi, politikai és teológiai tájékozottsága egyaránt feltételezi a *Papisták* érvrendszerének ismertetését és használatát (a szöveg néhol határozottan prókatori stílust idéz), hiszen „a hírek nagy része keresztülment az ő kezén; jól ismerte a politika kulisszatitkait, a legkülönbözőbb személyi kapcsolatokat és ellentéteket...”,¹⁸ sőt „a korabeli Magyarország legjobban felszerelt politikai szakkönyvtárát [birtokolta], ami alig kevesebb, mint Zrínyi Miklós híres gyűjteménye, de annál sokkal szakirányúbb és modernebb...”.¹⁹ Érdekes ezen kívül a *Papisták*-ban megjelenő szokatlanul türelmes vallási hozzáállás,²⁰ különösen a Wittnyédynek tulajdonított,²¹ 1664 és 1669 között keletkezett²² *Oktatás jó elmélkedésre* című,²³ kéziratos publicisztika fényében, amelyben „a politikai célokat (is) szolgáló, de nem politikai alapú tolerancia”, vagy „unionizmus” gyökereit Bene Sándor szerint Georg Calixtus, Konrad Horn és a politikaelméleti, ellenállásjogi következtetéseket is kidolgozó Balthasar Cellarius munkáiban kell keresnünk.²⁴

Kérdés persze, hogy Wittnyédy kapcsolatai az erdélyi udvarral fennállhattak-e már 1643-ban? A most ismert források alapján ez a viszony csak az 1650-es évektől datálódik.²⁵ Mindezek ellenére talán mégis érdemes lenne tüzetes összehasonlító szövegvizsgálatnak alávetni Wittnyédy fennmaradt írásait és a *Papisták*-at. Ha ez utóbbi nem is személyesen Wittnyédy munkája, de mindenképp beilleszthető a magyar politikai publicisztikának a politikai dogmatika újraalapozásával és egy újabb teológiai utalásbázis kialakításával megteremtett fordulatának folyamatába,²⁶ amelynek egyik mérföldköve az *Oktatás* is.

17 „a Pápista fő-Rendek, és ki-váltképpen a kik elébbi Vallásokon fel-adván Pápistákká lettek [...] a szegény kösségtől is el-fogják az Euangéliumot, és a Misére minden javuknak el-vételének büntetése alatt lelkek-isméretinek nagy kényyával kényszeritik...” *Papisták*, i. m., 91.

18 KLANICZAY, i. m., 533.

19 BENE Sándor, *Az ellenállás hermeneutikája: Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből* = „Nem súlyed az emberiségt!”, *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Bp., MTA ITI, 2007, 1053, <http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Bene.pdf> (Utolsó letöltés: 2015.08.25.)

20 „Hogy senkit Vallásra hatalommal kényszeríteni nem szabad, közönségesen minden Vallásokról állatom.” *Papisták*, i. m., 8.

21 Nagy Levente, Bene Sándor és Szabó Sándor is ezen az állásponton van: NAGY Levente, *Zrínyi és Erdély: A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdélyben*, Bp., Argumentum, 2003 (Irodalomtörténeti Füzetek, 154), 150; BENE Sándor–SZABÓ Sándor, *Oktatás jó elmélkedésre*, Hadtörténelmi Közlemények, 2000, 441–443.

22 NAGY, Zrínyi, i. m., 141.

23 Szövegkiadása: BENE–SZABÓ, i. m., 447–476, (bevezető tanulmány: 437–447) – Lásd még: NAGY, Zrínyi, i. m., 132–159; BENE, *Az ellenállás*, i. m.

24 BENE, *Az ellenállás*, i. m., 1052–1058.

25 NAGY, *Wittnyédy*, i. m., 1217.

26 BENE, *Az ellenállás*, i. m., 1057.

P. Vásárhelyi Judit

„Stella nova exoritur”

Már Farkas Gábor Farkas utalt arra, hogy az 1577-es üstökös látványa ugyanolyan, életre szóló élményt jelentett az akkor három esztendőös Szenci Molnár Albert számára, mint Johann Keplernek, aki hatévesen figyelte meg szülővárosában ugyanezt az égi jelenséget.¹

Okkal feltételezhetjük, hogy azt a Kígyótartóban (Serpentarius) fellobbant új csillagot, amelyet „Kepler Szupernóvá”-jaként tart számon a tudomány, már együtt lehetett alkalmuk Prágában megcsodálni 1604-ben.

Kepler már néhány éve itt tevékenykedett mint a császár matematikusa, Molnár pedig 1604. szeptember 25-én azzal a céllal érkezett Prágába, hogy *Latin-magyar és Magyar-latin szótárát*² bemutassa a császárnak. November 26-ig, tehát rövidebb megszakítással³ két hónapra keresztül tartózkodott itt.⁴ Németországi barátai ajánlólevelekkel látták el több prágai jeles személyiséghez. Így kereste fel Keplert is, aki szállást adott neki. Elvitte „munkahelyére” is, ahol Molnár Albert találkozott Móríc hesseni fejedelem éppen ott tevékenykedő asztronómusaival.⁵ Ők hívták fel a figyelmét arra, hogy a hesseni fejedelem személyében is nagylelkű mecénásra találna, ha neki ajánlaná valamelyik művét. Molnár megfogadta tanácsukat, és zsoltárfordítását, a *Psalterium Ungaricumot*⁶ három évvel később együtt dedikálta a hesseni fejedelemnek és IV. Frigyes pfalzi örgrófnak. Kétnyelvű ajánlólevélben latinul is és magyarul is felidézte az „in officina Mathematica Caesariae Majestatis”, azaz „Az Czas. Ö Föls. Mathematicához való szerszamos házában” tett látogatását.⁷

Molnár Kepler házában is, és a császári „szerszamos házbán” is hallhatott arról az „új csillagról”, amely éppen azokban a hetekben volt látható Prágában. Kepler pontosan naplózta a saját és munkatársai megfigyeléseinek idejét, innen lehet tudni, hogy a szupernóva feltűnésének és Molnár prágai tartózkodásának ideje éppen egybeesik: Kepler október 7-én – az új naptár szerint 17-én – figyelte meg először e különös égi jelenséget, amely azután október végéig, majd november 6–16. és 12–22. között újra látható volt.⁸

Szenci Molnár prágai utazását 1605 augusztusában foglalta össze abban a latin nyelvű elégiájában, amelyet Konrad Rittershausen nürnbergi jogtudós kérésére írt Janus Dusa leideni költő és filológus halálára.⁹ Itt szólt többek között az „új csillagról”, és a Bocskay-felkeléséről is, amelynek híre ugyancsak Prágában jutott el hozzá:

1 FARKAS Gábor Farkas, *Az 1577-es üstökös és Szenci Molnár Albert = „mint az gyümölczös és termett szőlőveszszöc...”*: Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére, szerk. STEMLER Ágnes, VARGA Bernadett, Bp., OSZK–Balassi, 2010, 57.

2 SZENCI MOLNÁR Albert, *Dictionarium Latinoungaricum – Dictionarium Ungaricolatinum*, Nürnberg, 1604, (RMNy 919).

3 1604. november 3-án Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet látogatta meg Libochovice várában. Vö.: *Szenci Molnár Albert naplója*, közléstesi SZABÓ András, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 13), 79, 148.

4 Uo., 79, 148–149.

5 A svájci Jobst BÜRGI (1552–1632) dolgozott ekkoriban többek között a prágai udvarban Kepler mellett. Ő eredetileg órásmester, majd a hesseni udvarban IV. Vilmos, majd Móríc fejedelmek udvari asztronómusa volt.

6 [1] *Psalterium Ungaricum. Szent David kiraly nac es prophetanac szaz ötven soltari az franciai notáknac és versek nec módgyokra most úyonnan magyar versekre forditattac és rendeltettec az SZENCI MOLNAR Albert által*, Herborn, 1607, (RMNy 962).

7 Az ajánlólevél kiadva: SZENCI MOLNÁR Albert költői művei, sajtó alá rend. STOLL Béla, Bp., 1971 (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 6), 12.

8 Johann KEPLER, *De Stella nova in pede Serpentarii, et qui sub eius exortum de novo iniit, trigono igneo. Libellus astronomicis, physicis, metaphysicis, meteorologicis & astrologicis disputationibus endoxois & paradoxois plenus*, Prága, 1606, 4, 7, 58, (VD17 23:324889B) – Példány: München, Bayerische Staatsbibliothek Res/4 Feud. 12. = <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/bsb00005797/images/> (Utolsó letöltés: 2015.09.16.)

9 A versnek a gothai Forschungsbibliothekban megtalálható kéziratát kiadta STOLL Béla, *Szenci Molnár Albert ismeretlen levele és latin elégiája = Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*, összeáll. CSANDA Sándor, KESERŰ Bálint, Szeged, 1978 (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4), 266.

Post ubi nostro operi Colophonem est addere tempus,¹⁰
 Inscriptumque librum Caesaris aula videt.
 Vix patet accessus, (mens spe frustrata fuisset,
 Ni mihi Wacherii¹¹ Musa tulisset opem.)
 Commoror, expectans pro munere regia dona:
 Plurima sic video comperioque nova...
Stella nova exoritur, sequitur mox iste tumultus,
 Qui natale solum concutit usque meum...

A két tudós később is tartotta a kapcsolatot. Fennmaradt Keplernek 1605. február 13-án Molnárhoz intézett levele, amelyet mint *Tui amicus officiosus* írt alá.¹² Megköszönte a Molnártól korábban kapott két levelet és a *Szótár* tiszteletpéldányát. Tolmácsolta közös prágai ismerőseik üdvözlését, kifejtette a Bocskay-felkeléssel kapcsolatos aggodalmait. Egy bizonyos Joannes Caspar Odontius altdorfi ifjú matematikusról is írt,¹³ akit Molnár útján ajánlottak az altdorfi akadémiáról a figyelmébe.

Kepler *De stella nova*... címmel 1606-ban adta ki – II. Rudolf császárnak ajánlva – megfigyeléseit és számításait az „új csillag”-ról, amelyhez külön értekezést csatolt Krisztus születési évének a meghatározásáról.¹⁴ Talán egy példányt Molnárnak is juttatott *Szótára* viszonzásaként?

10 Utalás az 1604-ben kiadott *Szótár* (lásd a 2. jegyzetet) befejezésére.

11 Johann Matthaeus Wacker (1550–1619) prágai tanácsos, költő, Kepler barátja. Szenci Molnár az ő megbízásából állította összes *Lusus poetici* című gyűjteményét (Hanau, 1614, RMK III 1132).

12 SZENCI Molnár Albert *válogatott művei*, Tolnai Gábor irányításával s. a. rend. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Magvető, 1976, 565–566, KURCZ Ágnes fordítása.

13 Joannes Caspar Odontius (1580–1626) matematikus és asztronómus később az altdorfi akadémia matematika professzora lett.

14 Lásd a 8. jegyzetben idézett művet, amelyhez folytatólagos lapszámozással, de önálló címlappal csatlakozik: [2] *De Stella tertii honoris in cygno, quae usque ad annum MDC. fuit incognita, necdum exstinguitur, narratio astronomica*, Prága, 1606. – [3] *De Stella nova in pede Serpentarii pars altera, ... quaeque temporum difficultate et angustia circumventa Pragma continuari non potuit*, Frankfurt, 1606. – [4] *De Jesu Christi Servatoris nostri vero anno natalitio...*, Frankfurt, 1606.

Zvara Edina

A pletykás tudósok

Görög Demeter levele Miller Jakab Ferdinándnak¹

Görög Demeter (1760–1833) egyik legnagyobb vállalkozása a *Magyar Átlás* volt: azt tűzte ki célul, hogy kiadja Magyarország vármegyéinek hatvankét hiteles, rézbe metszett, pontos, művészi szépségű tábláját. Somogy vármegye mappáját az egyik legilletékesebb személytől, Széchényi Ferentől (1754–1820) kérte el.

Az értékes térképet a Nemzeti Könyvtár őre, Miller Jakab Ferdinánd (1749–1823) Festetics Lászlón (1785–1846) keresztül küldte el Görög Demeternek. Az ifjú gróf nem éppen a felelősségteljes viselkedésről volt híres, s ez esetben is nagy bosszúságot okozott, ugyanis a küldeményt elfelejtette átadni a címzettnek. Görög szomorúan írja Millernek: „álmélkodva kellett észrevennem, hogy a hozzám küldeni méltóztatott mappa két hónapnál tovább hevert az ifjú gróf Festeticsnél, s talán vissza is vitte volna azt Pestre magával, ha érette nem küldöttem volna, minekutána tudtomra esett valamely hozzám utasított írásnak kezei között való léte.”

A levél legérdekesebb része ezután következik, amikor Görög egy reménytelen szerelemről számol be Millernek. Festetics László nem másba szeretett bele, mint a Magyar Királyság leggazdagabb főúranak, herceg Esterházy II. Miklósnak (1765–1833) a leányába, a szépséges Leopoldinába (1788–1846).² Ráadásul Festetics, aki csak gróf volt, nemcsak beleszerelmesedett a hercegkisasszonyba, hanem feleségül is szeretne volna venni – a házasságból azonban nem lett semmi, többek között a két család között lévő rangbéli különbség miatt. (Azt nem tudni, hogy Leopoldina milyen érzelmeket táplált a gróf iránt.) Görög minderről így számol be Millernek: „Méltán megcsipdeshetnék ezért a múzsák ama csapodár Cupidót, azt az esméretes bodri fattyút, ki az ifjú gróf Festetics szívével a mappát is kalodába tartotta az egész fársáng lefolyása alatt. Nagy sebet ejtettek t.i. az ifjú gróf szívében herceg Eszterházy kisasszonynak ritka szépsége és sok nemes tulajdonságai. Annak begyógyulását egyedül onnan várja a szeretetre méltó gróf, hogyha kijelentett kívánságának voltaképpen megfelel a hercegi família, s a kisasszonyt házastársul neki adja. A crisis most van nagy erejében.”³

Görög megértő, túlságosan azért nem neheztel a felelőtlen ifjúra. A Kollonich, az Esterházy s a Habsburg család nevelőjeként számos hasonló esettel találkozhatott – ezért is írja Millernek, hogy „...mindezekre nézve meglehet talám engedni, ezért egyébaránt igen nemesen gondolkodó ifjú grófnak a mappával elkövetett gondatlanságára nézve.”⁴

Ez a levél is szép példája annak, hogy a tudós munka milyen megpróbáltatásokkal jár(hat)...

1 Görög Demeter levele Miller Jakab Ferdinándnak, Bécs, 1805. március 9., OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 781. IV. köt. fol. 123–124.

2 Görög személyesen is ismerte, hiszen közel hét évet töltött az Esterházyaknál Leopoldina testvérénél, Pál Antalnak a nevelőjeként.

3 Görög Demeter levele Miller Jakab Ferdinándnak, i. m., fol. 123.

4 Uo.

Zsoldos Endre

Cyprianus Leovitius: 1572, 1670 és 1885¹

Az 1572. évi szupernóváról szóló írások talán leghosszabban ható tagja egy rövid pamflet volt. Írója, Cyprianus Leovitius (1524–1574) cseh csillagász és asztrológus, Ottó Henrik (Ottheinrich, 1502–1559) pfalzi választófejedelem asztrológusa. Évszázados hatásának oka az alábbi idézetben található: „A históriák elmondják, hogy I. Ottó császár idejében, A. D. 945-ben hasonló csillag lángolt fel az ég majdnem ugyanazon a helyén. Ekkor Európa különböző tartományait nagy változások, többnyire rosszak érték, leginkább a Germániába beözönlő idegen népek miatt. Sokkal gazdagabb híradás van pedig a históriákban 1264-ből. Nagy és fényes csillag jelent meg az ég északi részén a Cassiopeia csillagkép körül, amelynek hasonlóképpen nem volt üstöke és saját mozgás nélkül való volt: nem sokkal később Germánia két legkiválóbb és legvirágzóbb családját meggyilkolták, és Germánia választófejedelmei és hercegei között ellentétek támadtak, interregnum volt hosszú évekig, amit mészárlás követett.”²

Hamar feltűnt, hogy a három évszám – 945, 1264 és 1572 – egy kb. 310 éves periódussal rendelkező égitest megjelenését jelölheti. Noha sokan kétségbe vonták e csillagok létét, mert Leovitius semmi bizonyítékkal nem szolgált, mégis beépültek a csillagászati köztudatba. 1670-ben pedig Juan Caramuel y Lobkowitz (1606–1682) spanyol püspök már megadta a legközelebbi visszatérés várható időpontját is: „Így tehát Leovitiust, Rheitát és másokat követve a firmamentum vastagságát a Föld fél átmérője 1800 milliószorosának vehetjük, és így a Cassiopeia-beli csillag 1886 körül fog visszatérni.”³

Ez a dátum lassan elfogadottá vált a csillagászatban. Nem meglepő tehát, hogy Gothard Sándorné, a műkedvelő csillagász felesége így írt a *Fővárosi Lapok*ban: „Majdnem bizonyos tehát, hogy eme háromszor megjelent csillag ugyanaz s remélhető, hogy 313 évi időközönként még többször is meg fog jelenni. S ha ez így van, akkor a Tycho által 1572-ben szemlélt csillag 313 év múlva megjelenik; 1572-höz 313-mat adva, 1885-öt kapunk, azaz Tycho de Brache ideiglenes csillaga 1885-ben, az idén, láthatóvá válik s a közeljövőben oly fenséges tűnemény tanui leszünk, melyben mintegy két évig gyönyörködhetünk; mert eme magasztos tűneménynek csak 1887-dik évben lesz vége.”⁴

És hogy mi következett 1885-ben és 1886-ban, arról máshol írtam.⁵

1 Farkas Gáborral Cyprianus Leovitius és az 1572. évi új csillag kapcsán találkoztam először 2004-ben. Én az itt említett művet kerestem, ő pedig az új csillagról talált kéziratot dolgozott. Azóta is tartó közös munkánk így szintén Leovitius hatásának tekinthető.

2 Cyprianus LEOVITIUS, *De Nova Stella*, Lavingae ad Danubium, 1573, A2v–A3r.

3 JUAN CARAMUEL Y LOBKOWITZ, *Mathesis Nova*, Campania, Officina Episcopalis, 1670, 1498–1499.

4 GOTHARD Sándorné, *Egy visszatérő álló csillagról*, *Fővárosi Lapok*, 1885, 1615–1616.

5 ZSOLDOS Endre, *Kövesligethy Radó, Jókai Mór és az Androméda-köd*, Aetas, 2002, 205–210.

Dalloul Zaynab

Wolf küldetése

2017. november 9. hajnali 3:15

Wolf szívdobogva, verejtékben fürödve ébredt, hajnali fél háromkor. Már megint. Az ötödik napja. Eddig is halványan sejtette, de a mostani hajnalon minden idegszálával határozottan tudta, hogy valami nem stimmel.

Hagyta, hogy a homlokán végigcsorduljon egy kövér verejtékcsepp, nem törölte le, csak azért sem, pedig már remegett a keze az idegességtől. A tehetetlenség teljesen megbénította. Még fél óráig feküdt a hitvesi ágyban, csendben kapkodva a levegőt, hogy ne zavarja alvó feleségét, majd nagy nehezen mégis elhatározásra jutott, halkan felkelt, és kibotorkált a szobából. Némán oda-settenkedett a dolgozószobája ajtajához, visszafojtotta a lélegzetét, és lenyomta a kilincset. Az ajtó enyhén nyikorogva kitérült.

Wolf szíve iszonyú hangos dübörgésbe kezdett, felugrott a torkába, és hipersebességbe kapcsol, a hátán verejtékpatakok indultak meg. Biztos volt benne, hogy bezárta.

– Megőrültem – gondolta –, most már egészen biztos. – Na de mi van, ha mégsem? – kérdezte egy hang, vagy ő maga, már úgysí mindegy volt.

Wolf visszament a hálósobába, és meredten felesége arcába bámult, de a nő teljes öntudatlan-ságban, mozdulatlanul feküdt hassal az ágyon, csak az egyenletesen süllyedő-emelkedő mellkasa mutatta, hogy nagyon mélyen alszik.

– Kizárt, hogy felkelt mellőlem – győzte meg magát Wolf –, hiszen altatót vett be, ilyenkor legalább teljes kilenc órán keresztül mélységes mély álomba zuhan. De akkor mi ez az egész?

Halkan visszalopózott a dolgozószobába, ezúttal ügyelve arra, hogy ne nyikorogtassa az ajtót a szükségesnél jobban, majd határozott léptekkel az íróasztalához ment, és kihúzta a legalsó fiókot. Meg sem lepődött, hogy az is nyitva volt, noha előző éjjel kétszer is ráfordította a kulcsot. Arról nem is beszélve, hogy öt napja biztonsági zárat szerelt fel rá, persze titokban, hogy ne kelljen magyarázkodnia, amiért feltehetően megtévelyodott. Elővette a jegyzeteit, és ahogy kinyitotta a zöld mappa fedőlapját, kiesett belőle egy papírfecni a saját kézírásával: „Nicolai Copernici Torinensis De revolutionibus orbium coelestium, Libri VI, Basileae, ex officina Henricpetriana, [1566.], fol. F8v”.

– Ez kész elmebaj! – döntötte el Wolf. Ismerte ezt a kötetet kívül-belül, számtalan cikket publikált róla, és pontosan emlékezett, hogy az F8 fólió verzóján egy nyomdászjelvény kivételével az égvilágon semmi, de semmi nem volt.

A gondolatai ide-oda rebbentek, de túlságosan feszült volt ahhoz, hogy értelmes megoldásra jusson. Visszafeküdt aludni, és álmatlanul hánykolódott még reggel hatig, várva, hogy elborítsa a paranoia.

Hajnalban aztán egy hirtelen elhatározással felkelt, kapkodva felöltözött, meg sem itta a reggeli kávéját, és becsörtetett a Könyvtárba. Első útja a raktárba vezetett, de kétszer is eltévesztette a jelzetest, aztán a polcok számát, majd végre, mikor meglelt a kötet, majdnem leejtette a földre. Idegességében annyira remegett a keze, hogy nem találta az F8 fóliót. Nagy nehezen végül odalopózott, de nem volt ott semmi egyéb, csak a visszahajtott számárful és a tátongó üresség.

2017. november 10. reggel 7:30

– Igyunk egy kávé! – mondta köszönés helyett a Matematikus.

Wolf egy árva szót sem szólt, csak elővette a kötetet, és az F8 fóliónál kinyitva a Matematikus orra alá tette.

– Nincs itt semmi – állapította meg a Matematikus azt, amit Wolf már úgysí tudott. Majd egy esetlen félvigyorral egy UV-lámpát vett elő a táskájából, de a mosolya elég hamar lehervadt.

– Ezt nem értem, teljesen üres a fólió. Megtudhatnám, miért hívtál ide? – Wolf diadalmas arcki-fejezéssel egy kamerát varázsolt elő a semmiből. – Ezzel vizsgálj meg, kérlek, ez egy spéci UV-kamera, egy barátom adta ... khmmm ... kölcsön ... egy időre.

A Matematikus a fény alá helyezte a fóliót, és hosszasan tanulmányozni kezdte. Mikor aztán hálálapadtan felemelte a fejét a papírról, annyira elgyengült a keze, hogy kiesett belőle a kamera és ripityára tört.

Wolf még éppen elkapott a szeme sarkából a lapon megcsillanó UV-fényben egy matematikai képletet:

$$x_{n+1} = ax_n (1 - x_n)$$

2017. november 11.

Az első bombaeső a párizsi Rodin Múzeumot érte. A város felbolydult, mindenki terrortámadást emlegetett. Beomlott a párizsi metró egy szakasza, háromezer ember halt meg súlyos sérülések vagy fulladás következtében. Betemette őket a Föld.

Másnap földrengés rázta meg Japánban Tokió környékét. A már eddig is veszélyes, folyamatosan szivárgó atomerőmű szó szerint kettéhasadt. A városra teljes sötétség borult.

Valamikor valahol

– Nincs sok idő hátra – szólt az egyik férfi a világos, csupaüveg teremben.
 – Ha nem érti meg, végünk! – mondta a másik.
 – Újra elmegyek.
 – Veszélyes. Felborulhat a tervünk.
 – Tudom. De ha nem, elpusztulunk, egytől egyig. És velünk együtt pusztul mindaz, amit az emberiség nevében alkottunk.

2017. november 12. délután 3:45

– És én miért vagyok itt? – kérdezte a nagytudású Polihisztor – ha jól sejtem, matematikai képletet találtatok egy Kopernikusz-kötetben. Nem vagyok matematikus.

– Na igen... – helyeselt Wolf – csak hogy közben odakerült a fólióra még valami, két nappal később.

– Ezt hogy érted, kedves barátom? – érdeklődött gúnyosan a Polihisztor – talán inkább csak nem vettétek észre először, nemdebár?

Wolf nyelt egyet.

– Odakerült. Nem tudom ennél egyértelműbben körbeírni. Kedden még nem volt ott, csütörtökre virradóra pedig már igen. UV kamerával is látható módon, a képlet alatt, ugyanazzal a kézírással.

– Nem lehet, hogy olyan anyaggal írták, amely csak később aktiválódik?

– Mi értelme lett volna? Különbözik meg, a végeredmény szempontjából teljesen mindegy. A tinta régi, vélhetőleg ugyanolyan, vagy ugyanaz, amelyet a többi poszteszor-bejegyzéshez használtak.

A Polihisztor nem hiába volt nagy elme, az érvelés logikáját készséggel belátta.

– Rendben, tehát itt látható a pillangóhatás képlete, mellette egy dátummal. Azaz, káosz, katasztrófa, világvége? Érdekes, nem is tudtam, hogy már a tizenhatodik században ismerték ezt az elméletet, azt hittem, csak az 1880-as években lett népszerű ... Nagyon érdekes, nagyon is érdekes! Alaposabban utána kellene ennek nézned, Wolf fiam, hátha kijönne belőle egy jó publikáció.

– Igen – válaszolt Wolf félig megnyugodva –, és mellette áll a rövidítés, amelyről sejtjük, hogy mi lehet, de szeretnénk, ha Te is megerősítenél bennünket ebben a hitünkben.

Megismétlődött a kedd reggeli jelenet: a Polihisztor a fólió fölé hajolt, mint előzőleg a Matematikus. Annyi volt a különbség, hogy a Polihisztor lejjebb toltá orrán a szemüvegét, és a szája sarkába illesztette a pipáját. És főleg nem sápadt el, hanem felnevetett.

– Ez zseniális! – csapott a térdére, majd felállt, és kiviharzott a teremből.

Wolf és a Matematikus bénultan néztek utána.

2017. november 12. délután 6:55

A rádió hivatalos hírcsatornája bement, hogy egy katasztrofális rövidzárlat miatt tűz ütött ki a Vatikáni Levéltárban, és áram híján a biztonsági rendszerek is leálltak, így minden okirat, papír alapú és digitalizált, egyaránt megsemmisült.

- Kezdődik – állapította meg remegve a Matematikus.
- Nem – válaszolt Wolf –, csak folytatódik.

2017. november 13. reggel 9:06

Másnap a Polihisztor újra bejött Wolfhoz.

- Fiam, én gondolkodtam. Na, mármost, a felirat így szól: „T. I. op. omnia Platonis et fa. cont. Op. Alch. Et Orph. Cald. C. arc. Herm. F. B. Alex. Nnpst Id. M. Mmddvig. PM Orb. T mor.”. Igaz?
- Teljes mértékben – helyeselt Wolf.
- Megjegyzem, a megfejtés nem volt nehéz. Csak bele kellett helyezkednem egy minimálisan kompetens egyén korlátolt észjárásába, akiről semmiképpen sem mondható, hogy kiváló latinista lenne. Csekély értelműnek sem nevezném ugyan, de úgy vélem, fogalmazhatunk úgy, hogy feliratunk szerzője nem szárnyal petrarcai magasságokban. Inkább felületesnek és szedett-vedettnek minősíthetném. Petrarca pedíglén megmondta már réges-régen, hogy az emberi ostobaság végtelen.

Wolf diszkrétén malmozott a háta mögött a hüvelykujjaival, de a Polihisztor nem húzta tovább az időt:

- A megfejtés így hangzik: „Tolle, lege opera omnia Platonis et folia continentia opera alchimiae et doctrinae Chalaeorum cum arcanis Hermae, quae fer festinanter in Bibliothecam Alexandrinam non post annos Salvatoris Id. Mart. duomilia et duodeviginti. Periculum in mora, orbis terrarum moriturus.[!]”¹
- Hát nem elképesztő, hogy mennyi sarlatán foglalkozott jövendőmondással a tizenhatodik században? Hihetetlen, hogy a félműveltek vélt tudása mennyire félrevezető tud lenni. Egyszerűen nem lehet minden ember kezébe könyvet adni: itt a bizonyíték, hogy az információ tudatlansággal párosulva micsoda irodalomtörténeti tréfákat tud eredményezni. Mindenesetre, mivel Te fedezted fel, édes fiam, és ki tudja, milyen cikket kanyarítasz még belőle, javasolni fogom a megfelelő fórumon, hogy a képletet a felirattal együtt rólad nevezzék el!

A Matematikus ájultan rogyott össze Wolf íróasztala mögött. A Polihisztor pedig egyre azon tanakodott, ki lehetett a rejtélyes bejegyzés szerzője.

A háttérben éppen lesújtott a villám a budapesti Parlament épületére, mire a felállványozott rész lángra kapott. A rádió, a tévé, az internet és az összes médium folyamatosan hozta a pusztulás hírért.

2018. március 13. hajnali 2:08

Wolf megrendülten állt a gízai piramisok előtt, miközben mérhetetlen szomorúság szorította össze a szívét, és egy könnycsepp csorgott végig az arcán. Volt még vagy tíz perce, míg a sofőrre várakozott, aki Alexandriába fogja majd fuvarozni. Egyszer legalább az életben láthatta a fáraók nyughelyét.

A háttérben Kairó égett, elképesztő narancssárga fénnel, sejtelmes hangulatot adva az emberi-ség bölcsőjének. Minden megsemmisült, minden kultúra, minden szépség, a tudomány, amit ember valaha alkotott. Wolf hátizsákjában ott lapult a Platón összes, a hermetikus tanok és a többi, amelyeket még ma eljuttat, akár az élete árán is, Alexandriába. Az egyetlen helyre, amely még épen maradt.

A sofőr hangjára riadt:

- Menjünk, uram, a többi tudós már mind ott gyülekezik.

¹ „Vedd és olvasd Platón összes művét, az alkímia és a káldeus tanok műveit tartalmazó lapokat Hermész Triszmegisztosz titkaival együtt, és sietve vidd el az Alexandriai Könyvtárba nem később, mint 2018. március idusa. A késedelem veszélyes, a világ haldoklik.”

2250. július 21. hajnali 5.00

A csupaüveg teremben a férfi elmosolyodott.

– Hol tanultál latinul? – kérdezte a másiktól, aki éppen most szállt ki egy furcsa szerkezetből, és úgy nézett ki, mint aki egy nagyon hosszú utazásból tért vissza.

– Az hagyján – válaszolta a másik –, de el tudod te képzelni, milyen nehéz volt minden nap, lehetőleg feltűnés nélkül kinyitni Wolf dolgozószobájának ajtaját?

De végül csak sikerült!

* * *

Rövidítések jegyzéke

Apponyi Hung. – Alexander APPONYI, *Hungarica: Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, neubearb. von József VEKERDI, Bp., OSZK, 2004, I–III.

CIH – *Catalogus incunabulorum, quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*, ed. Géza SAJÓ, Erzsébet SOLTÉSZ, Bp., OSZK, 1970, I–II.

Čaplovič – Ján ČAPLOVIČ, *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*, II, Martin, Matica slovenská, 1984 (Slovenská národná retrospektívna bibliografia, séria A, Knihy 1a).

Gross – Julius GROSS, *Kronstädter Drucke 1535–1886: Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Kronstadts: Festschrift dem Verein für Siebenbürgische Landeskunde ... gewidmet*, Kronstadt, Zeldner, 1886.

GW – *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* = <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/> (Utolsó letöltés: 2015. 08. 10.)

H – Ludwig HAIN, *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi ... recensentur*, I–IV, Stuttgartiae, Lutetiae Parisiorum, 1826–1838.

HC – Hain–Copinger: Walter Arthur COPINGER, *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum or Collections towards a New Edition of that Work...*, Milano, Görlich, 1950.

HungTyp. I. – V. ECSÉDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszai, 1473–1600*, Balassi–OSZK, Bp., 2004 (Hungaria Typographica, 1).

HungTyp. II. 1. – V. ECSÉDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszai, XVII. század, Nyugat- és észak-magyarországi nyomdák*, Balassi–OSZK, Bp., 2010 (Hungaria Typographica, 2/1).

HungTyp. II. 2. – BÁNFI Szilvia–PAVERCSIK Ilona–PERGER Péter–V. ECSÉDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszai, XVII. század, 2. kötet*, Bp., Balassi, OSZK, 2014 (Hungaria Typographica, 2/2).

Index Aur. – *Index Aureliensis: Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum*, Aureliae Aquensis (Bibliotheca Bibliographica Aureliana), 1962–

Knihopis – *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*, ed. František HORÁK, Zdeněk TOBOLKA, Emma URBÁNKOVÁ, Anežka BADUROVÁ, Praha, 1925–2008.

MKsz – Magyar Könyvszemle

RMK I. – SZABÓ Károly, *Régi Magyar Könyvtár I, Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Bp., MTA, 1879.

RMK II. – SZABÓ Károly, *Régi Magyar Könyvtár II, Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Bp., MTA, 1885.

RMK III. – SZABÓ Károly–HELLEBRANDT Árpád, *Régi Magyar Könyvtár III, Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, I–II, Bp., MTA, 1896–1898.

RMNy – *Régi Magyarországi Nyomtatványok, 1473–1600*, BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla,

- KÄFER István, KELECSÉNYI Ákos munkája, Bp., Akadémiai, 1971.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok, 1601–1635*, BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla munkája, FAZAKAS József, HELTAI János, KELECSÉNYI Ákos, VÁSÁRHELYI Judit közreműködésével, szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1983.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok, 1636–1655*, HELTAI János, HOLL Béla, PAVERCSIK Ilona, P. VÁSÁRHELYI Judit munkája, DÖRNYEI Sándor, V. ECSÉDY Judit, KÄFER István közreműködésével, szerk. HELTAI János, Bp., Akadémiai, 2000.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok, 1656–1670*, HELTAI János, PAVERCSIK Ilona, Perger Péter, P. VÁSÁRHELYI Judit munkája, V. ECSÉDY Judit, KÄFER István közreműködésével, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Akadémiai–OSZK, 2012.
- Szinnyei – SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV, Bp., Hornyánszky, 1891–1914.
- Sztripszky – SZTRIPSZKY Hiador, *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I–II. kötetébe: Pótlások és igazítások 1472–1711*, Bp., Lantos, 1912.
- VD16 – *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* = https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/start.do?SearchProfile=Altbestand&SearchType=2 (Utolsó letöltés: 2015. 08. 10.)
- VD17 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* = http://www.vd17.de/index.php?article_id=8&clang=0 (Utolsó letöltés: 2015. 08. 10.)
- Verfasserlexikon – *Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon*, herausgegeben von Kurt RUH (federführend bis Band VIII) zusammen mit Gundolf KEIL, Werner SCHRÖDER, Burghart WACHINGER (federführend ab Band IX) und Franz Josef WORSTBROCK, Band I–XIV, Berlin und New York 1978–2008.

Tartalom

Owen Gingerich: Foreword.....	4
Borsa Gedeon: Köszöntő.....	4
Monok István: Farkas Gáborról, a szavakat nehezen formálva.....	5
Bakonyi Zsuzsanna: Majd' három évtized a város élén: Kalmár Imre Nagyszombat bírása (1547–1576).....	7
Bánfi Szilvia: A sztropkói Szent Keresztplébánia 17. századi, gyónást igazoló úrlapjáról.....	9
Berkes Katalin: Enyedit megtévesztette egy csillag?.....	11
Bíró Csilla: Szivacs a középkorban.....	12
Domokos György: Trombitások, orgonisták, énekesek, dobosok, cigányzenészek a reneszánsz Esztergomban. Néhány újabb adat a Modenában őrzött számadáskönyvek alapján.....	14
V. Ecsedy Judit: Csillagász a naptáron.....	16
Horváth Csaba Péter: Égi jelenségek és időjárási viszonyok Telegdi Miklós egy szentbeszédében.....	18
H. Hubert Gabriella: A Podmaniczky–Degenfeld Csillagda Könyvtára.....	19
Katona Anikó: „Üstököscsillag tűnt fel az égen”. Faragó Géza <i>Képes Ujság</i> plakátja.....	20
Kiss Farkas Gábor: „Venus domina anni”: 1526, Vénusz éve.....	22
Kovács Eszter: A nagyszombati jezsuita könyvtár bohemikumai 1690-ben.....	23
Láng Benedek: Az ördög kézjegye.....	24
Lauf Judit: Ki jósolta meg II. Ulászló magyar király halálát?.....	25
Lukács Bea: Aki a mozit is szereti... Egy jövőre tervezett portréfilm forgatókönyvrészlete (Farkas Gábor Farkas első életútinterjúja nyomán).....	27
Madas Edit: Őrzőhelye ismeretlen? (A lappangás természetrajzához).....	28
Mikusi Balázs: Haydn és Trnka.....	30
Molnár Antal: A Római Jezsuita Rendtartomány hódoltsági misszionáriusainak életrajza Kiegészítések Lukács László SJ jezsuita névtárához.....	32
Nagy Györgyi: Könnyedség és elegancia. Híres könyvkötők és munkáik az Apponyi Hungarica-gyűjteményben.....	34
Pálffy Géza: Koronás ajándék egy kiváló kollégának. A Szent Korona ládájának legkorábbi hivatalos leltára (1622. augusztus 9., Pozsony).....	36
Pércsy András: Ismeretlen szabadkőműves könyvtár egy nemesi karrier fordulópontjáról.....	38
Perger Péter: Csodás csillag Bécs felett.....	40
Szvorényi Róbert: „Candida pax veniat, sidere pulsa novo!”.....	42
Tóth Ferenc: A csillagok nyomában Egyiptomban.....	44
Tóvizi Ágnes: Megváltástörténet 24 epizódban, „vssgeteilt nach den xxiii stunde(n) des natürliche(n) tags”.....	45
Túri Klaudia: „Cometa est stella...” Avagy egy kalendárium rövid részletének fordítása.....	47
Tusor Péter: Pázmány Péter kiadatlan feljegyzése a pálos reformról (1619).....	49
Varga Bernadett: Wittnyédy István és a <i>Papistak meltatlan üldözése</i>	50
P. Vásárhelyi Judit: „Stella nova exoritur”.....	52
Zvara Edina: A pletykás tudósok. Görög Demeter levele Miller Jakab Ferdinándnak.....	54
Zsoldos Endre: Cyprianus Leovitius: 1572, 1670 és 1885.....	55
Dalloul Zaynab: Wolf küldetése.....	56
Rövidítések jegyzéke.....	59
Tartalom.....	61

Szerkesztette Ekler Péter és Varga Bernadett
Kiadják a Szerzők és a Szerkesztők
ISBN 978-963-12-3172-4
Tipográfia: Lévárt Tamás
Budapest, 2015

